

Conferències a l'Arxiu Municipal

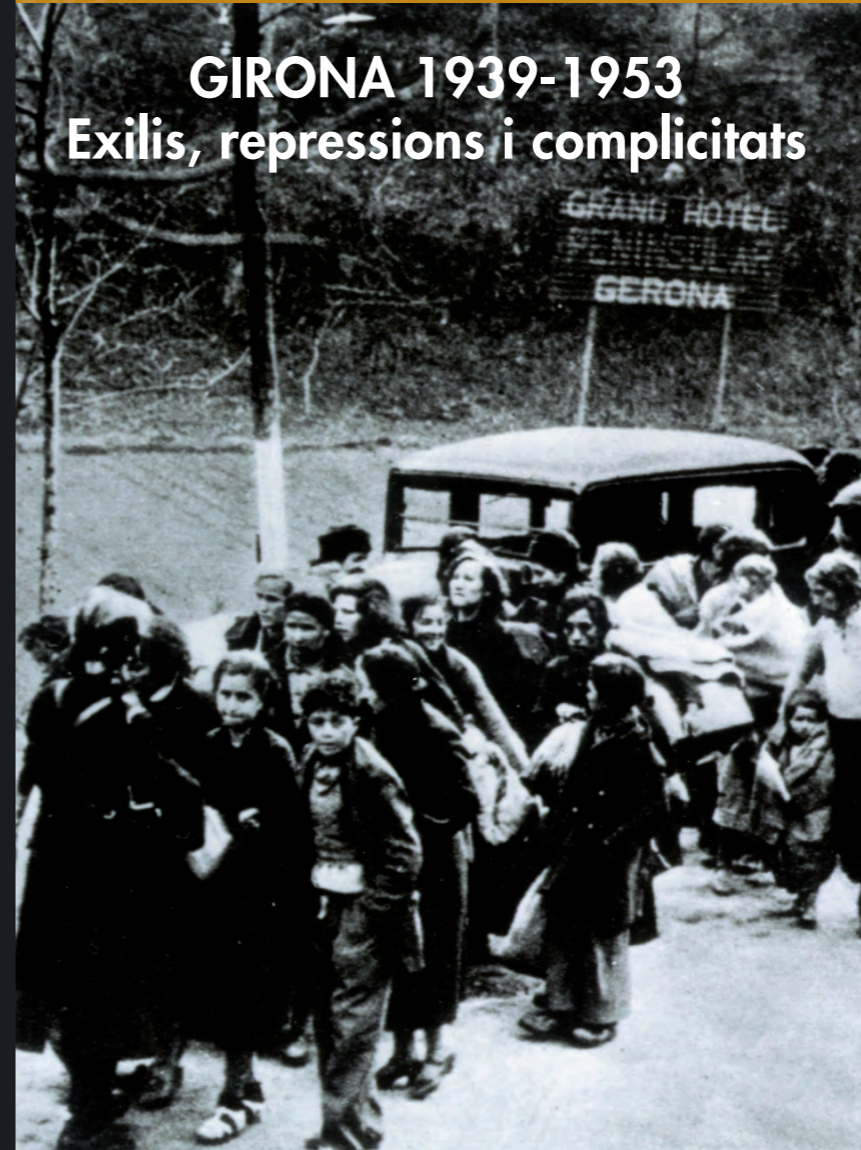
- 1 Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)
- 2 Església, societat i poder a Girona. Segles XVI-XX
- 3 Girona i la Guerra del Francès (1808-1814)
- 4 Girona 1939-1953
Exilis, repressions i complicitats

4 4

Conferències a l'Arxiu Municipal

GIRONA 1939-1953

Exilis, repressions i complicitats

GIRONA 1939-1953. Exilis, repressions i complicitats

ISBN 978-84-8496-142-0

9 788484 961420

Conferències a l'**Arxiu Municipal**

GIRONA 1939-1953
Exilis, repressions i complicitats

Edita: Ajuntament de Girona. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions (SGDAP)

Hi col·labora: Memorial Democràtic

© *dels textos:* Joan Boadas, Lluís-Esteve Casellas, Anna Gironella, Montserrat Hosta, Carles Ribera, Josep Clara, Jaume de Puig, Genís Barnosell i Gerard Bagué.

© *de les fotografies:*

Pàg. 13. Ajuntament de Girona. Arxiu Municipal (Fons Miquel Santaló)

Pàg. 53. Ajuntament de Girona. CRDI (Fons l'Abans - Joan Bosch)

Pàg. 83. Ajuntament de Girona. CRDI (Foto Lux)

Pàg. 107. Ajuntament de Girona. CRDI (Foto Lux)

Pàg. 139. Ajuntament de Girona. CRDI (Marcel Prat)

Pàg. 165. Ajuntament de Girona. CRDI (Lluís Solà)

© *foto de la portada:* Ajuntament de Girona. CRDI (Autor desconegut. Internationaal Instituut Voor Sociale Geschiedenis - Amsterdam).

Realització: Curbet CG

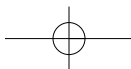
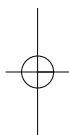
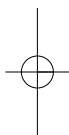
ISBN: 978-84-8496-142-0

Imprès a Catalunya

Dip. legal: B-30.657-2009

GIRONA 1939-1953

Exilis, repressions i complicitats

ÍNDIX

PRÒLEG

Anna Pagans 7

INTRODUCCIÓ

Josep Clara 9

FONS DOCUMENTALS GIRONINS PER A L'ESTUDI DE L'EXILI I LA REPRESSIÓ

Joan Boadas, Lluís-Esteve Casellas, Anna Gironella,
Montserrat Hosta 13

CAMINS DE SORTIDA. L'EXILI GIRONÍ DEL 1939

Carles Ribera..... 53

LES INSTITUCIONS DEL RÈGIM: DEL GOVERN CIVIL AL GOVERN MUNICIPAL

Josep Clara 83

L'ESGLÉSIA GIRONINA DE LA POSTGUERRA

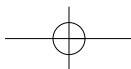
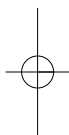
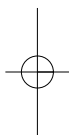
Jaume de Puig..... 107

LA VIDA QUOTIDIANA

Genís Barnosell..... 139

TESTIMONIAITGES DE LA REPRESSIÓ QUOTIDIANA

Gerard Bagué..... 165

PRÒLEG

L'any 1939 va comportar per a milers de gironins, catalans i espanyols un canvi determinant i traumàtic en la seves vides. Canvis radicals a nivell personal i transformacions irreversibles durant dècades a nivell col·lectiu.

La victòria en la Guerra Civil per part dels militars insurrectes, i la certesa d'una repressió venjativa i indiscriminada, va indicar de manera incontestable que l'únic camí que quedava a aquelles i aquells que havien defensat la legitimitat republicana era el de l'exili. Malauradament tots sabem el tracte que varen rebre aquelles persones que, com ara Carles Rahola, decidiren confiar en la seva més que evident innocència com a garantia davant d'uns tribunals militars que no respectaren cap dels més elementals drets humans.

Exili multitudinari i repressió i mort per a molts d'altres. Fins l'any 1943 les tàpies del cementiri gironí varen ser testimoni mut de cinc-centes deu execucions de republicans provinents de les diferents comarques gironines. La por, el silenci, la complicitat moltes vegades, es va instal·lar en una societat que, exhausta per la guerra i obligada a prescindir de braços i ments que hagueren de refer la seva vida a d'altres països d'acollida, optava per la resignació i per l'acceptació d'una dictadura de gairebé quatre dècades.

Els primers anys d'aquest període són els que ha analitzat el quart cicle de conferències a l'Arxiu Municipal, sota

el nom de *Girona, 1939-1953. Exilis, repressions i complicitats*. Les sis conferències, impartides per diferents especialistes i aplegades ara en aquest llibre que teniu a les mans, han servit per a revisar un dels períodes més sòrdids de la Girona contemporània: des del començament de la dictadura franquista a la signatura del concordat amb la Santa Seu entre el general Franco i el papa Pius XII.

Avançar en el coneixement del que va passar durant aquells anys, analitzar-ho amb objectivitat i rigor i difondre-ho al conjunt de la població per tal que en conegui, i no n'oblidi, ni les causes ni les conseqüències, era l'objectiu que ens havíem proposat. Atès l'èxit en la convocatòria de les conferències i la qualitat dels textos editats en aquest volum penso que podem afirmar que els objectius han estat plenament assolits.

ANNA PAGANS I GRUARTMONER
Alcaldeessa de Girona

INTRODUCCIÓ

La dictadura de Franco va ser molt llarga –trenta-sis anys pel que fa a Catalunya–, però en un període històric d’aquestes dimensions cronològiques és evident que cal delimitar etapes. La periodització és imprescindible, perquè més enllà de la continuïtat del general al capdavant del sistema, els factors interns, i també els externs, condicionaren l’evolució del règim i justificaren canvis en l’estructura i els recolzaments socials i polítics amb què comptà. El franquisme, certament, no va ser igual el 1939 (pur i dur) que l’any 1969 (adotzenat per totes les circumstàncies).

A l’hora de traçar una periodització, però, el problema rau en els criteris en què ha de basar-se, ja que poden ser diversos: la política interna, les relacions internacionals, l’evolució econòmica... Per això, en els diversos estudis monogràfics, els autors presenten formulacions que no sempre coincideixen en les dates. Ho observem clarament quan tracem dels primers temps del règim. Mentre que Amado de Miguel (1975) es referia a l’“era blava” i l’estenia al període 1938-1957, Julio Gil Pecharrómán (1991) reservava la denominació de “blava” per a l’etapa 1936-1945 i denominava el període 1945-1951 com d’“aïllament i autarquia”.

Les conferències pronunciades a l’Arxiu Municipal de Girona sota el lema “Girona 1939-1953. Exilis, repressions i complicitats” no es plantejaven pas entrar en noves dis-

quisicions sobre aquest aspecte, sinó fer reviure, d'una manera rigorosa i divulgativa alhora, els aspectes més rellevants dels anys problemàtics que seguiren el 1939 fins a l'entrada a la dècada de 1950, quan la situació econòmica començà a millorar. Coincidint justament amb el setantè aniversari de la derrota republicana, el cicle tractava d'acostar els assistents a aquella terrible postguerra que, estesa al llarg dels anys quaranta i als primers dels cinquanta, va transcórrer entre l'èxode dels vençuts de la Guerra Civil i la consolidació del règim franquista després que, en el context de la guerra freda, aquest aconseguís el reconeixement internacional, amb el retorn dels ambaixadors i els acords amb els Estats Units.

Ens situem en una etapa caracteritzada per l'hegemonia dels militars, la força i els colors del Partit Únic, la barreja de la religió amb la política, i amb el governador civil com a primera autoritat provincial; per l'eliminació implacable dels vençuts i de qualsevol senyal d'identitat col·lectiva; la pràctica del racionament, l'estraperlo i les restriccions en tots sentits; per la recuperació del pensament més tradicionalista i reaccionari dels segles anteriors..., com ho era també el del mateix general Franco, partidari del replegament, la introversió i l'estratègia autàrquica.

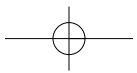
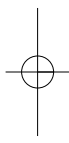
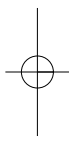
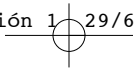
Parlem del primer franquisme, del temps en què la ciutat de Girona va accentuar el caràcter de capital de província, en detriment de l'aspiració republicana de bastir la Catalunya-ciutat. Evoquem una ciutat que perd efectius per culpa de l'exili i la misèria de la postguerra; una societat gestionada en funció dels interessos de les classes dominants i dividida entre els qui conformaren el grup dels vic-

toriosos, que podien fer valer la condició d'addictes, i un altre, el dels derrotats, que patiren, amb paraules de Miquel de Palol, “aquell silenci d'odi i de paüra, clavat de cinglantades de clarí”; una població sotmesa a les consignes i orientacions de la *Nueva España*, que renegava de la democràcia, el catalanisme i la república.

Tot això ho fem resseguint les fonts clàssiques dels nostres arxius públics, llegint la premsa del moment, i també, quan s'escau, tenint en compte i valorant el testimoniatge de la gent que va viure anònimament aquells anys problemàtics. En temes com el de l'exili i la repressió, és quan es fa més evident la necessitat de la història oral i l'ús de les fonts personals, sempre oportunes per perfilar totes les dimensions i la complexitat dels fenòmens històrics.

JOSEP CLARA

*Professor d'Història Contemporània
de la Universitat de Girona*

Joan Boadas
 Lluís-Esteve Casellas
 Anna Gironella
 Montserrat Hosta

FONS DOCUMENTALS GIRONINS PER A L'ESTUDI DE L'EXILI I LA REPRESSIÓ

REPUBLICA ESPANOLE No *28*

EL CONSUL DE ESPAÑA EN PORT-VENDRES
 LE CONSUL D'ESPAGNE A PORT-VENDRES

Certificat : Que en el Registro matricule de españoles que existe en este Consulado
 Certificat : Que dans le Register matricule d'espagnols, tenu en ce Consulat,

hay una partida señalada con el numero *28* que dice

D. *Miguel Santaló Ferrer*

M. *Vilatorrada* provincia de *Gerona*
casado province de *50* año de edad
 de estado *casado* age de *50* ans
 etat civil *2 diciembre 1878* hijo de *Juan*
 nacido el *2 diciembre 1878* fili de *Juan*
 y de *Francisca* profesora *catolico*
 et de *Francisca* profesora *catolico*
 domiciliado en *Collioure*
 demeurant à *Collioure*

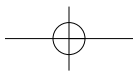
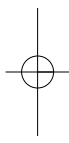
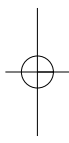
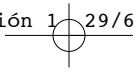
Y a fin de que el interesado pueda acreditar su nacionalidad, le expido el presente certificado
 Et afin que l'interessé puisse prouver sa nationalité, je lui délivre le présent certificat

en port-Vendres, a *12* de *Febrero* de *1939*
 a Port-Vendres, le *12* de *Febrero* de *1939*

El Consul de España,
 Le Consul d'Espagne,
Santaló

Certificado valdiero un año
 Certificat valable pour un an

REI 3 MAI 1939

El 4 de febrer de 1939 les tropes franquistes van entrar a la ciutat de Girona. Alguns membres del consistori i molts altres gironins i gironines havien pres el camí de França. Alguns s'amagaven i altres esperaven, alguns desitjosos i altres convençuts que la raó conduiria les accions dels vencedors. El 6 de febrer les autoritats franquistes van col·locar un nou govern municipal, presidit per Joan Tarrús.

Començava un nou període en el qual els vencedors procurarien esborrar tot allò que tingués reminiscències roges, ja fos entre les persones com a nivell institucional; van instaurar un nou Ajuntament i una nova manera de fer política, mantenint però les funcions i competències municipals; i van imposar un nou ordre social, on el control i la por servien per assegurar els altres dos objectius. Aquest període es va allargar des del final de la Guerra Civil fins al principi dels anys 50, un lapse que anomenem primer franquisme, caracteritzat per la repressió i el control, que va permetre assentar la posterior etapa d'obertura i "desarrollo".

Els fons documentals de l'Arxiu Municipal de Girona permeten estudiar aquesta època i les seves característiques, sigui consultant el fons de l'Ajuntament de Girona, a partir del qual es pot resseguir la nova política franquista i el desenvolupament de les funcions i activitats municipals de sempre, o consultant els fons particulars que ens parlen de com s'adaptaren, o no, les persones, les empreses i les associacions, la societat en general, a la dictadura franquista.

El fons de l'Ajuntament de Girona¹

Les funcions o activitats de l'Ajuntament de Girona, generades a partir de les competències municipals i de la pròpia gestió, es van mantenir. A continuació, oferim un llistat d'algunes sèries documentals, segons la funció de la qual deriven, que poden servir als investigadors per estudiar diversos vessants del període franquista, des de la repressió i el control a què es va sotmetre a la població fins a l'estètica urbanística i la moral que es van imposar.

Presentem en primer lloc les sèries documentals referides a l'organització política, és a dir, als òrgans de decisió i de govern de l'Ajuntament de Girona. Seguidament, les que deriven pròpiament de la gestió administrativa i econòmica, inherents a qualsevol organisme, en aquest cas municipal. I finalment descrivim, breument, algunes sèries documentals derivades de l'exercici de les diferents competències municipals.

Amb relació a l'**Organització política i les competències** cal esmentar les sèries de *Llibres d'actes del Ple municipal* i *Llibres d'actes de la Comissió Municipal Permanent*, en els quals s'anoten tots els acords presos en cadascuna de les sessions del Ple i la Comissió Municipal del període. Entre el 6 de febrer i el 23 d'octubre de 1939 el Ple de l'Ajuntament i la Comissió Permanent es van aglutinar en una Comissió Gestora presidida per Joan Tarrús; el 23

¹ David Iglésias, Gisela Vicens i Albina Varés han proporcionat la informació sobre els fons fotogràfics, audiovisuals i hemerogràfics de l'Arxiu Municipal de Girona. També volem agrair la col·laboració de Joan Villar amb relació a les dades de l'Arxiu Capitular i l'Arxiu Diocesà de Girona, i de Rosa Maria Gil sobre els fons documentals de l'Arxiu del Col·legi d'Arquitectes - Demarcació de Girona.

d'octubre es va renovar aquesta comissió, se'n va donar la presidència-alcaldia a Albert de Quintana i es va restituir la Comissió Permanent. Per això durant aquest període no es transcriuen les sessions en el llibre d'actes del Ple municipal, sinó que només es recullen les de la Comissió Gestora en el llibre d'actes de la Comissió Permanent.

Aquestes sèries permeten constatar qui eren els nous dirigents polítics de Girona. En realitat no tan nous, ja que alguns ja havien exercit en el govern municipal durant la dictadura de Primo de Rivera o en partits de dreta i extrema dreta durant la República. Tots homes “*de reconocida solvencia moral y conducta intachable*”, la majoria comerciants i industrials. I tots proposats i escollits, directament o indirecta, per les autoritats estatals, pel governador. En aquest sentit, les actes ens mostren el sistema d'elecció dels regidors, per terços, aplicat a partir del 1948 d'acord amb la Llei de Règim Local de 1945.

Dins d'aquesta funció política també destaquen les sèries de *Bans i edictes*, a través dels quals es traslladaven els acords presos en el Ple a la població, i *Correspondència d'Alcaldia*. Aquesta darrera sèrie permet constatar el control efectuat per part del Govern Civil sobre el govern municipal i també els vincles entre les forces “vives” del moment: Falange, Exèrcit i Església. La sèrie documental *Funcions religioses* mostra la participació del govern municipal en els actes religiosos públics en una demostració clara del que era el nacionalcatolicisme: alcalde i regidors assistien puntualment i en comitiva a les processons de Corpus i de Setmana Santa. Així mateix, desplegaven tot el protocol franquista en les festes d'aniversari del Dia de la Liberación de

la ciudad del 4 de febrer i en les visites d'autoritats, com les que efectuà el general Franco el 1942 i 1949.

En l'**Organització administrativa** s'ha de dir en primer lloc que les penúries econòmiques derivades de la postguerra van influir directament en la tasca administrativa o de gestió. Un exemple: la manca de paper obligava a reutilitzar-lo, motiu pel qual van desaparèixer part dels documents del període republicà; per això també alguns registres de l'anterior Ajuntament van ser reaprofitats per altres fins. Un cas curiós: un registre de sortida de documents en català, es va convertir el 1939 en un registre especial d'antecedents i actuacions polítiques on s'adverteix que "*en virtud de las circunstancias de escasez y carestia actuales, queda habilitado este libro para su utilización en lengua oficial. Gerona, 4 de febrero de 1939. Año de la Victoria*".

Pel que fa a l'àrea de *Secretaria*, cal destacar les sèries *Correspondència* i els *Registres d'entrada i sortida de documents*. Un breu repàs als remitents de les cartes rebudes ens indica el caràcter del nou règim municipal: la seva dependència de les directives del Govern Civil i de les autoritats centrals, la seva vinculació amb les idees del Movimiento i la seva entrega a homenatjar i afavorir el bàndol dels guanyadors. Així, entre 1939 i 1945, abunda la correspondència amb la Delegación Provincial de Excautivos de la Falange, a la qual es feia una aportació econòmica anual i amb qui s'organitzava la celebració anual del Día de los Caídos.

De *Recursos Humans*, més enllà de la documentació pròpiament de gestió, com els expedients personals, de jubilacions, etc., cal esmentar els *Expedients de depuració del personal municipal*, dels quals existeix catàleg. Ins-

tal·lat l'Ajuntament franquista es va engegar un proc3s de depuraci3 que va suposar destituir i apartar dels seus llocs de treball o suspendre de sous i feina els funcionaris i treballadors de l'Ajuntament republic3. Aquests expedients daten en la majoria de casos de 1939, per3 encara se'n va obrir algun el 1949. Per aquesta tasca es valgueren especialment dels *Registre de personal municipal* dels anys 1936-1938. En aquest sentit, una vegada m3s es fa evident la voluntat franquista d'acabar amb tot all3 que pogu3s recordar la Rep3blica, ja fos desfent les obres realitzades o apartant tots aquells que van treballar pel govern i les institucions republicanes.

El funcionament de l'3rea de **Gesti3 econ3mica** no diferia gaire del l'anterior a l'any 1939. De fet, el r3gim local va anar canviant i adaptant-se a mesura que el nou r3gim pol3tic s'assentava –o es consolidava: no va ser fins el 1945 en qu3 es va decretar la Llei de R3gim Local. Per tant, per estudiar aquest aspecte ens continuarem remetent a s3ries o tipologies documentals ja existents: *Llibres de comptabilitat*, *Pressupostos d'ingressos i despeses*, *Liquidacions*, etc., s3n algunes s3ries derivades de la gesti3 o funci3 comptable, tribut3ria o de recaptaci3 i de tresoreria.

En l'aspecte econ3mic tamb3 cal incloure la documentaci3 referida al Comit3 Central d'Incautacions i el Servei de Recuperaci3 de B3ns, tot i que t3 a veure tamb3 amb els Serveis a l'Estat. L'Ajuntament franquista va reclamar el valor de les obres finan3ades per l'Ajuntament republic3 en finques particulars expropiades. Aix3 mateix, els oficis rebuts del Servei de Recuperaci3 de B3ns, instaven l'Ajuntament a retornar als seus propietaris els comer3os i f3briques que

havia col·lectivitzat o expropiat “*el ayuntamiento marxista*”. Pel que fa a la funció de recaptació, per exemple, mereix una atenció destacada el volum considerable de documentació sobre la *Recaptació de l'arbitri de vins i licors* que generava importants ingressos.

Els aspectes de gestió demogràfica, planificació urbanística, ús del sòl, etc., els agrupem en l'àrea d'**Ordenació i gestió del territori**. Per estudiar la demografia del període cal recórrer evidentment a la sèrie de *Padrons municipals d'habitants*, ja catalogats.

Pel que fa a la gestió urbanística cal fer una menció especial a la sèrie de *Llicències d'actuacions urbanístiques* i d'*Obres d'infraestructura i serveis*, que registren l'evolució urbanística de la ciutat, és a dir, el creixement urbanístic d'algunes zones, la creació de nous barris, la construcció de grans infraestructures o edificis municipals, etc.

La construcció d'obres públiques es va fer, en la majoria de casos durant l'inici de la postguerra, amb mà d'obra represaliada, és a dir, amb batallons de treballadors: presos que intercanviaven les penes de presó per el treball forçat. N'és un exemple la reconstrucció del Pont Major o Pont de l'Aigua, que havia estat dinamitat el 1939, i que fou decorat amb símbols feixistes, igual que el Mercat Municipal. El mercat, dissenyat pels arquitectes Giralte i Gordillo, fou inaugurat el 1944.

La majoria d'edificis del moment van ser obra d'arquitectes gironins; aquests projectes es poden estudiar consultant la sèrie *Llicències d'actuacions urbanístiques* de l'Arxiu Municipal i, també, els fons documentals de l'arxiu de la Demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes de Cata-

lunya, del qual parlem més endavant. D'aquest període destaca, per exemple, el projecte d'urbanització o creació del barri de Sant Narcís, materialitzat anys més tard. Era un pla d'habitatges econòmics, de "cases barates", subvencionat per l'Obra Sindical del Hogar i destinats a treballadors o persones afins al règim.

També mereix un apunt especial la sèrie de *Regions devastades i reparacions*. Es tracta de les sol·licituds d'indemnitzacions per reconstruir o reparar els danys de diverses finques de Girona al Servicio Nacional de Regiones Devastadas. Són, majoritàriament, expedients relatius a edificis particulars que contenen les causes i la valoració dels desperfectes, amb la signatura de l'arquitecte municipal, i també informes de conducta dels propietaris. Destaca l'existència d'un expedient sobre la destrucció del convent de les bernardes de Santa Maria de Cadins i de l'església del Mercadal. Segons el recompte total efectuat per l'Ajuntament, entre el 19 de juliol de 1936 i el 4 de febrer de 1939 es van destruir o saquejar 157 edificis (un 5% dels existents el 1936), 3 fàbriques i 20 cases de comerç.

En el compliment de les competències municipals cal continuar parlant dels **Serveis comunitaris** que prestava l'Ajuntament al conjunt de la ciutadania. Abunda la documentació referida als *Abastaments*, com els llibres de matances i registres del veterinari de l'Escorxador, documentació de la Central Lletera o reglaments i autoritzacions per a les parades del mercat. En aquest àmbit, cal esmentar de nou el control minuciós sobre la compravenda de vins i licors a la ciutat: registres d'entrada i sortida dels cellers de la ciutat, llibres de comptes, etc. Són anys de penúries, de racio-

naments i d'estraperlo: es considerava importantíssim el control minuciós dels aliments, no tant per assegurar l'aprovisionament de la ciutadania sinó per controlar –que no volia dir evitar– el mercat negre.

Pel que fa als *Serveis funeraris*, també es pot resseguir la repressió franquista estudiant els *Registres d'inhumacions del cementiri municipal*, on s'anotaven entre d'altres les causes de defunció i el lloc de sepultura de les persones enterrades. On llegim “*colapso cardíaco*”, com a malaltia o causa de la mort, i “*fosa común*”, com a lloc d'enterrament, es pot identificar el registre d'una de les més de 500 persones que van morir afusellades en el mur del cementiri de Girona entre el març de 1939 i el gener de 1945.

A **Serveis personals i assistencials** es poden destacar els referits a *Cultura* i a *Serveis socials*. Esmentar, per exemple, la documentació referida al Teatre Municipal i al cinema: passades les extremes penúries del primer franquisme i la II Guerra Mundial es van reprendre els actes públics i socials més enllà de la pura exaltació dels vencedors –desfilades i misses d'homenatge– i el teatre i, sobretot, el cinema es van convertir en els espais de lleure i diversió més populars. A través de les col·leccions de *Cartells* i de *Programes d'activitats* es poden anar resseguint les convocatòries i els anuncis dels principals espectacles, siguin religiosos o de lleure: representació d'obres teatrals, projecció de pel·lícules, processons, etc.; i també es pot resseguir l'estètica i la moral de l'època.

El règim franquista tenia un interès especial a desenvolupar el seu vessant benèfic des d'uns plantejaments més catòlics que no pas de justícia social, per això enlloc de Ser-

veis socials es parlava de Beneficència: el règim volia mostrar la cara amable i la devoció cristiana dels vencedors, sobre els desvalguts, no pas sobre els vençuts. Un exemple: els certificats de bona conducta eren imprescindibles en tota sol·licitud d'assistència medicofarmacèutica gratuïta i de l'assegurança per malaltia.

En l'àmbit de la **Promoció econòmica** cal parlar de la documentació de les Fires de Girona, més enllà del seu aspecte festiu i cultural, que és evident, cal destacar la seva vessant econòmica: el Certamen agrícola i comercial era clau per a dinamitzar l'economia de la ciutat. A partir dels registres d'*Obertures d'activitats econòmiques* podem resseguir com la ciutat va reprendre i continuar la seva activitat econòmica. Una altra forma de promoció era l'organització de la segona etapa, amb un circuit per la Devesa inclòs, de la *33a Volta ciclista a Catalunya* l'any 1953.

També cal esmentar les promocions d'habitatge públic. En aquest sentit, el 1950 l'Ajuntament va projectar la construcció de diversos blocs d'habitatges per a funcionaris entre els carrers Ferran Agulló i Jaume I, que generaven, per llei, uns pressupostos extraordinaris controlats en llibres de caixa específics.

Però és en el desenvolupament dels **Serveis a l'Estat**, on comprovem altres aspectes claus de la societat i l'Ajuntament franquista. L'extrema militarització de la societat es fa evident amb el volum de documentació generada pel reclutament anual de les *Lleves*: el servei militar tenia una durada de dos anys i els qui havien estat mobilitzats en les lleves republicanes havien de repetir el servei militar. Aquest era un espai molt adient per "reeducar" les ments. Els *Expe-*

dients de lleva i els *Registres especials de correspondència*, són algunes sèries documentals més destacables sobre els serveis militars.²

Finalment, cal parlar sobre les funcions de repressió i control que s'exercien des de l'Ajuntament segons les prerrogatives del Govern central. Com ja s'ha anat repetint, el franquisme s'assentava sobre un aixecament i una victòria militar, els fonaments legals eren "dèbils", per tant calia eliminar i controlar per la força tot allò que els pogués fer trontollar. Això feia que la repressió sobre els vençuts i tot allò que desprenia olor de "roig" s'hagués de perseguir: calia identificar aquests personatges, calia vigilar-los i si calia fer-los desaparèixer. Es demanaven informes i certificats de conducta per qualsevol motiu; des del Servei d'Informació es gestionaven les peticions d'antecedents polítics i socials que es demanaven des d'altres organismes, principalment del Jutge de Responsabilitats Polítiques, però també de la Fiscalia Superior de Taxes –entre altres–, que demanava informes sobre els comerciants. En aquests certificats o informes d'antecedents i actuacions es recollien les informacions obtingudes sobre la participació o posicionament de les persones durant la República i la Guerra Civil, i generaven uns *Registres especials d'entrada i sortida d'antecedents i actuacions polítiques*. D'aquest afany inquisidor i anihilador en va sortir una *Col·lecció de documentació incriminatòria*, que reuneix diversos documents sobre el Front

² Part dels *Expedients de Lleva* han estat eliminats, seguint les resolucions de la Comissió Nacional d'Accés, Avaluació i Tria Documental (CNATD).

Popular, la CNT-FAI, el Comitè Antifeixista, etc., d'entre 1936 i 1938.

Aquesta voluntat repressora va fonamentar també la Causa General d'Inspecció, per la qual es van recopilar informacions precises sobre les morts, les destruccions i els saqueigs produïts durant la guerra que s'enviaven al fiscal de la Causa General, el qual havia de determinar els danys humans i materials de la guerra i les indemnitzacions i reparacions degudes.

Altres fons de l'Arxiu Municipal de Girona

L'Arxiu Municipal de Girona conserva altres fons que ens permeten conèixer el període de 1939 a 1953 que avui ens ocupa. Custodia, per exemple, els fons dels ajuntaments de Palau-sacosta, Sant Daniel i Santa Eugènia, municipis veïns que el 1964 van ser annexionats a Girona. En major o menor mesura aquests fons poden ajudar a completar el dibuix de l'administració municipal franquista.

També podem constatar quines eren el tipus d'associacions permeses i promogudes, per exemple l'associació benèfica La Caridad, o intuir alguns indicis de llibertat, com la que potser es donava en la programació d'activitats del Círculo Artístico. Els altres fons comercials, patrimonials i personals de l'Arxiu Municipal ens permeten acabar de dibuixar el perfil de la ciutat just després de la guerra i durant els primers anys del franquisme.

Podem resseguir la vida econòmica a partir dels fons d'empreses com el Ferrocarril Olot-Gerona –El Carrilet– o la Impremta Masó, i, sobretot, podem seguir les trajectòries particulars, els camins o adaptacions personals d'alguns indi-

vidus enfront el franquisme: personatges tan diversos com l'arquitecte Ricard Giralt i Casadesús, l'advocat Santiago Masó i Valentí o el periodista Josep Maria Grahit i Grau.

Però des de l'Arxiu Municipal també es pot fer una història de l'exili a través dels fons, recentment incorporats, de Miquel Santaló i la seva dona Adelina Cortina, i de Carmel Rosa i Antònia Adroher. Miquel Santaló, polític, pedagog i geògraf, reformà l'ensenyament de la Geografia, presidí en alguns períodes l'Ajuntament de Girona i fou conseller de la Generalitat i ministre de la República. Ell i Adelina, professora de l'Escola Normal van abandonar Girona a les acaballes de la guerra i ja no retornaren del seu exili a Mèxic. L'Arxiu Municipal també guarda la documentació de Miquel de Palol i Felip, que exercia d'alcalde en les absències de Miquel Santaló; del seu fons documental només se'n conserva part de la correspondència i de la seva obra literària, ja que els nacionals destruïren tots els papers que trobaren a casa seva quan entraren a Girona el febrer de 1939. Actualment, s'està treballant en l'inventari del fons del periodista Carmel Rosa i Antònia Adroher, mestra i regidora, ambdós posicionats a favor de la revolució del 36 i activistes polítics en el seu exili a França, del qual retornaren el 1977.

I si parlem de repressió, no podem oblidar a Carles Raho-la i Llorens. La història de la seva detenció, condemna i afusellament n'és un símbol. Fou detingut i acusat per uns articles que havia escrit al diari *L'Autonomista*, del qual el seu germà Darius n'era l'editor. A Carles li valgué la vida, al seu germà Darius els franquistes li confiscaren la impremta, la qual reutilitzaren per imprimir *El Pirineo*, el diari del Movi-

miento fins el 1942, quan va ser substituït per *Los Sitios*. A l'Arxiu Municipal de Girona, de Carles Rahola se'n conserva la correspondència i de Darius Rahola dues cartes dirigides a Miquel Santaló, dins del fons del polític i geògraf; el 30 de maig de 1939, des del Voló li escriu "*realment és dolorós l'exili de la nostra joventut (...), també és dolorós que a casa nostra las cosas no es situïn en un pla moderat. Per las notícies que vénen de la estimada terra nostra, continuen els afusellaments al 'por major'. Las represalias amb la mateixa intensitat dels primers dies. (...) Ahir vàrem anar a esperar (...) al peu de las muntanyas del Canigou a la Maria i al seu fill. Bé de salud física i moral. Però, els detalls de l'execució del meu pobre germà Carles em varen amarrar de llàgrimes i de dolor del fons de l'ànima...*"

Fons fotogràfics i audiovisuals del Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (CRDI)

En els anys de la postguerra la pràctica de la fotografia es va fer més complicada, atès que la manca de materials en limitava l'ús social. A més, els retratistes van experimentar un important descens en la demanda i per això alguns van haver de tancar durant alguns anys, com fou el cas de la galeria de Josep Jou, a la casa Boué. Els fotògrafs de premsa també es van veure afectats per aquesta davallada de l'activitat, ja que la pràctica professional quedava condicionada a l'adscripció al règim. Pel que fa a la creació artística, a la ciutat de Girona va ser inexistent, i de fet no va arrencar fins a la dècada de 1960 a partir de l'organització de concursos fotogràfics.

Per tots aquests motius, el volum de material fotogràfic d'aquests anys és poc important i es limita bàsicament al treball d'algunes galeries fotogràfiques, a la creació més personal d'algunes famílies burgeses i al treball amateur produït en el marc d'alguna entitat.

Pel que fa a les **Galeries**, el CRDI disposa dels fons de les cases centenàries Fotografia Unal i Foto Lux, que van continuar la seva activitat en aquests anys. També el fons de Josep Jou i Parés, que va reprendre el seu treball com a galerista entre 1940 i 1944, continuant la seva tasca al marge de la galeria com a fotògraf de l'Ajuntament de Girona. En aquest àmbit va realitzar, a més dels retrats de galeria, les fotografies de la inauguració del Mercat, les obres de construcció de la caserna Álvarez de Castro o la construcció del pont de l'Alferes Huarte.

Del fons Foto Lux, del període del primer franquisme, destaquen un conjunt important de reportatges de caràcter documental, entre els quals sobresurten les exhumacions de cadàvers de la Guerra Civil Espanyola, els aiguats de Girona, les vistes urbanes i monumentals, les tasques d'obtenció del suro o les sèries de fàbriques. La galeria Fotografia Unal, instal·lada a la plaça del Vi fins el 1983, es dedicava a les vistes urbanes de la ciutat de Girona, i va fer algun reportatge sobre maquinària industrial, retrats de grup i, sobretot, retrats de galeria.

Pel que fa als **fons familiars i personals** únicament es disposa d'un conjunt de fotografies del fotògraf amateur Joan Masó i un altre conjunt que correspon a la família Audouard. Es tracta bàsicament d'escenes de la vida familiar, sobretot en la seva vessant més lúdica, com són les excursions.

Pel que fa als **fons d'entitats** es disposa del valuós testimoni que constitueix el treball de documentació fotogràfica de mossèn Forns sobre l'Escolania del Mercadal i també la col·lecció recentment ingressada a l'Arxiu Municipal referent a l'escoltisme gironí de la primera època. Aquest darrer conjunt consta de 352 fotografies, pendents de catalogació. Les fotografies de l'Escolania mostren les activitats que la caracteritzaven, el cant religiós i el cant coral en festes i celebracions, a més d'altres activitats com ara les excursions i les Diades de Germanor, punt de retrobament amb els antics companys per recordar el seu pas per l'escolania.

També presenta documentació en imatge fixa d'interès la *col·lecció de l'Ajuntament de Girona*, generada a partir de la voluntat de l'Ajuntament de Girona d'aplegar tot aquell material fotogràfic que tingui alguna vinculació amb el municipi de Girona i que compta amb alguns centenars de fotografies de temàtica social, religiosa i urbana. D'aquest conjunt és l'àlbum del primer aniversari de l'alliberació, del 4 de febrer de 1940, que consta de 44 fotografies realitzades per Lluís Solà.

Dels **fons filmics**, es compta amb les 60 pel·lícules d'Antoni Varés i Martinell, la majoria d'elles de caire documental i també algunes de ficció. Totes de gran interès històric i que constitueixen un testimoni en imatge rellevant de l'època. A destacar l'*Acte de desgreuge* i el *Combregar general de malalts*, de 1939 i, també, *La tragèdia de l'aigua* i la *Desfilada del dia de la "victòria"*, de 1940. El fons Narcís Sans i Prat compta amb la *Desfilada per la victòria*, de 1949, que commemora el desè aniversari de l'entrada fran-

quista. Finalment, la pel·lícula *Cop d'ull a Girona* (1954), de Joaquim Puigvert i Pastell, un document de gran interès per mostrar la vida i l'aspecte de la ciutat en aquesta època.

Fons hemerogràfics

La biblioteca de l'Arxiu Municipal de Girona conserva diferents publicacions periòdiques editades en aquesta primera etapa del franquisme, tot i que algunes no es van publicar a Girona. De moltes se'n conserven números dispersos, però algunes es poden complementar amb els exemplars de la Biblioteca Pública de Girona o altres biblioteques de la ciutat. Destaquen especialment els diaris del Movimiento, *El Pirineo* i el seu successor *Los Sitios*, digitalitzats i consultables des de la web de l'Arxiu Municipal (<http://www.ajuntament.gi/sgdap>). La relació de capçaleres de revistes i diaris d'àmbit gironí, és la següent:

Alcántara: Revista del Regimiento de Infantería Alcántara n° 33; núm. 5/6 (novembre/desembre 1948); núm. 52 (novembre 1952); núm. 54 (gener 1953).

Alma: Portavoz de la Congregación Mariana; núm. 29-31 (1939), 56 (juliol 1949).

Anales del Instituto de Estudios Gerundenses; volum I-VIII (1946-1953).

Boletín de Información del Tercio de San Narciso; núm. IV (juliol 1946)

Boletín de Información Municipal: Girona; des de 1953
Boletín de la Iglesia de Gerona / Boletín Oficial Ecle-

siástico del obispado de Gerona; 1939 (núm. 2-13), 1940 (núm. 1-13), 1941 (núm. 1-14), 1942 (núm. extraordinari, novembre).

Boletín Oficial de la Provincia de Gerona, des de 1939. Boletín Sindical; abril 1949-febrer 1964 (núm. 1-165).

Butlletí GEiEG: Butlletí Mensual del Grup Excursionista i Esportiu Gironí GEiEG; 2a. època: desembre 1941; gener a juliol 1942; gener, març, abril, juny, octubre 1943; gener-febrer, abril-juliol, setembre-desembre 1944; núm. 26, 28-37 (1945); 38-39, 41-43 (1946); anys 1949-1953; 80-82, 84, 85, 87 (1954).

Cadetes: Órgano Interno de las Falanges Juveniles de Franco; núm. 33 (desembre 1949).

Candor Direccional para Benjaminas y Aspirantes de Acción Católica Femenina - Gerona. Suplemento al Boletín Eclesiástico del Obispado de Gerona; 1941: setembre-desembre; 1942: gener-febrer; 1943: gener-juliol, setembre; 1944: gener-octubre; 1945-1951: gener-desembre; 1952: març, setembre.

Colaborador Claretiano: Órgano de las Actividades Claretianas en Gerona. Suplemento de "La Fiesta Santificada"; juliol-desembre 1952 (núm. 4-9).

Diario del II Concurso de Flores i Frutas; núm. 1 (29-IX-1944).

Pirineo, El; abril 1939-desembre 1942.

Full parroquial de l'església de Girona, núm. 1252 (2-IX-1951).

Guión: Órgano Interno de la Sección Femenina de la Falange, núm. 22 (març 1950).

Hacia el Altar: Órgano de la Obra de Vocaciones Sacerdotales de la Diócesis de Gerona; gener-febrer 1952 (núm. 46-47).

Hoja del Lunes, La (dins *Los Sitios*); 1950.

Inspección de Primera Enseñanza de Gerona: circular; núm. 4 (gener 1941).

Espoleta, La: Regimiento de Artilleria, nº 22; novembre 1947-juliol 1948 (núm. 1-10).

Sitios, Los; des de l'any 1943.

Mensajero de Maria Auxiliadora y San Juan Bosco; 1939 (núm. 1-4); 1943: gener-juny, agost, octubre-desembre; 1944-1949 (núm. 11-29, 31-63, 65); 1953 (núm. 91).

Para Nosotras; del núm. 98 (abril 1953).

Setmana Santa, Gerona: Programa oficial de la Junta de Cofradías de Gerona; des de 1947.

Usted; des del núm. 1 (gener 1953).

Vida Católica, núm. 67 (abril 1946).

FONS AJUNTAMENT DE GIRONA

Sèries més significatives amb documentació del període:

ORGANITZACIÓ POLÍTICA I COMPETÈNCIES

ÒRGANS DE GOVERN

- Actes del Ple Municipal
- Actes de la Comissió Municipal Permanent
- Actes de la Comissió Gestora
- Ordenances i reglaments
- Bans i edictes
- Correspondència de l'Alcaldia

REPRESENTACIÓ I PROTOCOL

- Funcions religioses

ORGANITZACI3 ADMINISTRATIVA

ADMINISTRACI3 GENERAL

- Registre general de documents (entrades i sortides)
- Correspond3ncia

GESTI3 DEL RECURSOS HUMANS

- Concursos i oposicions
- Expedients personals
- Expedients de depuraci3 del personal

GESTI3 ECON3MICA

ADMINISTRACI3 DEL PATRIMONI

- Inventaris de b3ns
- Incautacions de b3ns

COMPTABILITAT

- Llibres d'inventaris i balanços
- Llibres majors
- Llibres diaris d'intervenci3
- Llibres registre de factures
- Pressupostos
- Operacions de cr3dit

TRESORERIA

- Llibres de caixa
- Llibres d'actes d'arqueig

GESTI3 TRIBUT3RIA I RECAPTACI3

- Recaptacions de la brigada d'arbitris

ORDENACI3 I GESTI3 DEL TERRITORI

GESTI3 DEMOGR3FICA

- Padrons municipals d'habitants

EDIFICACI3 I 3S DEL S3L

- Obres d'infraestructura i servei
- Construcci3 i manteniment d'equipaments municipals
- Llic3ncies i actuacions urbanistiques

CONTROL D'ACTIVITATS ECON3MIQUES

- Registre d'obertures d'establiments
- Farm3cies

SERVEIS COMUNITARIS

ABASTAMENT D'AIGUA

- Servei municipal d'aig3es

ABASTAMENTS

- Escorxador
- Central lletera
- Mercats

ENLLUMENAT

- Reparacions a la Central Aurora

SALUBRITAT PÚBLICA

- Laboratori municipal

SEGURETAT CIUTADANA

- Policia municipal

PROTECCIÓ CIVIL

- Bombers
- Inundacions

SERVEIS FUNERARIS

- Registre d'inhumacions

SERVEIS PERSONALS I ASSISTENCIALS

CULTURA

- Biblioteca
- Teatre Municipal
- Festes i tradicions
- Sales municipals d'exposició
- Premis literaris

SERVEIS SOCIALS

- Sol·licituds d'assistència medicofarmacèutica
- Cens de beneficència municipal

DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC I SOCIAL

PROMOCIÓ ECONÒMICA LOCAL

- Certamen Agrícola i Comercial
- Promoció pública d'habitatge
- Activitats de promoció

SERVEIS A L'ESTAT

DEFENSA DE LA CIUTADANIA

- Memòries de defensa passiva

EXÈRCIT I SEGURETAT PÚBLICA

- Expedients de llesves i allotjaments
- Cartilles militars
- Registres de correspondència
- Correspondència

REPRESSI3 I CONTROL DE LA CIUTADANIA

- Registres de correspond3ncia
- Informes de bona conducta
- Comissió d'Incautaci3 de B3ns
- Col·lecci3 de documentaci3 incriminat3ria
- Causa General d'Inspecci3

ARXIU MUNICIPAL DE GIRONA

Fons m3s destacats amb documentaci3 del període:

FONS MUNICIPALS

- FONS AJUNTAMENT DE GIRONA
- FONS AJUNTAMENT DE SANTA EUGÈNIA DE TER
- FONS AJUNTAMENT DE SANT DANIEL
- FONS AJUNTAMENT DE PALAU-SACOSTA

FONS D'ASSOCIACIONS I FUNDACIONS

- FONS ASSOCIACI3 LA CARIDAD
- FONS CÍRCULO ARTÍSTICO DE GERONA

FONS COMERCIALS I D'EMPRESES

- FONS FERROCARRIL OLOT-GIRONA
- FONS IMPREMTA MAS3
- FONS HERMANOS BECH DE CAREDA
- FONS AIGÜES DE GIRONA
- FONS EMPRESSES CLOTA

FONS PATRIMONIALS

- FONS PELAGI NEGRE I PASTELLS

FONS PERSONALS

- FONS RICARD GIRALT I CASADESÚS
- FONS NARCÍS ROURE I FIGUERAS
- FONS SANTIAGO MAS3 I VALENTÍ
- FONS JOSEP MARIA PAGÈS I VICENS
- FONS JOSEP GRAHIT I GRAU
- FONS NARCÍS XIFRA I RIERA
- FONS EMILI BLANC I ROIG

FONS CARLES RAHOLA I LLORENS
FONS FRANCESC TORRES MONSÓ
FONS JOSEP MARIA GIRONELLA POUS
FONS MIQUEL SANTALÓ - ADELINA CORTINA
FONS CARMEL ROSA - ANTÒNIA ADROHER
FONS RAFAEL TAPIOLA
FONS MIQUEL DE PALOL I FELIP

COL·LECCIONS

COL·LECCIÓ JORDI GIBERT I GIBERT
COL·LECCIÓ XAVIER BOSCH

ARXIU MUNICIPAL DE GIRONA: CENTRE DE RECERCA I DIFUSIÓ DE LA IMATGE (CRDI)

Fons més destacats amb documentació del període:

FONS MUNICIPALS

FONS AJUNTAMENT DE GIRONA
Col·lecció Ajuntament de Girona

FONS COMERCIALS. GALERIES

FONS FOTO LUX
FONS FOTOGRAFIA UNAL
FONS JOSEP JOU I PARÉS

FONS FAMILIARS I PERSONALS

FONS JOAN MASÓ I VALENTÍ
FONS FAMÍLIA AUDOUARD

FONS D'ENTITATS

FONS ESCOLANIA DEL MERCADAL
FONS ESCOLTISME

FONS FÍLMICS

FONS ANTONI VARÉS I MARTINELL
FONS NARCÍS SANS I PRAT
FONS JOAQUIM PUIGVERT I PASTELL

Arxiu del COAC - Demarcaci3 de Girona

L'Arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya - Demarcaci3 de Girona cont3 diverses s3ries documentals que permeten estudiar els avatars de la vida dels arquitectes que treballaven a Girona abans i despr3s de la Guerra Civil. Evidencia, tamb3, l'evoluci3 de l'arquitectura de l'3poca i, per tant, la concepci3 arquitect3nica i en general l'est3tica que tamb3 imposa el franquisme.

Es poden consultar les s3ries documentals *Actes* i *Correspond3ncia* del Fons Col·legial, que documenten la interrupci3 de l'activitat col·legial durant la guerra i la seva represa i reinstauraci3. El col·legi, com l'Ajuntament de Girona i tantes altres institucions, va ser objecte de la depuraci3 professional dels arquitectes col·legiats; aquests expedients de depuraci3 estan a l'Arxiu del Col·legi d'Arquitectes a Barcelona.

A m3s, els fons professionals tamb3 custodien documentaci3 que testimonia la depuraci3 professional i els processos civils i militars que van patir diversos col·legiats per ra3 de la seva milit3ncia pol3tica, com 3s el cas de Josep Claret, Emili Blanch o Ricard Giralt i Casades3s. Els projectes de Blanch i part del fons de Giralt es troben a l'Arxiu Municipal de Girona.

Per3 en els **fons professionals** trobem, a m3s del testimoni de la repressi3, els projectes i la documentaci3 professional dels arquitectes que, d'una manera o altra, es van adaptar al r3gim i van anar dissenyant nous espais i una nova imatge per a la ciutat, seguint m3s o menys l'est3tica franquista.

Arxius religiosos de la ciutat de Girona

Si es pretén estudiar la postguerra o el primer franquisme, cal recórrer també a les fonts documentals eclesiàstiques. L'Església catòlica espanyola s'alineà des del primer moment amb el franquisme i es convertí en un dels puntals del nou règim a l'hora de projectar un determinat model de persona i de societat. Per això hem considerat necessari presentar la documentació dels arxius religiosos de Girona.

De l'**Arxiu Capitular de Girona**, l'arxiu de la Catedral, hem de destacar els volums dels *Llibres d'actes capitulars*, on es registraven totes les sessions del Capítol de la Catedral, així com els esdeveniments més significats segons els canonges. Les actes mostren una interrupció de les activitats del Capítol del 1936 fins al 19 de febrer de 1939, però en canvi es descriu, en un text titulat "La revolució marxista antiespanyola de 1936", com es visqué el 19 de juliol de 1936, l'atac al convent de Cadins, la fugida i la persecució de capellans, etc. Aquest relat, escrit després de l'entrada dels franquistes a Girona, és seguit d'una "*Relación breve de los atropellos sufridos por el clero de la Catedral durante la tiranía roja*" i l'inventari de les pèrdues materials sofertes per la Catedral de Girona entre 1936 i 1939. A partir del 19 de febrer de 1939 es van reprendre les actes i l'activitat del Capítol, que es pot estudiar a través de la sèrie de *Correspondència* on podem resseguir, per exemple, les gestions efectuades per tal de recuperar les obres d'art que es van portar a París el 1937.

A l'**Arxiu Diocesà de Girona**, que conserva la documentació del bisbe i del Bisbat de Girona, parròquies i altres institucions religioses, es poden consultar diverses sèries documentals molt interessants per a l'estudi del període en concret:

ARXIU DIOCESÀ DE GIRONA

Sèries documentals destacades:

SECRETARIA DE CAMBRA

COMUNICACIONS REBUDES I REGISTRES DE SORTIDA

- Nunciatura apostòlica
- Correspondència amb prelat i autoritats civils
- Registres de correspondència de sortida i altres documents expedits

ORGANISMES DIOCESANS

- Comissió diocesana d'Art

IMMOBLES

- Temples
- Cementiris
- Seminari
- Edificis diversos. Projectes
- Museu Diocesà. Projecte i comptes

INSTITUCIONS I ACTIVITATS

- Afers de parròquies
- Actes de la Comunitat de Sant Lluç de Girona
- Confraries

INFORMES, ESTADÍSTIQUES I COMPTABILITAT

- Inventaris de parròquies

FONS PARROQUIALS

LLIBRES PARROQUIALS

D'aquestes sèries en podem destacar les *Actes d'incautació i reconciliació d'esglésies i cementiris*: a partir de l'any 1932 els cementiris eclesiàstics es secularitzen i seran de gestió municipal fins al febrer de 1939. Després de la victòria franquista i del reactivament de l'activitat religiosa, també es comencen a confeccionar els *Inventaris parroquials després de la revolució comunista*, on es detallen el contingut dels arxius parroquials i l'estat dels objectes litúrgics. En aquestes dues sèries no es conserva documentació de cap parròquia de la ciutat de Girona, excepte de Santa Eugènia –en aquells anys municipi independent. Sí que es conserven, a part, els llibres parroquials de les esglésies de la ciutat; en podem destacar un: el *Llibre d'òbits de la parròquia del Carme-Catedral*, 1939-1942, on s'anoten els reclusos morts a la presó –que en aquells anys encara s'ubicava a l'edifici del Seminari– i on es distingeixen entre els “ajusticiats” i els morts per causa natural.

Finalment, de la sèrie *Correspondència* amb prelats i autoritats civils podem consultar les cartes que el bisbe Josep Cartaña Inglès –bisbe de Girona entre 1934 i 1963– enviava i rebia de diverses autoritats civils i religioses, per exemple cartes d'agraïment, recomanacions per a nomenaments de càrrecs o una carta de 8 de febrer de 1939 en què es comissionava mossèn Lambert Font per tal que recuperés els objectes d'art de la Diòcesi de Girona que es guardaven a la Maison Laffitte de París.

Arxiu Hist3ric de Girona

L'experiencia d'una guerra 3s una de les viv3ncies m3s traum3tiques que pot patir qualsevol persona, i la simple superviv3ncia, tant al front com lluny d'aquest, 3s l'objectiu de cada dia, per3, acabat el conflicte b3l·lic, s'imposa un nou ordre social on els triomfadors sempre porten les regnes del poder. La guerra comporta hist3ries tr3giques i terribles injust3cies, moltes d'elles desconegudes i amagades volunt3riament ja sigui per la for3a, per la por o per la pura necessitat de superviv3ncia, com en el cas de la Guerra Civil de 1936-1939.

La Guerra Civil Espanyola fou, com tots sabem, una cruent3ssima contesa entre b3ndols absolutament oposats i que va acabar amb la vict3ria del que es coneix com a "b3ndol nacional" a les ordres del general Franco i la seg3ent revenja contra els republicans i contra tot el que el republicanisme i les seves llibertats van representar els anys trenta a Espanya. La personalitat de Franco ja durant la guerra es caracteritzava, com diu l'historiador Preston, per la seva implacable disposici3 a usar el terror sobre la poblaci3 civil i el seu convenciment del dret de l'ex3rcit a imposar les seves opinions pol3tiques i per tant aquestes premisses foren la base per dur a terme la dur3ssima repressi3 posterior. El cost hum3 de la Guerra Civil fou molt elevat, a les comarques de Girona es parla d'un total aproximat de 7.000 morts, entre els del front de guerra i les v3ctimes de la repressi3 republicana primer i franquista despr3s.

Acabo d'afirmar que sabem qu3 va ser la Guerra Civil, per3 sabem qu3 va succeir despr3s? Fins fa ben poc no es

coneixien moltes de les històries de les persones que en patiren les terribles conseqüències: l'exili, els consells de guerra sumaríssims, els afusellaments, els camps de concentració, els batallons de treball, la misèria de la postguerra, la marginació de les famílies dels que anomenaven "rojos", les depuracions, l'estraperlo, etc. El que vam estudiar a l'escola franquista eren les grandeses del règim, i del "Caudillo" vam aprendre que gràcies a ell es va "erradicar" el comunisme i que va portar el país a la prosperitat i la modernitat.

Quan el 1975 es va morir el dictador, amb ell va desaparèixer el franquisme. Els anys que seguiren, que coneixem com a "Transició", ens van portar cap a la democràcia, gairebé d'incògnit, i sobretot sense remoure el passat o sigui que la història continuava essent la que teníem apresada, no es podien dir les coses pel seu nom, ja que les espases encara estaven alçades, els artífexs dels canvis eren la mateixa gent que sustentaren el règim per als quals la història oficial era la que els havia procurat privilegis i influències i per tant tampoc interessava remoure res. Les forces democràtiques d'aquests anys setanta i vuitanta vivien sota el signe de la por i la incertesa política i la població en general teníem molt assumit que més valia enterrar-ho tot, no investigar ni estudiar la història recent no fos cas que es produís un altre cop una guerra civil. I així per pura inèrcia s'anava enterrant el nostre passat recent. Ha calgut l'empenya d'una generació que no vam viure la Guerra per decidir-nos a saber i a estudiar què va passar.

La història és una disciplina científica que busca les seves fonts en documents orals o escrits de testimonis del moment,

i aquesta documentació es conserva sobretot en els arxius. Sobre l'època franquista, de testimonis orals n'hi ha ben pocs, de documents escrits n'hi ha més i el que tot seguit veurem són els documents que estan dipositats a l'Arxiu Històric de Girona i que tenen relació amb aquests anys 1939-1975.

Els fons de l'Arxiu que tenen relació amb el règim franquista són sobretot els que va generar l'administració franquista, el Govern Civil, la Central Nacional de Sindicats (CNS) i els documents de les diferents Delegacions provincials dels ministeris a Girona.

El fons del Govern Civil mereix una explicació detallada ja que el franquisme atorgà un gran protagonisme als governadors civils com a primera autoritat de la demarcació i els dotà de la condició de cap provincial del "Movimiento", amb autoritat sobre tots els òrgans administratius provincials i locals, amb la qual cosa passava a primera línia el vessant polític d'aquesta figura, sense renunciar a les seves responsabilitats en matèries administratives.

Les funcions exercides pel Govern Civil eren d'una gran diversitat. La coordinació de tota l'Administració Civil de l'Estat, la tutela i control de les administracions locals i sobretot el que el règim considerava una funció primordial que era el manteniment de l'ordre públic, exercida a través de la direcció i coordinació dels cossos de seguretat de l'Estat. Els primers anys de postguerra i fins ben entrat els anys cinquanta mantenir l'ordre públic volia dir controlar, investigar i obtenir el màxim d'informació sobre persones, entitats, activitats, etc. de la província per a fer més eficient les tasques de repressió política del règim.

Aquesta important activitat generà molta informació i sortosament una gran part dels informes de la Guàrdia Civil o dels serveis d'informació de la policia que s'adreçaven al governador s'han conservat. Entre aquesta documentació trobem 10.050 expedients de 1944 a 1969 oberts a persones i entitats que contenen oficis, anotacions, informes policials, etc., sobre qualsevol cosa que es considerés sospitosa pel règim, ja fos per motius polítics, saber si aquella persona es podia considerar "afecta o desafecta a la causa nacional", quina fou la seva actuació a l'època republicana o durant la Guerra, etc., però també si era contrabandista, si estava "fitxada" per temes relacionats amb la justícia... D'aquests expedients es disposa d'un índex de gairebé 36.000 noms de persones que permet a l'interessat fer una cerca ràpida prèvia a l'estudi del document. També són interessants uns registres que la Guàrdia Civil va confeccionar el 1946 per ordre del Ministeri sobre les masies o cases de pagès de tots els pobles, per saber les persones que hi vivien i la seva afiliació, de cara a controlar la possible ajuda als maquis i guerrillers. Comunicats i informes policials (els coneguts "partes de novedades") que com a feina habitual s'adreçaven des de les casernes de la Guàrdia Civil de tots els pobles als Governadors, des dels anys 1943 fins als anys 1980, sobretot interessants els primers anys. Expedients d'informes de veïns i qüestionaris per a la "Causa General" de diversos municipis dels anys 1939 i 1940. Altres documents molt nombrosos són les relacions de presos i detinguts governatius a les comissaries de policia i la seva conducció a la presó, des de l'any 1941, essent moltes d'aquestes persones perseguides pel règim per causes polítiques.

Un segon grup de documents molt important en aquest fons del Govern Civil són tots els que estan relacionats amb temes de frontera; aquesta és encara avui, una de les competències bàsiques de l'administració de l'Estat a Girona. En els anys immediatament posteriors al final de la Guerra Civil i els anys següents de la 2a Guerra Mundial, es concentrà a la frontera de Girona, com a la de la resta de la línia Pirenaica, una gran aflluència de cossos policials a Figueres, a Portbou, a Puigcerdà, a Camprodon, etc. que depenien tots del governador i que duïen a terme la tasca d'impermeabilitzar la frontera per evitar el pas clandestí de refugiats, exiliats o perseguits tant d'una banda com de l'altra. També exercien el control del pas fronterer de moltes persones que pretenien creuar-lo legalment, entre els quals molts que fugien de la persecució nazi, polonesos, belgues, francesos... per diverses raons, ja perquè eren jueus, o militars de les forces aliades caiguts a la zona ocupada, o ciutadans europeus que fugien per no ser obligats a treballar o a lluitar amb les tropes feixistes, etc. Aquests 2.930 expedients estan digitalitzats i a disposició dels usuaris en el mateix arxiu ajudats per la consulta de l'índex dels 42.350 noms elaborat pel personal de l'arxiu.

El Govern Civil actuava, així mateix, en matèria de policia de joc i espectacles, autoritzacions administratives, organització d'eleccions, autorització i control de les associacions. De totes aquestes competències se n'ha conservat la documentació i això permet, per tant, estudiar altres aspectes interessants de la vida associativa i cultural de la província després de la Guerra i podem comparar amb les associacions existents abans de 1939. En aquest exercici, estu-

diant els expedients d'autorització d'associacions i dels actes que s'organitzaven amb la corresponent autorització governativa, trobarem com desapareixen les entitats republicanes, liberals, sindicals de tota mena, etc. en favor de moviments lligats molts a l'Església. S'hi poden trobar entitats esportives i culturals, agrupacions de socors mutus, casinos, cercles recreatius, clubs diversos, agrupacions professionals, etc.

El governador era també el president nat d'un gran nombre de juntes i comissions d'àmbit provincial, algunes de conjunturals (per exemple la de Regions Devastades) i altres de vida molt llarga i de gran importància corresponents als àmbits de la beneficència, la instrucció pública, la conservació de monuments, entre moltes altres. Val la pena que ens aturem a fer una mirada de la Comissió Provincial de Regions Devastades, 1939-1943, de la qual s'ha conservat pràcticament de forma íntegra, els expedients de sol·licitud que els propietaris (públics i privats) d'immobles de tota la província que havien estat bombardejats durant la Guerra, adreçaven al Govern per demanar una ajuda per a la reconstrucció. Entre els municipis que més sol·licituds presentaren hi trobem Figueres i els pobles més propers a la frontera, intensament bombardejats per les tropes de Franco durant els dies finals de la retirada dels republicans cap a la frontera.

Un buit important entre el gran volum de documents que s'han conservat del Govern Civil és el referent al "Movimiento", ja que el que hi hem trobat és molt residual, sobretot correspondència amb la FET i les JONS, la Secció Femenina de la Falange o el Frente de Juventudes, tot plegat dels anys cinquanta. Això ens fa pensar que en algun moment

de la transició aquesta documentació es va eliminar. No en tenim, però, cap testimoni que ens permeti documentar-ho amb seguretat.

Pel que fa a l'àmbit laboral, cal tenir present que d'acord amb la Llei d'unitat sindical, de 1940, es crea un sol sindicat en el qual s'enquadren tots els factors de l'economia, així doncs, la "Organización Sindical de FET y de las JONS" serà l'única associació reconeguda després de la Guerra i totes aquelles altres creades per defensar o representar interessos econòmics o de classe, duguin o no la denominació de sindicats, associacions obreres, patronals, gremials, o d'altres, s'inclouran en aquest sindicat. Aquestes associacions se sotmetran a la disciplina del "Movimiento", sota la inspecció de la Delegació Nacional de Sindicats. La sindicació és obligatòria. El sindicat vertical, tal com es coneix, s'organitza sota el comandament de Falange en centrals nacionals i locals sindicalistes i sindicats nacionals i és de caràcter totalment franquista. Una documentació interessant per la informació que conté són els expedients de personal amb fitxes i fotografia del personal, tant funcionari com càrrecs de comandament, informes polítics, nomenaments i cessaments, i la resta de documents de la seva vida activa.

També destaquen els llibres de nomenaments i les actes de reunions dels anys 1945 a 1973, les memòries d'activitats de la Delegació Provincial des de 1945 o les sèries d'entitats sindicals dels anys 1949 a 1953 amb la informació de confraries, *hermandades* i altres entitats que, tot i les seves limitacions i mancances, constituïren un dels eixos sobre els quals s'estructurà el sistema de l'Organització Sindical, tot reflectint la realitat social i econòmica de l'època.

Altres fons de l'Arxiu Històric que ens poden ajudar en l'estudi del franquisme són, com he dit abans, els documents que cada una de les delegacions provincials dels Ministeris a Girona produïren en l'exercici de la seves competències, i d'aquests els que es conserven a l'AHG són els següents:

- Fons de la Delegació Provincial de Girona de la Comissaria General de Proveïments i Transports, 1940-1984.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Agricultura, 1882-1990.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri de Cultura, 1963-1981.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Educació Física i Esports, 1962-1981.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Educació i Ciència, 1911-1985.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Habitatge, 1947-1978.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Hisenda, 1855-1993.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Indústria, 1864-1987.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Informació i Turisme, 1939-1984.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Obres Públiques, 1811-2001.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri de Sanitat, 1931-1989.
- Fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri de Treball, 1939-1985.

Podem destacar dins d'aquests fons la documentació relacionada amb els primers anys de franquisme. Per una banda els organismes que controlaven l'economia més bàsica i que afectava la vida quotidiana que en aquests anys de postguerra es movia en un marc caracteritzat per una economia autàrquica i d'una gran escassetat de productes, que seria la de la "Comisaría General de Abastecimientos y Transportes". Aquest organisme regulava sobretot els productes alimentaris, en controlava la producció i la distribució així com la política de preus, controlava el sistema de racionament i per tant és una font a considerar en estudis sobre l'anomenat "estraperlo" d'aquells anys, juntament amb els documents generats pel Tribunal de Contraban i Defraudació des de 1937 que depenia del Ministeri d'Hisenda i que a Girona tenia molta importància pel fet de ser província fronterera per on circulaven moltes mercaderies que anaven a fornir el mercat negre. També depenia del Ministeri d'Hisenda el control de béns confiscats per motius polítics, i aquesta competència ens ha deixat a Girona una petita sèrie de 50 expedients de confiscació de propietats i béns a persones, empreses i entitats polítiques sobretot de caire republicà, els quals estan relacionats en l'inventari corresponent. També forma part d'aquesta sèrie un llibre registre de les rendes obtingudes per la venda dels béns confiscats.

Un altre fons que cal consultar és de la delegació del Ministeri d'Informació i Turisme per treballar temes de censura i d'adoctrinament ideològic. En aquest fons es troba el que s'ha conservat de la Delegació Nacional de Propaganda creada el 1939 com a organisme de control ideològic i censura, de la qual a Girona se n'ha conservat alguns lligalls

i registres de correspondència, una relació de delegats locals d'Educació Popular i un interessant recull de circulars.

Pel que fa al fons de la Delegació Provincial d'Educació i Ciència són interessants els expedients de mestres perquè es tracta dels expedients complets de cada un dels i les mestres, amb la seva història, els seus informes, etc. Un cop deixen de tenir vigència administrativa perquè els mestres ja són jubilats fa més de 20 anys, es converteixen en documents històrics de primer ordre i per al tema que estem plantejant hi trobarem per exemple informes dels que foren depurats. La consulta d'aquests documents està però subjecta a reserves segons marca la legislació vigent.

També són importants per a l'estudi d'aquest període els expedients de 234 cooperatives de tot tipus (consum, agràries, d'habitatges, etc) constituïdes a partir de 1939 per autorització de la Delegació Provincial del Ministeri de Treball, a través dels quals podem conèixer el control i la instrumentalització que el franquisme va fer de l'important moviment associatiu i cooperativista que existí a Catalunya abans de 1939.

A més de la documentació administrativa, a l'Arxiu hi ha molts altres documents claus per a la història del franquisme i sobretot dels primers anys marcats per la repressió i la persecució política, com per exemple la documentació de les presons. De l'activitat dels centres penitenciaris després de 1939 es generà una gran quantitat de documents que en el seu moment tingueren un ús administratiu però que amb el pas del temps han esdevingut molt importants per a completar i estudiar el tema de la repressió franquista.

La documentació de les presons catalanes està dipositada en diversos arxius, i pel que fa a les de la província de

Girona trobem la del Centre Penitenciari de Girona a l'Arxiu Històric i la del Centre Penitenciari de Figueres a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà. Tant la documentació de la presó de Figueres com la de Girona adquireixen un especial interès per a la investigació dels períodes recents de la nostra història més marcats per la repressió. Per exemple, durant els anys 1939 i següents, milers de reclusos hi van ingressar víctimes de la repressió franquista. Aquests fons apleguen expedients i fitxes dactiloscòpiques dels interns, 32.400 a Girona i 15.000 a Figueres des de 1936. Dels empresonats en el període de 1939 fins a una desena d'anys després del final de la Guerra, molts ho són pel delictes de "rebel·lió militar" o "auxili a la rebel·lió", que no són més que condemnes polítiques. Els expedients dels presos que trobem en aquests fons són a l'abast dels investigadors i del públic en general, amb les restriccions de consulta que marca la llei.

Els fons judicials també són una font d'informació que cal tenir present, tot i les restriccions legals pel que fa a la consulta de sumaris, apel·lacions i expedients civils. A l'Arxiu Històric de Girona es conserva el fons històric de l'Audiència Provincial. La major part d'aquest fons, que ocupa 92 metres lineals, correspon als anys 1939-1960. Destaquem els expedients del Jutjat Civil Especial del Tribunal de Responsabilitats Polítiques dels anys 1940-1942 encara que són peces separades de sumaris. Entre aquestes es conserva la peça d'efectivitat econòmica oberta contra el president Irla de Sant Feliu de Guíxols, ja a l'exili en aquell moment.

Per a estudiar els canvis del moviment associatiu rural també podem consultar la documentació que produïren

les antigues cambres agràries dels municipis de les comarques de Girona, molta de la qual es conserva en els respectius arxius comarcals. A l'AHG s'hi pot consultar la dels municipis del Gironès que s'ha conservat, que és la majoria. Les cambres foren les continuadores de les "Hermanadas Sindicales de Labradores i Ganaderos" creades per decret franquista de 1940 com a sindicats agraris del "Movimiento" per a substituir el moviment associacionista i cooperativista agrari de l'època de la República.

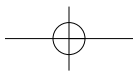
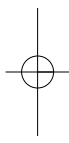
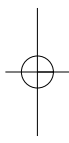
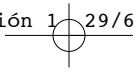
També és interessant per a completar el panorama de l'administració franquista estudiar alguna institució com el "Patronato Provincial de la Vivienda" que fou constituïda el 1956 amb l'objectiu de construir habitatges socials en els barris marginals de les poblacions per a cobrir la necessitat d'habitatge en un moment de penúries econòmiques i sobretot per a la gran quantitat d'emigrants que a partir dels anys cinquanta comencen a arribar a Catalunya. En aquest fons es pot obtenir informació sobre la constitució del Patronat, estatuts i reglaments, i documentació administrativa diversa, també conté fotografies dels processos de construcció dels grups d'habitatges i de les inauguracions.

Tot aquest volum documental que es conserva als arxius és un tresor per als historiadors per a contrastar juntament amb altres fonts quin és el substrat històric del nostre país, però també i més important encara ho és per a la recuperació d'uns fets històrics que ens han estat manipulats i tergiversats per motius polítics. El patrimoni documental d'un país és la seva memòria històrica i la preservació i la garantia de l'accés a aquest patrimoni fa possible la recerca científica i la difusió de la cultura.

Carles Ribera
Gemma Domènech

**CAMINS DE SORTIDA.
L'EXILI GIRONÍ DE 1939**

A principi de 1939 la Guerra Civil és a les acaballes. El ràpid avenç de les tropes insurrectes per terres de Catalunya culmina a les comarques gironines a la primeria de febrer de 1939. En només 11 dies, els que van del 31 de gener al 10 de febrer, l'exèrcit franquista avança des de Blanes cap al nord. Empesos per l'ofensiva final, la ciutadania local i els refugiats procedents d'altres punts de la Península Ibèrica s'apressen cap a la frontera en un èxode mai vist fins aleshores: entren a França prop de mig milió de persones, unes cent mil de les quals s'estima que són catalanes. Entre aquesta gernació hi ha les autoritats de la República i de la Generalitat de Catalunya. A Girona, els anomenats nacionals irrompen el 4 de febrer. Troben una ciutat exhausta i força buida, ja que la por als invasors és tan intensa que, a banda dels que han emprès el camí de l'exili, molts veïns han decidit fugir boscos endins per evitar el primer cop de l'enemic. Llegim-ne un testimoni:

“Vam sentir a dir que s'acostaven els nacionals i vam fugir tots cap als Àngels. Els meus pares, que tenien cap a setanta anys, dues de les meves germanes amb els seus marits, i un dels meus germans amb la seva xicota. Vam fugir amb una tartana muntanya amunt i vam fer nit al bosc. Va ploure a bots i barrals tota la nit, i vam haver d'aixoplugar-nos a sota la tartana i als arbres. Vam continuar fins a una casa de pagès on teniem parents. Al cap d'uns dies, vam tornar a Girona. Vam trobar casa nostra intacta, perquè un veí que no havia fugit s'havia dedicat a enganxar cartells a totes les portes del veïnat. Als cartells hi deia Viva Franco! Arriba España! I els soldats van passar de llarg sense saquejar les portes on hi havia aquests cartells enganxats...”

Aquest testimoni és el de Teresa Aleixandri, aleshores una jove de 17 anys, filla menor d'una nombrosa família de republicans com moltes altres n'hi havia a la ciutat. En el cas dels Aleixandri, els que no han mort al front o com a conseqüència de les penalitats de la guerra a la rereguarda tornen a casa i es van reincorporant, poc a poc, alguns amb penes de presó, condemnes a mort commutades o internaments en camps de concentració franquistes, a la grisa vida de postguerra. Un dels germans de Teresa emprèn la fugida. Es diu Joaquim Aleixandri. Aquell gener de 1939 encara no ha fet els 33 anys, és ferroviari de professió, militant del Centre Republicà del carrer del Carme i té un extens currículum polític que inclou l'empresonament pels fets d'Octubre del 1934, la participació en el Comitè Antifeixista de Caldes de Malavella i l'alcaldia d'aquesta mateixa localitat, on residia per motius de feina. El seu testimoni escrit, localitzat a la seva mort, és una bona guia de l'èxode. Abans d'abordar el seu cas i alguns d'altres, però, cal acotar bé l'escenari.

L'Exili com a subjecte històric

D'exilis n'hi ha hagut molts, al llarg de la història, i el nostre poble s'ha vist immers en més d'un d'aquests processos. Tanmateix, no hi ha dubte que el mot "Exili", en singular i amb majúscula, està associat poderosament en l'imaginari dels catalans a la fi de la Guerra Civil, l'any 1939. Es tracta d'un automatisme mental col·lectiu que identifica un concepte genèric amb un episodi molt concret del nostre passat. És aquell capítol que comença, com hem

vist, d'una manera massiva i irrevocable, a la darrerria de gener de l'any 1939. És la sortida del país de milers de ciutadans que per diverses raons (totes vinculades per un denominador comú: haver fet costat a la defensa de la legalitat institucional) es veuen empesos a creuar la ratlla a la recerca de seguretat. Militars, combatents, polítics, intel·lectuals, gent d'estrats socials diversos, dones, vells i nens integren el col·lectiu humà que s'amuntega a les portes de l'estat veí del nord. La por a represàlies és natural en el cas de tots aquells que han estat més directament implicats en la defensa de la causa republicana o revolucionària. És, si ens fixem en el pes numèric de grups que, almenys aparentment, es poden qualificar de políticament neutres (civils, ancians, dones i mainada) quan ens adonem de la magnitud de la tragèdia derivada de la conflagració bèl·lica. L'estat de xoc inicial és superat amb una certa promptitud per molts dels afectats: poques setmanes després han retornat gairebé la meitat dels que havien marxat. Segurament les perspectives de futur a la terra que els acull amb una mala gana més que evident, són un bon argument per repensar les estratègies personals de supervivència.

Qualitativament, l'amuntegament esmentat no és pas uniforme en el cul-de-sac comprès entre Portbou, la Vajol i Figueres. Tot i compartir un estat de precarietat generalitzada, resulta força evident el contrast que hi ha entre les condicions de tots aquells que integren l'elit republicana (en un sentit ampli: oficials de graduació, polítics i intel·lectuals) i la resta del contingent d'aquesta diàspora. El mas Perxés d'Agullana i les masies dels voltants, els pobles de Darnius i la Vajol, les ciutats de Figueres (i tam-

bé Girona i Olot) són alguns dels indrets on s'ofereix als prohoms catalans, i no només catalans, un recés absolutament modest a causa dels efectes de tres anys de guerra però ben segur més confortable que la pràctica intempèrie que aixopluga la majoria dels expatriats.

Una situació tan dramàtica no és nova en aquestes terres, ja que el país, el nord-est sobretot, és ja fa alguns mesos terra de refugi. Ara però, l'alè dels insurrectes al clatell, per una banda, i els colls d'ampolla en què s'han convertit els passos fronterers a causa del temor de les autoritats franceses d'una allau humana que cada vegada resulta més incontenible, alimenten la situació de caos, de campí qui pugui que regna en aquella rereguarda que se sap vençuda irremissiblement.

Molts gironins, no pas pocs, per temor, per prudència o per força, decideixen emprendre el camí nord enllà. Gràcies a treballs i recerques publicades en les últimes dècades, especialment els de Josep Clara, en coneixem alguns noms il·lustres i altres de menys coneguts: els polítics Miquel Santaló o Pere Cerezo; l'editor Darius Rahola; el pedagog, editor i intel·lectual Josep M. Dalmau; els metges Eliseu Jubert, Francesc Burch, Laureà Dalmau o Pompeu Pascual; l'industrial Ramon Varderí; l'advocat i propietari agrícola Joaquim de Camps i Arboix; el comerciant Gabriel Auguet; el pintor Josep Gallostra; el farmacèutic Lluís Ribas Crehuet; l'arquitecte Emili Blanch; l'activista i política Antònia Adroher; el tipògraf Gumersind Sardà, o el sastre Julià Ripoll. Alguns noms d'entre una llarga corrua de veïns, homes, dones, nens, que parteixen per evitar l'ira del vencedor.

En tot cas, entre gironins que marxen i fugitius de pas la impressió que causa l'estampida humana que omple Girona en el tombant del gener al febrer, abans de la caiguda definitiva de la ciutat, és impactant. Així ho descriu un prohoms com el tarragoní Antoni Rovira i Virgili, de pas per la ciutat de l'Onyar camí de França: *"La ciutat està enormement plena de gent, que hi acut a carrera feta per totes les rutes i camins. Hotels i hostals, dispeses i pensions i cases particulars vessen de forasters. Als voltants de la població apareixen campaments improvisats. [...] I a cada hora, a cada minut arriba més gent, en automòbils, camions, carros, motocicletes i bicicletes. Arriben també llargues corrues que van a peu. Per carrers i places hi ha rengleres de vehicles que destorben el pas. Soldats, obrers, pagesos, menestrals, funcionaris, polítics, tècnics intel·lectuals. De tot hi ha en barreja confusa. 'Mig Barcelona és a Girona', diu un amic barceloní. La frase, ja es comprèn, és hiperbòlica. Però no és exagerat de dir que ara conté Girona quatre o cinc vegades la seva població normal. I no són solament els barcelonins els qui van venint, sinó gent de totes les comarques de Catalunya i de totes les regions d'Espanya, les envaïdes i les que estan per envair."*

Aquest és el panorama en l'última capital important del país abans de la frontera, lloc d'aturada gairebé obligatòria per als centenars de milers de persones que fugen. Seixanta quilòmetres més al nord es viu un drama encara més punyent. Llegim com ho veu Joaquim Aleixandri, en un text absolutament corprenedor que se situa pocs dies després de la caiguda de Girona: *"Un dia del mes de febrer de 1939,*

per concretar-ho el dia 13, a les 4 de la tarda, vaig entrar a França fugint dels enemics victoriosos que després de tres anys d'aferrissada lluita ens havien vençut [...] En els annals de la meva pàtria quedarà gravat per a sempre aquell èxode terrible i al·lucinant, aquells centenars de milers d'homes, dones, nens, ancians, ferits; les carreteres plenes, pleníssimes, de gent i d'animals; i entre tant desconcert, passaven les restes d'un exèrcit destrossat que no podia oposar-se en res a les tropes moderníssimes que havia tingut enfront. I enmig d'aquest conglomerat, d'aquesta torre de Babel, d'aquest èxode, d'aquest desbocament de tot un poble que camina apressat per les polsoses carreteres a la recerca d'allò que creien la seva salvació, passaven, rabents, veloços, com una visió quimèrica, els cotxes oficials que transportaven allò que representava o volia representat tots aquells éssers desmoralitzats i tremolosos [...]"

El relat d'Aleixandri continua amb la rebuda que tenen els fugitius en creuar la frontera: *"Com una marea humana vam traspasar la frontera i vam desbordar tot el previst, el poc previst que hi havia. Com ens van rebre? Enmig d'una pluja torrencial i un batibull infernal van arribar a la frontera pel Portús homes, dones, nens ferits, tot un riu de gent que venia terroritzada i agobiada per tants infortunis. En lloc d'allò que esperaven, es van trobar amb negres, negres mig salvatges que oposaven la barrera de les seves baionetes perquè ningú no entrés, negres que produïen, amb les seves mirades de concupiscència posades sobre les dones, calfreds de terror. L'onada humana va poder trencar les barreres i passar. Es van considerar salvats! Pobres il·lusos."*

Els *negres* a que es refereix tan amargament el cronista són els batallons de soldats senegalesos que serveixen en aquells temps en l'exèrcit d'un Estat encara fortament colonialista. A partir d'aquí, la descripció que fa Aleixandri ens transporta a un autèntic malson: *“Enmig d'aquella trista humanitat agonitzant semblava que es desencadenaven totes les fúries de l'infern, semblava que tot el món buidava les seves rancúnies sobre aquella pobra gent que tremolava de fred [...] La nit pietosa va tapar amb el seu mantell negre tota la planura i va escombrar quasi tota la sèrie de crims que es van cometre. Hi va haver, aquella nit –continua relatant aquest testimoni– violacions, estupes i tot el corol·lari de les indignitats humanes. Ningú va tenir compassió. Pobra de la femella, fos nena, jove o dona, que queia en les mans d'aquells fills de l'infern.”*

Els maltractaments i vexacions, si hem de fer cas al mateix testimoni, no queden aquí: *“Sense menjar, sense res, a l'altra banda de la frontera, van enviar 700 sandvitxos per a més de 7.000 homes [...] Ens van tractar pitjor que a bèsties, sense consideració, sense tenir en compte la dignitat humana. Van separar amb violència a les dones dels seus esposos, a les mares dels seus fills i, amb un refinament cruel, els van separar centenars de quilòmetres uns dels altres.”*

En aquest punt, el testimoni recull com les autoritats franceses separen homes i dones en els camps. Aquest, naturalment, no és l'únic gironí que ens ha deixat memòria de l'èxode. En recollirem un altre, a partir del text inèdit que es conserva a l'Arxiu Històric de Girona, el d'un nom conegut de la intel·lectualitat gironina del moment: el prestigiós

arquitecte Emili Blanch. Fill de la Pera establert a Girona, és un dels màxims exponents del corrent racionalista en l'arquitectura catalana. Compromès política i professionalment amb l'autogovern i la República, va deixar escrit: *“A la frontera de Portbou, després de llargues hores d'espera, parant la pluja a peu dret en plena nit, finalment poguérem passar la ratlla en companyia del comissari del Govern de la Generalitat, Josep Mascort, però els guardes francesos només permeteren que seguís endavant el comissari, que tenia passaport diplomàtic, i a mi em feren tornar enrere; després de pensar-ho un moment, em vaig llençar ràpidament carretera avall en direcció a Cervera, exposant-me als trets dels soldats colonials senegalesos que, amb l'ajut de potents reflectors, ens impedièn el pas als fugitius. Em cridaren que em parés i tornés enrere però, sense fer-ne cas, corrent adelerat, vaig atènyer, indemne, un revolt de la carretera protegit per uns marges que interceptaven els llums dels reflectors.”*

Després de l'arriscada aventura inicial, la sort de Blanch fa un tomb remarcable: *“Arribat a la població de Cervera i no trobant ànima vivent a qui preguntar en aquella hora de nit, seguint les vies del ferrocarril vaig arribar a l'àrea de l'estació i, saltant per sobre d'una paret de tanca, m'hi vaig introduir. Finalment, un treballador dels ferrocarrils francesos em va acompanyar fins un tren que, segons em va dir, estava format per sortir la matinada següent cap a Perpinyà [...] Aquell ditxós tren estava preparat, precisament, per acollir personalitats i altra gent molt compromesa [...] i era ja ocupat per un gran nombre de persones assegudes en bancs de fusta, enmig d'una fos-*

ca gairebé total que, de moment, no permetia reconèixer ningú. Un senyor, que al llarg de la conversa vaig saber que era l'excels poeta Antonio Machado, em va fer lloc entre ell i la seva senyora mare, honor que he recordat tot el llarg de la meva vida.”

No és l'únic personatge important amb què coincideix a l'inici del seu èxode: *“El matí del nou dia em va portar a fer també la coneixença personal de Carles Riba, gran poeta, crític i assagista, del qui he estat sempre un admirador entusiasta, i que en aquella circumstància, desposseït de moneda que tingués algun valor, em va pagar el pas-satge fins a Perpinyà, que costava set francs.”*

En aquell vagó, o en algun altre d'aquell tren de l'esperança, hi falta un gironí il·lustre, com recorda el propi Blanch: *“Uns dies abans, a la ciutat de Figueres, envaïda per la multitud de gent que fugia de les massacres franquistes, havia intentat, apassionadament, convèncer a l'in-signe ciutadà i notable escriptor Carles Rahola i Llorens, gran amic i company, que es decidís d'una vegada a unir-se amb nosaltres en el camí de l'exili. Malauradament vaig fracassar en l'intent i l'admirat amic fou iniquament afusellat a la ciutat de Girona pocs dies després d'haver-hi tornat.”*

Són dos relats, els d'Aleixandri i Blanch, que ens ajuden a configurar l'escenari d'aquells primers moments. Són dues narracions, a més, que es complementen, ja que, respectivament, responen al perfil de dues tipologies d'expatriats el camí dels quals es bifurcarà ràpidament.

Un tren amb moltes estacions

Tot el que s'ha descrit fins ara no és l'Exili, tinguem-ho clar. Només n'és l'inici. I és en aquest punt on caldria introduir una reflexió que servirà de fil conductor de la resta de l'exposició. El concepte d'Exili no és estàtic, no es pot definir com una instantània que conté tots els elements de manera fixa i permanent. Per dir-ho més gràficament, l'Exili no és una foto, sinó una pel·lícula. No estem parlant d'un fenomen estable sinó d'un procés dinàmic. Els exilis en general, i aquest en particular, contenen un ritme intern marcat per l'evolució tant de la situació general dels protagonistes com de l'experiència subjectiva de cadascun d'ells. Vivències condicionades per factors tan diversos, i sovint tan aparentment trivials, com són l'estat anímic o la salut, contingències individuals a les quals se superposen de manera indestruïble les conjuntures econòmica, social i política, unes variables generals que cal tenir en compte no només en l'indret on han anat a parar els exiliats sinó també en el lloc on s'espera tornar, perquè tot exiliat espera en el fons del seu cor tornar algun dia.

Si prenem en consideració, per tant, totes aquestes circumstàncies, hem de concloure que no és el mateix exili el del febrer del 1939 que el del 1945, o el del 1948, dels anys 60 o, estirant al màxim la corda cronològica, el del setembre de 2002, que és fins on arribarem en aquestes pàgines. Certament, tots aquests segments temporals formen part d'un mateix procés, però en són etapes substancialment diferenciades, que prenen alguns esdeveniments històrics claus com a fites de referència que serveixen per fer les partions.

1. Gener 1939 - maig 1940. Fugida, xoc i decepci3

Una primera etapa, que ja hem vist parcialment, 3s la que s'inicia el gener de 1939 i transcorre fins a finals de primavera de 1940. 3s el moment de la fugida, del xoc dels camps de concentraci3 i, en molts casos, de la desil·lusi3 davant el rebuig de la idealitzada Republi3ca francesa. El temps de l'ensorrament. El febrer de 1939, el suplici per als refugiats republicans no ha fet altra cosa que comen3ar. Argelers, Barcar3s, Sant Cebri3, Rivesaltes, Gurs, Bram, Agde, Setfont, Vernet d'Arieja... Tots aquests top3nims identifiquen sengles camps de concentraci3 o reclusi3, d'agrupament del contingent de fugitius que passen la frontera durant l'hivern inclement3ssim de l'any 39. Els republicans catalans i espanyols que arriben a terres del Conflent, el Vallespir i el Rossell3, que progressivament s3n reubicats m3s al nord, sense deixar el Migdia franc3s, no tenen, com hem llegit en el relat d'un dels integrants d'aquella massa humana desorientada i decandida, una rebuda precisament acollidora. Les autoritats han fet curt preveient que el nombre de refugiats no passar3 de les 60.000 persones i el dispositiu d'acollida es veu absolutament desbordat per la realitat. Paral·lelament, la campanya d'intoxicaci3 dels 3rgans de comunicaci3 de la dreta i els cat3lics francesos propicien un cert clima no de rebuig obert per3 s3 de recel indissimulat entre la poblaci3 nord-catalana, alimentada per actes a3llats d'alguns afamats excombatents republicans que ronden disseminats pel territori. Davant la gravetat de la situaci3, l'estrat3gia oficial, inicialment d'un humanitarisme tebi, s'endureix progressiva-

ment, i més després de l'autorització del govern francès de l'entrada de combatents, ja que inicialment les barreres només han estat obertes a civils. El Portús i Cervera de la Marenada són els punts de més flux humà, tot i que la permeabilitat d'una frontera muntanyosa i poc poblada fa anar de bòlit les companyies de guàrdies disposades per l'anomenat *Pla de Barrage* al llarg dels Pirineus Orientals.

Els fugitius topen, doncs, amb un comitè de rebuda integrat per 50.000 agents armats: Una primera línia d'escamots de guàrdies mòbils i una segona línia integrada pels esmentats soldats senegalesos encarregats d'aplegar i distribuir en els diferents camps els nouvinguts. La improvisació absoluta impedeix una certa ordenació de les partides d'emigrants. La platja d'Argelers, exposada a totes les inclemències meteorològiques; el camp de Setfont, destinat només a soldats republicans, on durant molts dies els homes suporten fred, pluja i vent al ras; Vernet d'Arieja, camp internacional de càstig. Cal fer esment especial del camp dels catalans, un dels tres recintes bastits a Agde, prop de Seta, on es reagruparan, després de fer una recollida de signatures, molts dels refugiats d'aquesta nacionalitat. Molts refugiats catalans, però quants? Si l'estimació del total d'individus que va creuar la frontera se situa entorn de les 500.000 persones, garbellar-ne d'entre aquest total els que eren catalans resulta encara una tasca més complexa. En un intent d'afinar la xifra, un cens realitzat sobre el terreny aquells dies per la Generalitat aconseguix registrar, tot i les dificultats, el 60 per cent dels refugiats procedents del Principat. La xifra arriba a les 100.000 persones procedents d'un país d'uns 3 milions d'habitants abans de l'inici de la Guerra.

Ben aviat, els camps, especialment el número 3 d'Agde, anomenat Camp dels Catalans, esdevenen un model d'organització i disciplina orientats a ordenar l'exili i buscar sortides. La França que troben els catalans foragitats del Principat és un Estat en procés de desintegració institucional sota l'amenaça cada cop més inexorable de l'Alemanya nazi. És per això que la diàspora catalana no és un fenomen geogràficament estàtic. Hi ha qui torna poques setmanes després. Molts dels que es queden voldrien seguir aquests primers repatriats, però no poden lliurar-se a les mans del botxí.

Al país d'acollida, les possibilitats de trobar feina o d'obtenir permís de residència són força complicades sense tenir coneixences o familiars establerts a la Catalunya del Nord. Ja des d'un primer moment la Generalitat, per una banda, tot i haver de lliurar tots els seus fons al govern republicà espanyol, i la fundació cultural Ramon Llull, organitzen una xarxa d'atenció als refugiats destinada a pal·liar penúries, legalitzar situacions o gestionar la sortida de l'Estat francès. Cal afegir també el "Servicio de Emigración de los Republicanos Españoles" (SERE) constituït el març de 1939 pel govern dirigit pel comunista Juan Negrín, o la "Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles" (JARE), controlada pel socialista Indalecio Prieto i presidida pel català Lluís Nicolau d'Olwer.

Ajudar? A qui? A quants? Un memoràndum redactat a Londres el març de 1939, la qual cosa revela la brutal capacitat organitzativa tot i la lamentable situació, indica que de tots els catalans expatriats n'hi ha prop de 40.000 que no poden retornar. La seva integritat està en joc. El mateix report també fa una distribució per sectors productius d'a-

proximadament la meitat del contingent, que mostra com en el col·lectiu d'emigrats hi ha representats tots els sectors d'activitat del país, per bé que les classes populars són les que aporten més actius. És un detall a tenir en compte per no incórrer en el miratge de l'exili de les elits, una percepció que ha quedat fixada pel gran nombre de memòries precisament de personatges destacats que descriuen un exili que, molt sovint, tot i ser difícil resulta força menys dramàtic que el de la majoria. En aquest sentit, la sensació que hi va haver dos exilis, el dels prohoms i el dels altres, és patent des del mateix moment en què es va produir. En aquells dies l'esmentat SERE ja va ser acusat d'aplicar favoritismes a l'hora de concedir subsidis i passatges. I no es pot oblidar, tampoc, com alguns polítics, com Marcel·lí Domingo o Jaume Miravittles, confeccionen llistats de dirigents o intel·lectuals que havien de ser salvats dels camps de concentració si eren arrestats, o rescatats si ja hi havien anat a parar.

En aquesta situació, naturalment, tothom s'espavila com pot. Tornem al testimoni de Joaquim Aleixandri, per exemple. Més enllà de les seves memòries, n'hem seguit la pista als arxius. El primer rastre documental a França el tenim el 28 de maig de 1939. El document localitzat, al fons de la Generalitat a l'Exili de l'Arxiu Nacional de Catalunya, és una carta adreçada al SERE, en la qual demana el passaport necessari per poder sortir del camp i circular lliurement per França. El seu objectiu és retrobar-se amb la seva dona, el parador de la qual ha localitzat en un refugi de Bellach (Aute Vienne) gràcies a l'eficient xarxa d'informació teixida per l'exili català. Però no es vol quedar a França, per la qual

cosa explicita: *“Que por ese comité se hagan los trabajos oportunos para que por la embajada en Francia se le conceda los pasaportes necesarios para la entrada en aquel país”*. *“Aquel país”* no és altre que Mèxic, que ha obert les portes als refugiats espanyols que hi puguin arribar. Una setmana després d’aquesta comunicació adreça una altra carta, datada el sis de juny, a Miquel Santaló, resident a Cotlliure, cap del seu partit a Girona, exalcalde de la ciutat, exconseller de la Generalitat i exministre de la República. Li escriu confiat que la coneixença d’una personalitat com Santaló el podrà treure del pou. El pou és el camp número 1 d’Agde, en un barracó on s’està amb 200 persones entre les quals hi comptem 32 compatriotes seus. Un lloc molt desconnectat, malgrat la proximitat, respecte de l’esmentat camp dels catalans, el número 3, controlat per ERC. En la crida desesperada que fa a Santaló, escriu: *“Vós comprendreu perfectament la nostra situació i us fareu càrrec de la mateixa, ja que aquí, mancats de tot, la vida cada dia es fa més difícil; malgrat això, cap queixa sortiria dels meus llavis, doncs els homes demostren ésser-ho precisament en els moments més difícils, però tinc el deure de vetllar per la salut de la meva esposa, també en un refugi, i és per això que em dirigeixo a vós per a demanar-vos, si és possible, el que tant a la meva muller com a mi ens incloguin en una de les primeres expedicions que surtin cap a Mèxic o allà on el partit designi.”*

Santaló no és l’últim en rebre una carta d’Aleixandri. Dos dies després, el 10 de juny, escriu a l’antic home de confiança del president Macià, Frederic Escofet, a qui Aleixandri coneix de l’Àfrica, on el primer era militar de carre-

ra i ell soldat de lleva en el servei militar. Li demana “*si em podeu facilitar alguna orientació sobre els moments actuals, doncs formant part de la comissió del camp (coordinació) ens trobem bastant mancats de notícies per a poder complaure els companys que amb nosaltres conviuem*”. En el mateix escrit també reitera la petició d’embarcar cap a Mèxic. En el cas de Santaló, no s’ha localitzat cap resposta. En el d’Escofet, la carta de resposta consta en un inventari com a tramesa el 21 de juny, però no ha estat localitzada. Aleixandri no es dona per vençut. El 28 de juny, el destinatari d’una nova missiva és el metge i polític d’ERC Carles Martí Feced (Alzira 1901-Barcelona 1982). Llegint la carta comprovem que no és el primer cop que li escriu, ni tampoc l’última que redactarà per demanar suport als seus coneguts. El 27 de juliol adreça una nova comunicació desesperada a Miquel Santaló, ara a París, de qui es dedueix que ha rebut resposta a la carta anterior. És un prec angoixat: “*Una vegada més us prego tingueu interès en les fitxes per a la nostra expatriació a Mèxic, doncs les condicions no pròpies sinó de les nostres famílies a França són insostenibles.*” L’última carta d’Aleixandri localitzada als arxius de la Generalitat està datada l’1 d’agost d’aquell 1939, dirigida novament a Martí Feced. És una súplica: “*Us restaria agraït si em poguéssiu indicar les possibilitats d’embarcar més o menys prompte, doncs per la tensió nerviosa que ha viscut durant aquests mesos d’exili i la manera que va tindre que marxar de Catalunya, tinc la meva esposa físicament esgotada en un refugi, i davant del temor acudeixo a la vostra representació amb el prec –que no dubto serà atès– d’accelerar si és possible la nostra partida.*”

Des de Marsella per aquelles dates ja ha salpat el *Sinaia*. L'*Ipanema* i el *Mexique* els segueixen. I el *Winnipeg*. Vaixells amb republicans que marxen a Sud-amèrica. Joaquim Aleixandri resta a terra. L'altre gironí al qual estem seguint la pista sí que salpa. No ho farà immediatament, sinó al cap de dos anys d'incerteses. Emili Blanch viatja a bord del vaixell francès *Marechal Lyautey*, que surt de Marsella el 8 de setembre de 1942. El seu relat és apassionant: *“Els catalans acollits a Montpellier embarcàrem a Marsella a bord del vaixell francès Marechal Lyautey, que ens portà fins a Casablanca i des d'aquest port marroquí emprenguérem la travessia de l'Atlàntic cap a Mèxic en el transatlàntic portuguès Nyassa, desembarcant a Veracruz els primers dies d'abril de l'any 1942.”*

La marxa esdevé tot un calvari de perills i contratemps, en una travessia que ha esdevingut mítica perquè en aquest vaixell hi viatgen autèntics pesos pesants de la cultura i política catalana, com el garrotxí Antoni Dot Arxé, el mallorquí Anton Maria Sbert o els ebrencs Joan Cid i Mulet i Artur Bladé i Desunvila, a més de pesos pesants en el sentit estricte de la paraula, ja que un dels passatgers més il·lustres és el mític boxejador Josep Gironès, batejat per Josep Maria de Sagarra com “els punys de Catalunya”. Un altre passatger il·lustre és el principal prohom gironí a l'exili, Miquel Santaló, que viatja amb la seva família. Així descriu Emili Blanch el viatge: *“En la travessia de l'Atlàntic Casablanca-Veracruz fórem obligats a fer escala a les illes Bermudes, on les autoritats angleses ens sotmeteren a llargs interrogatoris individuals en el curs dels quals un dia, de sobte, el capità del nostre vaixell ens va ordenar, de manera peremptòria,*

exercicis de salvament, enmig d'un espantós udolar de sirenes. Però no es tractava d'un exercici sinó d'una veritable temptativa de salvament. La veritat era que un submarí alemany havia transmès l'ordre al capità del Niassa de preparar-se per comparèixer quan el submarí sortís a la superfície. En saber la veritat de la situació vàrem continuar els esforços del salvament, amb l'ai al cor però disciplinadament, i quan ja estàvem a punt de pujar als bots salvavides, veiérem estranyats com el submarí, que ja havia fet superfície, tornava a submergir-se ràpidament. El canvi radical de la situació era degut a que una esquadreta d'avions bombarders nord-americans s'estava apropant a gran velocitat i a la poca estona varen començar a llançar càrregues de profunditat explosives que aixecaven unes columnes d'aigua fantàstiques. No ens poguérem enterar de com va acabar la persecució perquè el Niassa va posar-se en marxa ràpidament, allunyant-nos del perill [...] A Veracruz ens esperava l'expresident del Tribunal Suprem de Catalunya, senyor Josep Andreu i Abelló el qui [...] va acompanyar els nouvinguts fins a ciutat de Mèxic, on va començar la penosa i àrdua empresa de cercar feina i un allotjament privat." Afortunadament, aquest relat és fàcilment contrastable i verificable llegint les memòries d'Artur Bladé i Desumvila, que viatjava a bord del mateix vaixell i que descriu de manera similar els mateixos episodis del periple.

2. Estiu 1940 - estiu 1945. La lluita continua

Una segona etapa de l'exili és la que engloba el període 1940-1945. La lluita continua. El primer any d'aquest quin-

quenni és el de l'ofensiva nazi a l'Estat francès; el que tanca el període és la data de l'alliberament, l'arribada de la pau i la concessió de l'estatut de refugiats polítics als exiliats.

Mentre, com hem vist, una part de l'emigració catalana arriba a Amèrica, la gran majoria resta a França. Entre maig i juny de 1940 la derrota francesa és clamorosa i al sud del país pren forma la ficció de govern encapçalada pel vell mariscal Pétain, que s'instal·la a Vichy. Ficció de govern en tant que titella de l'Alemanya nazi, però un poder absolutament real en la seva funció de repressió, de la qual els refugiats republicans seran presa preferent.

On és Aleixandri? Ho trobem explicat per ell mateix en un dels seus quaderns de memòries: "*Em van evacuar (probablement del camp de Sant Cebrià) el 14 de juny de 1940.*" Una data emblemàtica, el 14 de juny: les tropes nazis entren a París. A partir d'aquí, els refugiats que no han aconseguit fugir a Europa ni han retornat a l'Espanya franquista opten per ingressar en la resistència francesa o ocultar-se en boscos o muntanyes. Això els que poden triar, perquè molts restaran presoners i alguns acabaran als camps nazis, entre ells gironins com Josep Bartra, Joan Gasau, Josep Ribas o Gregori Verdaguer, segons el recull fet per Montserrat Roig als anys setanta. Entre els papers d'Aleixandri hem trobat referències a la seva incorporació a una companyia de treballadors forçats i al seu pas pel camp de Varennes, durant el mateix any 1940. Acabarà escapant i passarà bona part de la Segona Guerra Mundial amagant-se pels boscos amb colles de fugitius com ell, ocultant-se de francesos i alemanys alhora i treballant en feines ocasionals.

El 26 d'agost de 1944 París és alliberada de l'ocupació alemanya. La derrota del nazisme a França és un fet i els exèrcits comencen a replegar-se desconcertats. Aleixandri, ja reunit amb la seva esposa Rita, malviu des de 1942 treballant de bosquetà en un racó de món de la Borgonya. En tenim notícia de la seva pròpia mà el 25 de juny de 1945: *“Els alemanys han passat per ací a les 4 del matí [...] aquests em criden i em demanen la documentació, els dic que la tinc a casa. I diuen ‘espanyol, sense documentació: terrorista’ i no els puc treure d'aquí. De totes maneres no em maltracten pas, em porten davant llur oficial i li expliquen i em tenen detingut durant tres quarts o una hora, mentre ells registren totes les cases, durant aquest temps, cap mala paraula, cap mal tracte. Constantment, però, vaig tenir apuntada darrere l'esquena una metrallera. [...] Veig sortir de casa a la meva muller i ho dic a l'oficial [...] davant d'això me la fa cridar i en veure que jo li havia dit la veritat va venir ell i dos més fins a casa nostra perquè li ensenyés la documentació. Una vegada efectuat això vaig quedar lliure i, cosa estranya, em varen presentar excuses.”*

3. 1945-1955. De la porta oberta a l'esperança al cop de porta

La tercera etapa, la de l'esperança, s'obre aquell mateix 1945. En primer lloc, perquè la victòria de la democràcia a Europa fa pensar que la taca d'oli aliada es pot estendre Piri-neus avall. Paral·lelament, l'Estat franquista publica un decret d'amnistia per propiciar la repatriació, un cant de sirena que la majoria d'exiliats ignorarà perquè sembla més

una trampa que una mà estesa. Aquest segon període avança lentament com una ombra entre l'any 1950, quan l'ONU permet als seus membres establir relacions diplomàtiques amb Franco, i el 1955: Espanya és admesa a l'ONU com a membre de ple dret. Entremig, l'octubre de l'any 1954 es promulga un nou decret franquista que flexibilitza el retorn, tot i que no eximeix de la repressió. Són els anys de les repatriacions d'alguns dels gironins que hem vist marxar a principis del 1939. L'editor Josep Maria Dalmau torna el 27 de febrer de 1946; l'agost d'aquell mateix any ho fa el metge Eliseu Jubert, que troba la seva consulta de la plaça del Vi totalment desmantellada; el farmacèutic de la plaça de les Castanyes Lluís Ribas Crehuet travessa la frontera el juliol de 1947; el sastre Julià Ripoll s'instal·la al número 20 del carrer del Carme el setembre de 1947, els mateixos dies en què també abandona l'exili el doctor Francesc Burch; Laureà Dalmau torna el 1948 el mateix any que Pompeu Pasqual, el qual ve de Xile. La llista és llarga. L'acabarem amb Emili Blanch, al qual havíem perdut la pista a Mèxic: torna el març de 1948.

Entre els que no tornen, bé perquè tenen delictes de sang pendents de condemna, perquè no poden superar la por de les possibles represàlies, bé perquè han començat un nou projecte de vida en els nous països d'acollida, hi ha Joaquim Aleixandri. En aquella època manté una intensa activitat epistolar amb antics companys de files i mira de refer els contactes amb el seu partit a l'exili. Tant en aquestes cartes (conservades gràcies a les còpies que en feia abans d'enviar-les) com en alguns textos de les seves memòries ja es comença a notar un cert desencís, una certa presa de cons-

ciència que el retorn a casa i, sobretot, la deposició del dictador, és cada cop més una utopia: *“A les acaballes de l’any 1947 i després de 9 anys d’exili que, com una agonia lenta i depauperant, hem passat a França esperant sempre que, per un mitjà o altres poguéssim retornar a les nostres llars, d’on fórem foragitats per la força de les armes franquistes, comencem aquesta espècie de diari per bolcar-hi les nostres inquietuds, els nostres dolors i així mateix les nostres desil·lusions [...] No he estat mai dels que han cregut que el retorn a la pàtria era fàcil com bufar i fer ampolles, però sí creia que els prohoms polítics tindrien més cura per Espanya que no pas per llurs diferències personals [...] L’exili és trist i dur i amb la negra perspectiva de l’esdevenidor. Per a uns, els pobres, els honestos o els tontos, és esgotador i és la pèrdua de les il·lusions més estimades, és l’enfonsament de tota la vida. [...] D’altres, persones que a Espanya o a Catalunya no eren res, aquí a França mangonen i porten la direcció de les coses. [...] D’altres per temença a les responsabilitats que a Espanya se’ls pugui exigir, viuen esplèndidament per França, Anglaterra o Amèrica. D’altres, perquè s’han situat i s’han creat una posició, sigui per llur intel·ligència, sigui per llur diner, sigui pel que sigui, el resultat és el mateix, aquests no tenen pressa perquè s’arregli l’assumpte. Els únics que sentim l’enyorança, la pèrdua, els nervis que aquest exili és llarg, pesat i dur, som els de sempre, els que ens hem de guanyar la vida terriblement amb treballs als quals no estàvem acostumats i els que tenen llur família a l’altra part de la ratlla. Perquè, no ens enganyem, hi ha pocs dels alts personatges que hagin deixat la seva esposa i fills a Espanya.*

Nosaltres veniem a peu i ells anaven amb cotxe, i ells continuen anant a cavall i nosaltres a peu.”

Una consci3ncia creixent d’isolament i frac3s que el portaran a fer algunes t3mides temptatives de repatriaci3. Aix3, el 15 de març de 1948, anota en el seu diari personal: “*He rebut unes lletres dels meus pares dient-me que vagi cap Espanya, que no m’ha de passar res. El meu germ3 est3 segur que puc anar-hi amb tota tranquil·litat, els altres germans no es volen exposar a fer cap pron3stic, aix3 vol dir que no estan segurs que no em passi res. Ho reflexionar3, per3 no ho veig massa clar.*” Un any i mig despr3s, l’octubre de 1949, en una carta adreçada a la seva germana Teresa i el seu cunyat Joan Rustullet, a Girona, comenta a Teresa: “*Ens dius en la teva 3ltima carta que han arribat a casa molta gent; qu3 vols, aix3 3s el m3n, amb influ3ncies i diners s’aconsegueix tot i com que nosaltres no tenim ni l’una ni l’altra, a pesar del nostre desig de venir cap a casa, hem de quedar-nos en aquestes terres [...] han passat deu anys, deu anys que pesen sobre nosaltres com el plom, i qui sap encara els que passaran abans de poder veure’ns, si 3s que aquest dia arriba.*” El desig del retorn, almenys de l’acostament, i alhora la frustraci3 de no poder fer-ho es reproduïxen en una altra carta conservada per la seva germana Teresa. Est3 datada el 21 de juliol de 1950, i s’hi llegeix: “*Ens dius en la teva que has fet unes gestions prop d’un oncle d’un amic teu i que aquell estaria disposat a donar-me feina [...] tant la Rita com jo estar3em disposats a anar-nos-en a Perpiny3 o a on sigui [...] 3s clar que estem disposats, sempre que sigui una cosa segura, doncs com podeu comprendre jo no puc anar-hi sense estar segur del treball*

i l'allotjament, i per altra banda no dispo dels mitjans materials per fer aquest desplaçament [...] El nostre major desig seria estar quan més a prop millor, si pogués ser a la nostra pròpia pàtria, i si no ho fem és a causa de la manca de mitjans materials per fer aquest desplaçament.”

Aleixandri no es mourà de Grandchamp, a més de mil quilòmetres de Girona. Aquell juliol de 1950 té 44 anys. D'aleshores ençà treballarà de llenyataire per un sou de misèria, en uns boscos la major part de l'any nevats o humits, mentre les forces l'acompanyaran. Porta onze anys lluny de casa i al seu calvari personal encara li queden algunes estacions. Mentrestant, altres gironins, si és que no han tornat s'han anat més o menys situant: Miquel Santaló a Mèxic, Antònia Adroher a París, entre tants altres repartits, majoritàriament per la geografia francesa o sud-americana.

4. 1955-1977. Una situació de no-retorn

En aquest punt s'inicia un quart període, des de finals dels cinquanta fins l'any 1969. La dictadura obre una porta de servei que no evitarà en alguns casos la presó o la humiliació, però que propiciarà el retorn d'un gruix considerable d'exiliats. Un decret del 1961 dóna sis mesos per acollir-se a l'amnistia de 1945. El 1965 es decreta un indult general, se suprimeix el registre de penats i es remeten les penes per delictes no previstos en l'indult de 1945, tot i que encara cal sol·licitar un certificat en els consolats i acollir-s'hi. El 31 de març de 1969 es declaren prescrits tots els delictes de la guerra. Finalment, mort el dictador es promulga la llei d'amnistia del 1977.

Aleixandri no torna. La seva vida ha caigut en un pendent de desesperació iniciat amb la mort de la seva dona Rita, el gener de 1956. La salut també li falla i cada cop li és més difícil treballar de bosquetà. El dietari personal és una crònica terrible, el testimoni d'un vençut per l'enemic i per la vida. Ho relata així: *“I jo ¿per què he de lluitar? Tot al llarg de la meua vida ha estat una lluita constant, ferotge, aferrissada, jamais el meu coratge ha estat feble, fins avui. Però jo he lluitat per un ideal, he lluitat per una causa que creia justa, he lluitat per enlairar-me, he lluitat perquè dintre meu sentia les ànsies de renovació i perquè la meua vitalitat no em permetia està quiet... i quan totes les esperances de joventut s'han vist estroncades, quan totes les il·lusions han caigut per terra, quan tot ha estat perdut, jo he lluitat i he lluitat perquè tenia al meu costat una persona aïmada, perquè tenia la meua esposa; però avui, però avui, per qui lluitar, per qui lluitar, la lluita no té cap significació... cap fita... cap horitzó [...] És per aquest motiu que la nostra vida és trista i fosca, doncs no podem tenir res d'allò que desitjariem, escoltar bona música, tenir bons llibres...”*

És, naturalment, un testimoni que, si bé pot servir per descriure la situació d'un determinat col·lectiu, no es pot utilitzar com a paradigma de tot l'exili. A banda dels que, més tard o més d'hora, aconseguen tornar, n'hi ha que refan la seva vida lluny de casa o, millor dit, aconseguen construir-s'hi una nova llar. Deixen, d'alguna manera, de ser exiliats i passen a ser immigrants. Aleixandri serà del grup que patirà més per normalitzar la seva situació. Un text seu del setembre 1961 ens ajuda a copsar el canvi brutal que

opera l'exili en la vida dels que el pateixen. Fa vint-i-dos anys que ha deixat el seu país quan escriu: *“Ahir dimarts vaig anar a Dijon per acompanyar un català que fa poc que ha vingut de casa nostra a treballar ací a França. Va ser ell que va pagar totes les despeses. Dijon és una ciutat que em va agradar molt. És la primera vegada que surto d'aquest forat que és Grandchamp i és la primera vegada després de l'any 1939 que he pujat al tren [...] Els seus hotels, els seus bars, els seus restaurants, els cines, el comerç i la indústria [...] jo en vaig quedar encantat i al cap de 10 minuts que m'hi passejava ja em semblava que hi estigués aclimatat [...] Vàrem anar a dinar a un bon restaurant amb tot el confort i quan vaig veure les estovalles, la cristalleria, les forquilles i ganivets, el bol per a rentar la fruita i rentar-nos els dits de les mans, em va semblar que em trobava davant d'un avui molt temps separat de mi, i automàticament vaig servir-me altra vegada dels diferents objectes de la taula, no amb la mateixa senzillesa d'abans, però de xic en xic em recordava de tot.”*

5. 1977-200... Tornar, a on?

La llei d'amnistia de 1977 permet el retorn indemne de tots aquells supervivents que porten 37 anys sense veure la seva terra. És en aquest punt on, oficialment s'acaba l'exili del 39. Només oficialment: hi ha exiliats que per diversos motius no tornen, bé perquè s'han establert en els països d'acollida, bé perquè són massa grans per emprendre un nou viatge, bé perquè es resisteixen a tornar a un país que és el seu però que no reconeixen. Aleixandri torna a trepitjar

Girona el setembre de 1979. Han passat quaranta anys i sis mesos des que en va marxar. Ell en té setanta-tres. S'està un mes i mig a la ciutat, visitant els seus germans i germanes. El 13 de desembre, ja novament des de Grandchamp, transmet a Teresa les impressions que n'ha tret: *“Jo no em penedeixo d'haver passat un mes i mig a casa nostra i de la satisfacció i el contentament de trepitjar, després de 40 anys, la terra catalana [...] Després de 40 anys d'exili i a la meua edat sols es desitja una cosa: tornar a veure la Pàtria i la família, i després, passi el que passi. Jo he tornat a Catalunya i us he vist a tots vosaltres. És tot el que desitjava...”*

Joaquim Aleixandri viurà al seu exili francès fins el setembre de 2002, on mor a l'edat de 96 anys. En aquell últim període aconseguix, tot i que amb modèstia extrema, portar una vida tranquil·la escoltant òpera a la ràdio i en un vell tocadiscs, llegint, seguint l'actualitat política catalana des de la distància però intensament, com revela la correspondència amb la seva germana Teresa; ensenyant a la mainada del poble el joc de les dames (avui hi ha a Grandchamp un campionat d'aquest joc que porta el seu nom) i encarregant-se de la petita biblioteca situada al primer pis de l'Ajuntament fins que les cames, a tocar dels noranta anys, ja no li permeten pujar les escales. A la seva mort, apareixen més de seixanta anys de la seva vida consignats en un plec de llibretes abandonades al seu domicili d'expatriat que, cruel ironia de la vida, és al número 2 de la Rue Enfer: el carrer de l'Infern.

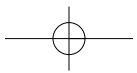
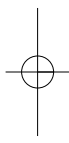
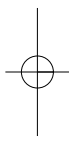
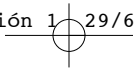
Bibliografia

- CLARA, Josep, sobre el retorn d'alguns exiliats, a *Temps de post-guerra. Estudis sobre les comarques gironines (1939-1955)*, Cercle d'Estudis Hist3rics i Socials. Girona (2000).
- DIVERSOS AUTORS, *R3publicains espagnols en Midi-Pyr3n3es*, Presses Universitaires du Mirail. Tolosa de Llenguadoc (2004).
- N3MIROVSKY, Ir3ne, *Suite Francesa*, RBA-La Magrana (2006).
- RIBERA, Carles, *Not3cia d'un Republic3. Biografia i textos de Joaquim Aleixandri*, Centre d'Estudis Selvatans / Ajuntament de Caldes de Malavella (2006).
- ROVIRA I VIRGILI, A, *Els darrers dies de la Catalunya Republicana*, Curial, BCN (1976).
- SEGHERS, Anna, *Tr3nsit*. RBA-La Magrana (2005).

Josep Clara

**LES INSTITUCIONS DEL RÈGIM:
DEL GOVERN CIVIL
AL GOVERN MUNICIPAL**

El 4 de febrer de 1939, la ciutat de Girona va passar de republicana a franquista per dret de conquesta. Com arreu del país, la victòria militar hi instaurà una dictadura que es recolzà en la força de l'exèrcit, l'hegemonia de les classes dominants, el Partit Únic i el nacionalcatolicisme de l'Església catòlica.

El nou règim va significar una reacció política contra tot el que havia representat la II República i aspirà a eradicar no solament les idees revolucionàries que s'hi desenvoluparen, sinó també les democràtiques i reformistes. De 1939 a 1945, la dictadura que presidí el general Franco, “caudillo de España por la gracia de Dios”, es va mostrar tal com era originàriament, inspirat en el sistema totalitari. El resultat de la II Guerra Mundial, advers al feixisme, determinà que el franquisme hagués de fer canvis, sobretot formals, per poder subsistir en una Europa contrària als dictadors. Si, a començament dels anys cinquanta, pogué superar l'etapa més difícil, d'aïllament i autarquia, fou gràcies a les noves circumstàncies de la guerra freda i a la manca d'una alternativa viable proporcionada per l'oposició.

El Govern Civil

El governador civil fou una de les figures claus del sistema: era la primera autoritat de la província, el representant del Ministeri de la Governació i alhora el delegat permanent del Govern. Un decret del mes de juny de 1938 va establir-ho així: “Es de exclusiva competencia de los Gobernadores civiles la dirección y el control en materia de acción política, entendiéndose por ésta las actividades que conciernen a la dirección

positiva de las directrices generales del Gobierno, y a la prevención y represión administrativas de cuanto las obstruya o desvíe” i remarcava que “los delegados de los distintos Departamentos ministeriales estarán subordinados a los Gobernadores civiles, como autoridades que ostentan la representación del Gobierno en la provincia”. Això volia dir que el governador podia fer i desfer en un camp molt ampli d’atribucions.

El càrrec i la institució, que havien desaparegut a començament de 1934 dins el marc de la Catalunya republicana i autònoma, van retornar amb el franquisme com a signe unificador, com a peça de control polític i social. Els tres primers governadors foren militars, de l’arma d’enginyers els dos primers i de la Guàrdia Civil el tercer: Antonio Federico de Correa Véglison (1939), Paulino Coll (1939-1942) i Francisco Díez Ticio (1942-1943). Dos homes formats en el camp del dret, nascuts a Extremadura, continuaren la llista: el magistrat José Fernández Hernando (1943-1945) i el fiscal Luis Mazo Mendo (1945-1956).

L’únic gironí que assumí el càrrec, Paulino Coll, es va remarcar com a perseguidor de la llengua catalana, la de la seva família. Va sostenir que “el patriotismo impone despojarse de la tradición cuando ésta merma el prestigio de la patria”. En canvi, el falangista José Fernández Hernando va fer esforços per quedar bé, sense sortir de l’ordre: “No existe incompatibilidad entre el concepto de nación, concebida como unidad de destino en la universal, y los particularismos idiomáticos, culturales, jurídicos consuetudinarios de cada uno de los pueblos que la integran [...] ¡Qué propicia la lengua catalana para gritar ‘Visca Espanya’ y qué grata la castellana para responder ‘Viva Cataluña!’”.

Gairebé tots els governadors foren uns passavolants. Arribaren i marxaren al cap d'un temps. És veritat que Mazo va viure a Girona durant més de deu anys, però la resta tingué un mandat breu. Per això no podem oblidar el secretari general de l'organisme, una persona que solia ser forana, però que solia tenir un coneixement més ampli de la demarcació i de les lleis que s'havien d'aplicar. Esmentem els noms d'Arístides Cajide Fernández, Antonio Pérez García i Antonio Sanz Villanueva, els quals se succeïren en el càrrec des de 1939.

El fiscal Mazo Mendo, que gaudia de la protecció del ministre Blas Pérez, va assenyalar tota una època a Girona, la que coincideix amb l'aïllament internacional i la posterior consolidació del franquisme. Home de caràcter dur, anticatalanista i de vocabulari contundent, el seu estil autoritari i l'exercici del poder com a cap indiscutible el dugueren a enfrontar-se a les altres autoritats (fins i tot amb el general Baturone, de qui afirmava que era poc intel·ligent) i a provocar la destitució d'alcaldes, funcionaris de Sindicats o Proveïments, delegats provincials, instructors del Frente de Juventudes, el director de *Los Sitios*, etc. Ell mateix expressava com entenia el seu paper en un comunicat de 1951: "En esta provincia, todos los esfuerzos están unidos alrededor del Jefe, sin fisura alguna, de tal manera que está condenada al fracaso toda maniobra que se intente para romper esa unidad". Una sola persona va passar per damunt d'ell i l'humilià: fou el general Baturone, que en 1950 va fer-lo detenir durant un temps breu, quan tractava d'impulsar una excavació, a la Jonquera, per trobar minerals a la ratlla fronterera.

L'exèrcit

L'exèrcit victoriós va ser una pedrera d'homes disciplinats i amb experiència per tal de consolidar el règim en càrrecs polítics i defensar-lo, amb l'ús de la força, contra l'enemic exterior i interior.

La desmobilització parcial del gruix de l'exèrcit del temps de guerra, iniciada amb el final oficial del conflicte, no va poder continuar i arribar a una situació similar a la que hi havia abans de 1936 per tres raons: per la mateixa naturalesa del règim, que necessitava l'exèrcit per al control dels problemes politicosocials que no s'havien liquidat amb la pau oficial; per l'aspecte colonial, que requeria efectius per al manteniment dels territoris africans i una possible expansió en aquella direcció, i finalment per culpa dels esdeveniments de la II Guerra Mundial, que acostaren les hostilitats a la nostra terra.

Els militars foren els encarregats de la repressió dels republicans i, tot aplicant el codi jurídic al revés, enviaren milers de persones a la presó i a l'altre barri: 410 a Girona i 3 a Salt. Igualment es feren presents en els càrrecs públics i maldaren per enquadrar i adoctrinar la població que havia de fer el servei obligatori de les armes, i encara per controlar el territori, ja sigui en les zones properes a la frontera o a la costa, ja sigui en els nuclis urbans. La lleva de 1940 i 1941, cridades ja durant la Guerra, hagueren d'afegir-hi un altre servei llarg, de 3 anys i cinc o sis mesos de durada.

Amb l'arribada dels aliats al nord-oest d'Àfrica el novembre de 1942, l'Estat espanyol va quedar entre dos fronts –el dels aliats i el dels alemanys al sud de França– i hagué de

preparar-se per si l'ocasió ho requeria. Hom ordenà la mobilització de les lleves de 1938 a 1941, la qual cosa multiplicà per dos el nombre de soldats i duplicà el nombre d'unitats d'enquadrament. L'estat major de la divisió centrada a Girona donà normes per al cas que els regiments haguessin de sortir al carrer i evitar les alteracions de l'ordre públic. La vigilància de la costa davant d'un possible desembarcament dels aliats i la fortificació dels Pirineus per barrar el pas a una hipotètica invasió completaren la tasca a realitzar en un moment molt delicat.

Fins ben entrats els anys cinquanta, les guarnicions i els destacaments es van fer presents en nombroses carreteres i la vida de les poblacions: Albanyà, Biure, Boadella, Camprodon, Castellfollit de la Roca, Darnius, Espolla, Figueres, Garriguella, Girona, la Jonquera, Llançà, Maçanet de Cabrenys, la Molina, Oix, Olot, Peralada, Planoles, Portbou, el Port de la Selva, Puigcerdà, Ribes de Freser, Ripoll, Roses, Sant Joan de les Abadesses, Sant Pau de Segúries, Terrades, Vilajuïga, Vilamaniscle, Vilarnadal... A Figueres hi havia 2.524 soldats l'any 1940, 3.373 el 1945 i 963 el 1950. A Girona, sumaven 3.345 el 1940, 3.055 el 1945 i 1.619 el 1950.

A la ciutat de Girona, a part dels serveis de tipus burocràtic, hi havia dos regiments –un d'infanteria i un altre d'artilleria– i grups de sanitat, intendència... El cap de la Divisió 41 (denominada inicialment 42) i governador militar de la província residia a l'antic convent de Sant Domènec. Entre 1939 i 1946, la plaça va correspondre a caps de graduació compresa entre coronel i general de brigada. Amb Manuel Baturone Colombo, que va ser el qui hi romangué més temps

(1946-1954), s'estabilitzà la figura del general de divisió. Allò significatiu, però, no era tant la persona concreta com l'estructura cohesionada i monolítica de la institució, la presència activa de les casernes al bell mig de la ciutat, és a dir, la força d'un grup de pressió, amb una ideologia conservadora ben definida i una legislació que, com una espasa de Dàmocles, garantia l'ordenament de la dictadura.

El Partit Únic

La Falange d'abans de la Guerra Civil va ser una formació marginal. A partir de 1939, el nou partit unificat amb el carlisme (FET y de las JONS), implantat per la via oficial, amplià els efectius de manera ràpida, perquè va ser el punt de trobada de la gent d'ordre i sincerament agràida (monàrquics, lligaires i conservadors de tota mena), els qui havien pres part en la lluita bèl·lica com a excombatents o víctimes de la repressió republicana (excaptius i fills de represaliats) i, en definitiva, de tots els qui volien estar al costat dels guanyadors, ja fos per motius ideològics, ja per interessos pràctics. El juliol de 1940, les xifres ens parlen de 7.718 homes i 1.163 dones apuntades a l'organització en el conjunt de la província. A la ciutat de Girona, els inscrits eren 550, entre homes i dones, els quals eren superats pels de Figueres, que en comptabilitzà 553.

L'accés espontani, malgrat tot, no fou gaire crescut i és documentat que es feren moltes pressions perquè la gent engruixís el partit. El primer cap provincial, Lluís de Prat, s'excedí en les atribucions, i més tard hagué de ser rectificat pel governador civil, quan ordenà a l'Ajuntament de

Girona que “en adelante no se expida en las oficinas municipales documento alguno de utilidad para particulares, tales por ejemplo como permisos de obras, de venta en las vías públicas, de traslado de muebles, quintas, avales de toda clase, salvoconductos, tarjetas de avituallamiento, etc., mientras el peticionario o persona interesada no justifique previa y plenamente que se halla encuadrado o tiene solicitado su ingreso en nuestra gloriosa Organización”.

Julio Iglesias-Ussel, un altre dels caps, insistí sobre la qüestió l'agost de 1940: “Es necesario que comprendáis y así lo hagáis ver a nuestros camaradas, como a todos los ciudadanos en general, que los que aún no han solicitado su ingreso en FET y de las JONS resultan francamente dudosos [...] Muchos figuraron en partidos políticos incluso de los denominados derechistas, algunos dicen que sólo por necesidad hubieron de estar afiliados a partidos de izquierda o sindicales durante la marxista tiranía. Puede ser verdad, pero ¿están afiliados ahora a FET? ¿están encuadrados en la CNS? ¿no? Pues entonces son rojos, y si son de los ‘elegantes rojos’ que usan zapatos y corbata, son más odiosos aún que aquéllos que cayeron en el marxismo en busca de una justicia social que esos ‘elegantes’ les negaban”.

A escala provincial, el partit va patir una organització molt penosa. Entre 1939 i 1945 fou dirigit, entre caps titulars i interins, per deu persones. Els caps titulars que volgueren exercir com a veritables líders del partit (Julio Iglesias-Ussel i Vicente Ortega Sepúlveda) toparen aviat amb el Govern Civil, que afavorí la política tradicional i va fer valer el pes de l'autoritat real. Quan el 1943 s'unificaren els càrrecs de governador civil i de cap provincial del par-

tit, hom va fer un pas important per evitar les discòrdies derivades del protagonisme i la preeminència anhelada pels dirigents del partit, però es posà de manifest que el càrrec del partit era secundari i que la prefectura es podia deixar en mans del secretari provincial o d'un càrrec subordinat que fou inventat el 1944, el sotscaip.

El fracàs del falangisme com a component ideològic predominant del sistema es va evidenciar molt aviat. No controlà ni el sistema educatiu ni l'econòmic, però en un marc de repressió institucionalitzada no es pot negar que, per mitjà dels òrgans especialitzats de control, ajudà eficaçment a la divulgació de les consignes oficials, a la coerció i la vigilància social de la població, i també a la repressió.

Per vincular els addictes i donar-los un protagonisme més o menys diferenciat també establí una colla d'associacions i organitzacions: Vieja Guardia, Guardia de Franco, excaptius, excombatents, etc. Les fèmines foren controlades per la Sección Femenina, que defensava un model de dona fidel als valors de la maternitat i de la vida tradicional, subordinada al marit. Les dones de la ciutat de Girona apuntades al partit el juliol de 1940 eren 35 militants i 77 adherides. A més de donar una nota de color a les concentracions massives, es remarcaren per la tasca assistencial, les campanyes contra la mortalitat infantil, la pràctica de l'esport i el folklore. La prestació del servei social era una contribució obligatòria per les dones que volien seguir una carrera.

Dels joves se n'encarregà l'Organización Juvenil, denominada ben aviat Frente de Juventudes, que tenia la pretensió d'enquadrar-los a tots per mitjà dels centres d'ensenyament.

ment i de treball. Els mestres i els oficials instructors formats específicament per a la missió hi tingueren un paper significatiu. A més de l'educació física, s'encarregaren de l'adoctrinament polític per mitjà de la formació de l'"espíritu nacional", que va ser una assignatura obligatòria a tots els nivells de l'ensenyament i que en molts casos va obtenir uns resultats molt diferents als que perseguia. No obstant la implantació forçosa, l'organisme hagué de diferenciar la massa del voluntariat. Els darrers conformaren les Falanges Juveniles de Franco. Girona fou l'antepenúltima entre les províncies espanyoles pel nombre d'afiliats.

Formalment, el "Movimiento", partit postfeixista, suplantà les sigles de FET y de las JONS i arribà fins a l'extinció del règim. L'ordre de no parlar de partit data de 1944, quan es preveia la derrota de les potències feixistes, en què s'ordenà que "en lo sucesivo no se use más vocablo o patronímico al referirse a nuestra Organización que el de Movimiento, evitando en todo momento el empleo de la palabra Partido, ya que aquel vocablo responde mejor a nuestra ortodoxia, fundamento y actitud evolutiva para el mejor servicio de la Patria y para conseguir, en torno a conceptos fundamentales y virtudes permanentes, una auténtica Comunidad Nacional al servicio de Dios y de España". Si el general Franco no dissolgué la formació, va ser perquè tenia clar quin era el paper que li havia reservat: "Para mí el Movimiento es como la claqué. ¿Usted no ha observado que cuando hay un grupo grande de gente hace falta que unos pocos rompan a aplaudir para que los demás se unan a ellos y los sigan? Pues más o menos así es como yo entiendo la finalidad del Movimiento".

El govern local

Entre 1939 i 1948 l'Ajuntament va ser confiat, segons la normativa legal, a elements de la dreta "de reconocida solvencia moral y conducta intachable", els quals conformaven comissions gestores. Tots els components foren designats digitalment per l'autoritat. En contra, però, del que alguns dels protagonistes han volgut fer creure després, per bé que l'acceptació del càrrec va ser determinada per les circumstàncies, hi hagué persones que refusaren l'oferta i no els passà res.

La primera gestora, aplegada pel capità Severino Lamas, del cos jurídic militar, va ser presidida per l'oculista Joan Tarrús, que havia estat alcalde en temps de la dictadura de Primo de Rivera. El grup de gestors no demostrà gaire agilitat en la resolució de la problemàtica del moment, i per això el governador civil els canvià, durant el mes d'octubre de 1939, per un nou equip encapçalat per l'advocat Albert de Quintana Vergés, antic militant de l'Acció Popular (la Ceda catalana) i membre de la primera gestora.

El canvi no va reportar millores significatives en la manera de treballar. El gener de 1941, el delegat provincial d'informació i investigació de FET y de les JONS no s'estava de reportar-ne un retrat ben poc positiu: "Forman parte de la Corporación un grupo de buenos falangistas, ex combatientes y cautivos [*sic*], pero que se hallan alejados de los cargos principales, que ocupan personas de buenos antecedentes, si bien traen consigo la rémora de la edad y contaminación de pasados tiempos políticos, por lo que la actuación del Municipio no es actualmente lo que desearía el Partido".

El distanciament entre l'alcalde Quintana i el governador Mazo Mendo es va posar de manifest ben aviat. Els interessos d'un i de l'altre divergien. Un cas pot servir d'exemple: Quintana, com a advocat i emparentat amb algun dels propietaris dels terrenys on s'havia d'aixecar el grup de cases barates de Sant Narcís, n'era el defensor i obstaculitzà l'ocupació del sòl i el començament de les obres. El desembre de 1946, Mazo hagué de fer un relleu complet de l'equip municipal, ja que els regidors se solidaritzaren amb l'alcalde apartat. Després de superar les dificultats per trobar un recanvi adequat, perquè determinats candidats s'excusaren i no acceptaren la proposta, l'alcaldia va ser atribuïda al capità mutilat Antoni Franquet, que era el sotscap provincial del "Movimiento" i un home totalment seguidista del governador; per això retingué el càrrec fins al 1957.

L'any 1948 se celebraren eleccions municipals per terços, d'acord amb els principis de la Llei de Règim Local de 1945 i seguint la doctrina de la denominada "democràcia orgànica". Les votacions del terç familiar eren les que, teòricament, permetien una mica de joc, però –pel fet de ser controlades com les altres– només interessaren una part petita de l'electorat i calgué manipular les actes per fer veure l'acceptació del procediment. Les instruccions secretes donades als governadors, però desconegudes de l'electorat, posaven també en relleu el caire limitat de la consulta electoral. El mateix Mazo Mendo se'n reia el 1951, en una carta adreçada al secretari general del Movimiento: "Creo que en esta provincia hemos arraigado con siete u ocho hombres, cada uno de los cuales lleva una comarca, y diez o doce secretarios de ayuntamiento, despiertos y sagaces, que en un san-

tiamén organizan, resuelven y mueven todo este tinglado electoral, a tal punto que trabajo les doy a hipotéticos contrincantes para vencerlos en una lucha electoral a la antigua usanza”.

Gairebé tot el personal seleccionat fou autòcton, però no hi hagué cap representació d'extracció popular, sinó de les forces dominants: comerciants, industrials, membres de les professions liberals... Set regidors acreditaren experiència en el govern local com a antics membres de la Lliga, el tradicionalisme, Renovación Española i la política de la dictadura de Primo de Rivera.

En la tasca de reconstrucció de la ciutat, la corporació d'aquests anys no dubtà d'emprar la mà d'obra barata i explotada: els batallons de treballadors, els quals alçaren tres obres emblemàtiques de l'època de postguerra: el pont de l'Aigua, entre el Pont Major i Sarrià, el pont de l'alferes Huarte i el mercat municipal. Els consistoris empedraren alguns carrers i estengueren la xarxa de clavegueram, cobriren una part de la sèquia Monar, es preocuparen per projectar uns edificis per a militars i funcionaris municipals, municipalitzaren el servei de l'aigua potable el 1951, però no edificaren cap escola de nova planta. Els pressupostos, molt continguts sempre, arrossegaren dèficit fins al 1948.

La Diputació provincial

Derogat l'Estatut d'Autonomia i dissolta la Comissaria Delegada de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona, que havia deixat d'existir l'any 1931, va reaparèixer com a corporació administrativa de caire provincial. La pri-

mera gestora, presidida per l'advocat olotí Martirià Llosas, va rebre el nomenament el 7 de febrer de 1939, comunicat pel tinent auditor Tomás Garicano Goñi, futur ministre de la Governació.

En la teoria, la nova legislació franquista considerava la província com una entitat amb substantivitat pròpia, la qual cosa va permetre de contraposar la personalitat de la província enfront de la Catalunya autònoma que havia suprimit les diputacions per convertir-les en comissaries delegades de la Generalitat. Però, en el fons, allò que el franquisme va potenciar fou la centralització i el control, i les diputacions –més que òrgans impulsors de la vida peculiar de la província– esdevingueren peces de l'administració central: el governador civil n'era el president nat i podia suspendre els acords presos per la corporació. És per això que administrativistes destacats han parlat de “provincialització frustrada”.

En la presidència se succeïren els senyors Joan Tarrús (1939-1940), Miquel Ordis (1940-1941), ambdós residents a Girona; Federico López Tabar (1941-1944), que era un antic militar vinculat a Figueres, Miquel Cuesta (1944-1947), resident a Girona, i Pere Bretcha (1947-1956), alcalde d'Olot.

Durant l'etapa inicial es portà a terme la depuració del personal de la casa. El president de l'Audiència s'encarregà de resoldre els expedients, però els excombatents consideraren que havia estat massa condescendent. Una nova depuració, amb un altre jutge, donà, però, resultats similars.

La inestabilitat del personal, d'altra banda molt limitat en les atribucions, caracteritzà la primera etapa de la institució. D'altra banda, les enemistats personals i polítiques

dels gestors –pràcticament gent vinculada a les comarques gironines– donaren lloc a propostes contradictòries i a enfrontaments durs, coneguts de l'opinió pública. Així va passar quan es tractà de la llengua catalana i de fer desaparèixer la denominació d'unes beques com les que s'atorgaven per honorar la memòria dels historiadors Botet i Monsalvatge.

L'obra de la Diputació incidí a la capital en el manteniment dels serveis de beneficència, sanitat, cultura, etc., gestionats sempre dins el clima de misèria de l'època. La debilitat econòmica no permetia gaires més despeses que les necessàries per mantenir l'assistència benèfica, pagar les nòmimes del personal i agençar els camins veïnals. No ha de sorprendre que la institució es negués a donar una subvenció a l'Institut d'Estudis Gironins, bo i excusant-se en el dèficit del pressupost. Fou també incapaç d'aconseguir un pla de viabilitat per explotar els ferrocarrils de via estreta.

La Central Nacional Sindicalista

L'Organització Sindical Espanyola o Central Nacional Sindicalista, creada lentament des de 1937, va ser una estructura de nova planta, creada com una decisió autoritària per substituir el organismes històrics i genuïns de la classe obrera que havien estat declarats il·legals pel franquisme. La normativa bàsica d'organització i funcionament es troba en dues lleis aprovades el 1940: la d'Unitat Sindical i la de Bases de l'Organització Sindical Espanyola, en les quals l'organisme era definit com a únic, vertical i al servei de la dictadura.

El sindicat vertical, organisme de control, anticonflicte i jerarquitzat, es va configurar com una estructura burocrà-

tica dirigida per la Falange, però entesa com un apèndix instrumental del règim. Hi trobarem col·locació els sectors que havien de ser recompensats per la participació en el bàndol guanyador de la guerra, repartits en les diverses vicesecretaries i obres.

Les ordres arribaren, així, per mitjà de funcionaris fidels. En el cas de Girona, els delegats nomenats foren majoritàriament d'origen forà i no aconseguiren mandats llargs: Landelino León García-Argüelles (1939), José Benito Polo (1941), Fèlix Jofré Arqués (1942), Ángel Rodríguez Ballou (1943), Manuel Alegre Paraíso (1945), Servando Sánchez Eguibar (1946), Joaquín López Mier (1947), José de Pablo Muñoz (1948) i Juan A. Pedreira de la Maza (1950).

Val la pena de remarcar que un dels esmentats, durant l'any 1950, s'atreuï a aplegar proves per denunciar l'actuació del governador Mazo Mendo. Aquest imposà ràpidament l'escala d'autoritat i el destituï del càrrec. Encara el 1953 es dolia de l'episodi: "estoy dolorido todavía del trasto de De Pablo, que me promovió aquí una serie de líos, de los que difícilmente se borran de la memoria, quedando uno acardenalado moralmente y sobretodo distrayéndole de cosas de más altura que peleas personales e improcedentes entre su Jefe y un subordinado que se creyó apoyado en Madrid".

Les conviccions esquerranes i l'actitud d'hostilitat al sistema, detectades en sectors obrers, van conviure amb la desmobilització i la indiferència d'amplis sectors, però el resultat final fou l'acceptació passiva de les normes de joc. Les eleccions sindicals iniciades el 1944, i repetides cada tres anys, no produïren –durant el temps estudiat– cap esquerda en l'estructura autoritària de l'Organització Sindical.

Les ordres donades per a l'enquadrament i l'assistència obligatòria dels treballadors a determinats actes d'adoctrinament i de llüïment polític foren acompanyades, en el primer temps, amb l'anunci de càstig per als qui no les obeïen. Així, el febrer de 1941, el delegat va signar una circular que deia: "A fin del mayor esplendor del desfile de las Fiestas de la Liberación, los delegados locales se pondrán de acuerdo con los empresarios y patronos con el fin de que sólo se paguen los salarios a los obreros que asistan al mencionado desfile, ingresando el devengo de los que no asistan en la CNS para ser destinado a fines sociales".

Per compensar la manca de llibertat sindical i el no-reconeixement del dret de vaga, hom va estructurar diverses obres de caràcter assistencial, cultural i recreatiu, les quals promogueren l'edificació de "cases barates" (en el cas de la ciutat de Girona és ben emblemàtic el grup de Sant Narcís), excursions, residències, concursos de colles sardanistes, beques per a l'estudi, premis en Jocs Florals, un conservatori de música...

El procés d'assentament de l'organització, amb una base humana burocratitzada i una infraestructura propagandística, va assolir el punt culminant amb la inauguració de la casa pròpia, l'any 1953, projectada per l'arquitecte de l'organisme, Ignasi Bosch, que gaudí del predicament oficial durant tota l'etapa de Mazo Mendo.

Les forces d'ordre públic

La Guàrdia Civil, la Policia Armada i el Cos General de Policia van completar, juntament amb els serveis d'infor-

mació i investigació de la Falange i l'exèrcit, les funcions de control i de repressió de la població. Per bé que el règim no va fer servir l'exèrcit com a prolongació de les forces d'ordre públic per reprimir vagues o manifestacions, tant la Guàrdia Civil com la Policia Armada constituïen una força militar més, manada per professionals de l'exèrcit.

La Guàrdia Civil va tenir una actuació especial en les zones rurals, a la frontera i a la costa, però també va actuar a la ciutat i als pobles de l'entorn, on hi havia fàbriques, com a reforç de la policia. El 1944 els efectius de la 131 Comandància de costes s'incorporaren a la de 203 de Girona (inicialment rural) i constituïren la 131 Comandància mixta. El seu servei d'informació, que va ser útil als governadors civils i tenia fama de ser seriós, redactà una multitud d'informes polítics i socials sobre persones per tal d'engruixir expedients de tota mena. La caserna de Montilivi, inaugurada el 1949, va respondre a un pla general de millora de les instal·lacions.

En un primer moment, la feina de control ciutadà va correspondre al cos d'Investigació i Vigilància. La Llei de reorganització de la policia va crear l'any 1941, dos cossos nous: el General de Policia, que treballà de paisà i en secret, i el de la Policia Armada i de Trànsit, uniformat de color gris. El Cos General de Policia va tenir, a Girona, una plantilla de més de trenta funcionaris, alguns dels quals es feren conèixer per les formes d'interrogar. Els comissaris en cap de l'etapa analitzada foren Jacinto Vales Martín, Juan de la Mota Porto, Ángel Llinás del Villar, Pedro Pérez Garro, Evelio Villuendas Biosca i Jesús Liznier Larroda. La Policia Armada disposava, l'any 1942, de dos tinentes, un sub-

oficial, cinc caporals i 48 *grisos* per vigilar edificis oficials i espectacles, traslladar presos, etc. L'any 1948, el governador civil proposà al director general de Seguretat el trasllat de vuit agents de la plantilla als quals s'atribuïa "deficiente formación moral y patriótica que permite poner muy en duda la garantía que en su actuación profesional pueden ofrecer". D'un dels al·ludits es deia que "hace vida desahogada con mujeres de mala nota", i de dos més es comentava que havien detingut un camió carregat de blat "obligando al dueño a entregarles una cantidad de dinero para no denunciarlo". Les limitacions humanes i materials del personal es van fer evidents de seguida, però des de la utilització de confidents fins a la intercepció de la correspondència (n'hem trobat mostres encara en una data tan tardana com la de 1974), hi havia moltes maneres de compensar les debilitats. En moments especials arribaren també reforços de la plantilla de Barcelona.

Una vigilància especialitzada, vinculada a una jurisdicció especial de caràcter penal, va correspondre als agents de la Fiscalia de Taxes (creada el setembre de 1940), odiats arreu pels abusos que cometien. La llei abonava les denúncies, ja que el denunciant s'atribuïa una part de les sancions. L'opinió pública considerava que eren perseguits els estraperlistes petits, però no els grossos. El febrer de 1942, el vicepresident de la Diputació presentà una moció, que no arribà a discutir-se en la sessió corresponent perquè hom al·legà la manca d'atribucions de la corporació, en què es demanava al Consell de Ministres la substitució del fiscal provincial de taxes, ja que la seva actuació contribuïa a restar adhesions al règim. Segons Josep M. Noguera, autor de

la proposta, “la iniciativa privada, base de la economía de estas comarcas, se ha visto quebrantada de forma tal que, de continuar este estado de cosas, podría llegar a ser de consecuencias funestísimas, las cuales no serían más que la secuela lógica de la actuación del referido Sr. Fiscal cerca de industriales y agricultores, únicos verdaderos creadores de riqueza nacional, que ha dejado la tónica del correctivo para degenerar casi en caracteres de persecución”.

Cloenda

L'estudi de les institucions de l'Estat, la província i el municipi del franquisme permet de comprovar el tall que significà el nou règim sortit de la Guerra Civil respecte a l'etapa anterior. Quan Franco deia que “venimos a restaurar y restablecer la verdadera España”, es referia al restabliment dels vells poders socials, a afavorir el predomini d'unes classes que havien sofert una crisi d'hegemonia en temps de la República, en avançar la societat pel camí de la democràcia, i que el franquisme situà novament en el lloc perdut.

El governador civil –i cap provincial del Partit Únic des de 1943– va ser la peça clau del sistema, com a coordinador dels diversos òrgans institucionals i cap de les forces de seguretat i ordre públic. Només els militars van poder fer valer la seva autonomia i, en cas de conflicte, s'imposaren plenament.

L'administració va escampar la ideologia del sistema, i per això –més enllà de les forces de control de l'ordre públic i de sotmetre els treballadors als interessos de la classe empresarial– disposà de molts canals d'influència i coac-

ció: l'ensenyament, la premsa (a Girona només es publicà un diari: el del partit), la ràdio, la pràctica del paternalisme, el lligam amb l'Església catòlica...

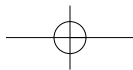
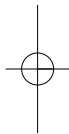
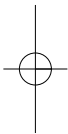
En la *Nueva España* dels anys considerats, el personal gestor fou vell i nou, en una proporció favorable als segons a mesura que avançaven els anys. Les persones amb antecedents polítics del temps de la dictadura de Primo de Rivera o els partits de dretes del temps republicà, però, no van ser poques. El gestor nou, més jove, feia part del bàndol guanyador de la Guerra. També, com a novetat rellevant, no podem deixar d'annotar la considerable presència de militars que exerciren funcions alienes a les de la milícia i envaïren càrrecs que normalment, en una situació democràtica, corresponen a civils.

Generalment, les carreres polítiques dels administradors de la cosa pública, limitades a l'àmbit de la demarcació (per bé que a partir de 1943 l'alcalde i el president de la Diputació van rebre per la mateixa condició el nomenament de procuradors a Corts), foren grises com la mateixa ciutat.

Tots els organismes, en un grau o en un altre, ajudaren a la submissió, a fomentar el culte a la jerarquia, la submissió política i econòmica, i contribuïren a la vigilància de la població. Foren, en canvi, força menys exigents en l'autocontrol i la transparència de la gestió, i per això la corrupció s'estengué a tots els estrats. Per bé que unes persones, a voltes, foren apartades o castigades per infringir la llei, d'altres, més ben situades, ho evitaren perquè –per alguna raó– tenien autoritat, i aquesta els havia estat conferida pel superior.

Bibliografia

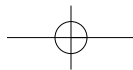
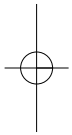
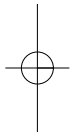
- CLARA, Josep, *Girona sota el franquisme, 1939-1976*, Girona, Ajuntament i Diputació, 1991.
- CLARA, Josep, “Els governadors civils de franquisme a Catalunya. Notes sociològiques”, dins *L'època franquista*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1989, p. 33-54.
- CLARA, Josep, *El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1987.
- CLARA, Josep, *El Partit Únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1999.
- CLARA, Josep, “Militarismo político y gobiernos civiles durante el franquismo”, dins *Anales de Historia Contemporánea*, 18 (2002), p. 451-468.
- CLARA, Josep, “Una excavació frustrada a la Jonquera. De quan el governador civil fou detingut pels militars (1950)”, dins *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 36 (2003), p. 217-227.
- CLARA, Josep, *Esclaus i peons de la Nueva España. Els Batallons de Treballadors a Catalunya (1939-1942)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2007.
- La obra realizada por el Excmo. Ayuntamiento de la Inmortal Ciudad de Gerona después de la Liberación*, Girona, Ajuntament, 1945, 2 vols.
- MIRAMBELL, Enric, *Historia del Gobierno Civil de Girona*, Girona, Ministerio del Interior, 1992.
- NICOLÁS, María Encarna, *Instituciones murcianas en el franquismo (1939-1962)*, Múrcia, Editora Regional, 1982.
- PUIGDEVALL, Narcís, i altres, *Història de la Diputació de Girona*, Girona, Diputació, 1989.
- RIQUER, Borja de, i Joan B. CULLA, *El franquisme i transició democràtica 1939-1988*, Barcelona, Edicions 62, 1989.

Jaume de Puig i Oliver

L'ESGLÉSIA DE GIRONA I LA POSTGUERRA

Des del punt de vista historiogr3fic 3s l3gitim suposar que la postguerra no s'acaba fins a l'any 1975. En efecte, les cinc sent3ncies de mort contra militants d'ETA executades el setembre del 1975, dos mesos abans de morir el dictador, van fer reviure amb horror a tot Europa el record del clima de terror i crueltat que va caracteritzar la repressi3 implacable de la postguerra immediata, tot just una mica atenuada amb el desenllaç de la Segona Guerra Mundial.

Parlar de l'Església de la Girona de la postguerra presenta m3s dificultats que posar un l3mit cronol3gic a un per3ode de temps hist3ric. Perqu3 no 3s possible separar l'esgl3sia gironina d'una esgl3sia catalana, espanyola i 3dhuc universal. L'Església 3s una, 3s cat3lica, per aix3 mateix 3s molt variada. En la seva estructuraci3 viva hi conflueixen elements locals i forans, elements territorials i elements sense adscripci3 a cap territori determinat, com s3n els ordes religiosos, les tradicions culturals i can3niques, la llarga sedimentaci3 de tics, instints, conceptes i tend3ncies ideol3giques que la hist3ria ha anat acumulant sobre aquest col·lectiu, el m3s antic de tots els qui existeixen al nostre m3n.¹

D'altra banda, en la seva ess3ncia, l'Església 3s una entitat molt peculiar. Quan es va a fons, resulta que l'Església 3s el cos m3stic de Crist. Quin acc3s pot tenir l'historiador a una realitat d'aquest tipus, que 3s i resta una realitat *creguda*? Nom3s l'acc3s que permet el fet que les realitats *cregudes* s'expressen i s'encarnen en institucions temporals,

¹ Per a una visi3 de la hist3ria diocesana i de les seves interaccions amb la hist3ria de l'Església universal i amb la hist3ria civil, 3s imprescindible la consulta de l'obra de Josep M. MARQU3S I PLANAGUM3, *Una hist3ria de la di3cesi de Girona*, Bisbat de Girona-PAM, 2007, 325 p.

visibles i, per tant, controlables: homes, fets, documents de tota mena. Però seria un error oblidar que els homes, els fets i els documents eclesiàstics remetent constantment a una realitat molt peculiar, que és un *credo* religi3s, una realitat transcendent. Per aix3 la hist3ria eclesiàstica, ni que sigui circumscrita a un àmbit territorial molt concret, té com objecte específic d'estudi la manera com l'Església viu el seu *credo* religi3s i l'eficàcia amb què, vivint-lo, el transmet. Si, per les raons que sigui, l'element místic, transcendent, de naturalesa exclusivament religiosa, no es té en compte en la hist3ria eclesiàstica, l'historiador perd la perspectiva des de la qual una hist3ria eclesiàstica *real* és possible i intel·ligible.

Si l'Església, com a realitat *creguda*, és una entitat *sui generis*, que s'ha d'anitzar amb els filtres adequats per a conèixer les realitats de tipus religi3s, des del punt de vista hist3ric no és pas una realitat menys peculiar. Hi ha molt pocs fen3mens hist3rics en els quals l'Església no hi hagi intervingut de manera directa o indirecta. El pes hist3ric que arrossega l'Església és enorme. El balanç és interminable, en sentit negatiu i positiu. No crec que calgui insistir-hi. Però justament l'embalum d'aquesta herència i la complexitat de la seva anàlisi serena ha possibilitat moltes simplificacions; arribades al domini de les passions humanes, les simplificacions solen ésser letals, com es comprova en tots els processos revolucionaris, de la mena que siguin. Nosaltres hem vist de prop el procés revolucionari del 1936 i la seva radicalitat. També hem vist la radicalitat de l'estalinisme contra els antipartit, del nazisme contra els jueus, la radicalitat de la revoluci3 cultural xinesa, de la

de Pol Pot a Cambodja... Què no hem vist en matèria de simplificacions i radicalismes?

Però l'historiador no pot deixar-se enlluernar per la simplificaci3. I en l'episodi hist3ric que avui tractem cal tenir en compte com a m3nim dues coses: el franquisme difcilment podia sobreviure al general Franco, en canvi l'Església el sobreviuria. Segonament, com a llei comprovada de totes les dictadures, el franquisme només ajornava la soluci3 dels problemes hist3rics reals als quals donava una sortida falsa; per tant, un dia o un altre l'Església s'havia de trobar embolicada en el procés hist3ric de soluci3 d'aquells problemes que la dictadura havia simplement congelat. Aquesta és una clau essencial per a entendre la posici3 de l'església en una postguerra fatalment llarga i partida en dues parts molt diferents.

L'Església gironina de la postguerra venia del gran trauma del 1936, i en aquest aspecte no era pas molt diferent de l'església catalana ni de l'espanyola. El gran trauma de 1936, al seu torn, havia estat precedit per l'actitud hostil de les autoritats eclesiàstiques envers la Repùblica, no unànime ni arreu de la mateixa intensitat, però incontestable. L'oposici3 eclesiàstica a la Repùblica venia de l'oposici3 antiga i tenaç al liberalisme. Les recerques sobre hist3ria eclesiàstica que s'han dut a terme els dos darrers decennis han permès de captar que, dins les tendències de l'església catalana, la di3cesi de Girona fou de les més conservadores, com a conseqüència del pes que hi tingué el carlisme. Només la revoluci3 mental que va significar la irrupci3 del catalanisme polític en la societat va remoure una mica el fons de les aigües del catolicisme tradicional. Aparegué, a més,

després de la *Rerum novarum* de Lleó XIII, la preocupació cristiana pels problemes socials i el fenomen dels sindicats catòlics. Però el catalanisme penetrava molt lentament en els ambients eclesiàstics gironins, per als quals era massa modern, i la doctrina catòlica social incipient incidia en un camp on els moviments socials independents i fins i tot hostils a la religió estaven ben implantats des de feia temps. Els aires de renovació catòlica a la belga, amb partits de catòlics que acceptessin el joc democràtic amb sinceritat, no fou ben vist per la jerarquia. A la Lliga hi van confluïr elements carlins moderats i clarividents, però mai no fou un partit confessional. L'integrisme restava fort en el si de l'Església, i era antidemocràtic.

Escau recordar aquests antecedents, perquè no es pot perdre de vista que l'església de la primera postguerra, forta i valenta per l'aliança expressa que ha contret amb el bàndol guanyador, no és pas una església sense tensions. La fracció del clergat i del laïcat que havia passat per la Federació de Joves Cristians de Catalunya, que havia militat políticament a la Lliga i a Unió Democràtica de Catalunya, acceptà amb sinceritat la fi de la guerra i la victòria franquista, però no abominà de les seves conviccions religioses i polítiques en la mesura que fou molt conscient que els excessos revolucionaris eren una cosa i la destrucció de la República i les llibertats a mans dels facciosos n'eren una altra.

Però els primers moments de la postguerra foren dominats per un afany restaurador il·limitat, proporcional a l'espant causat per la delmació i la destrucció material sofertes. Els traumes de la Guerra Civil van produir com una mena de gran alienació col·lectiva. La por soferta i cova-

da es va alliberar de sobte. El clergat i els catòlics supervivents dels anys de la guerra van quedar molt tocats, alguns definitivament, per la pressió extrema que s'havia abatut sobre les seves famílies, els seus béns, els seus amics. Dues, potser tres generacions van quedar, en aquest sentit, del tot *cremades*. Atesos els antecedents ideològics que hem intentar d'evocar, en aquell clima social hi havia molt poques possibilitats. Una de les primeres disposicions del bisbe Cartaà, retornat a la diòcesi, fou d'ordenar funerals a les parròquies per tots els morts del període bèl·lic, i fer el recompte dels clergues i religiosos assassinats durant el període revolucionari, de les destruccions materials infligides i de les circumstàncies que hi havien concorregut. En aquell ambient no hi havia cap oportunitat per al matís. La gent volia oblidar els anys de guerra i de la República. El cardenal Vidal i Barraquer, des de l'exili, conservà el cap clar. Val a dir que ell i mossèn Carles Cardó foren dels pocs clergues que van mantenir la lucidesa, si no els únics. Els valgué l'exili permanent. A la diòcesi de Girona, en plena persecució, un sacerdot aleshores jove, Damià Estela i Molinet, havia deixat escrits uns fulls d'una lucidesa i d'una elevació rara, absolutament extraordinària en les circumstàncies dramàtiques dels primers dies de la guerra.²

L'església gironina, doncs, reaparegué l'any 1939, darrere les forces d'ocupació franquistes, amb el bisbe i els clergues que ell havia fet reagrupar a la *zona nacional*. Reaparegué el clergat que havia estat a la catacumba i els pocs que la presó havia salvat de mals pitjors. Cartaà no

² Damià ESTELA I MOLINET, *Onze dies d'agost de 1936*, Barcelona, 1980, 76 p.

fou un adulator entusiasta del règim ni de la persona Franco, però havia signat la lletra col·lectiva de l'episcopat espanyol a favor de la *croada*, no escatimà els elogis indispensables i col·laborà fins on li fou possible amb el règim. Tenia el seu temperament i un gran sentit de la independència i de l'autoritat pròpies. Formulà peticions d'indult a favor de persones condemnades a mort, amb èxit divers. Molt aviat va defensar i va imposar, contra les autoritats civils, la predicació i la catequesi en català, basant-se en els mateixos criteris que s'havien manifestat quan Primo de Rivera intentà bandejar el català de l'Església, que no eren sinó els criteris que havia elaborat en els seus Concilis antics la província tarraconense. Són quatre pinzellades positives en el balanç d'un pontificat on hi buscaríem en va una acció pastoral decidida de pacificació i reconciliació. Pau i perdó no foren les divises de l'església gironina, catalana ni espanyola del trenta-nou. Davant la formidable repressió que va posar en marxa Franco, l'Església callà. Aquest és el fet. Humanament pot ésser comprensible. Des d'un punt de vista cristià, ho és? Anys més tard Pau VI féu gestions –inútils, val a dir-ho– perquè Franco no fes executar Salvador Puig Antich i altres militants antifranquistes, i la gestió, ja que no l'èxit, l'honora. El bisbe de Girona de la primera postguerra no podrà honorar-se per haver demanat l'indult a favor d'un ciutadà íntegre com Carles Rahola, sacrificat per vesània i per ganes de fer mal a unes idees i a una determinada moral. Aquí hi ha una omissió lamentable, i no només en el cas de Carles Rahola, sinó en el de tots els represaliats, assenyaladament per la monstruositat jurídica en què es basà la repressió. L'Església va perdre aleshores

una oportunitat històrica d'adquirir l'estatura moral que li esqueia, perquè algú havia de posar ordre en aquell caos de venjança i crueltat. Però l'Església badà. És fàcil dir-ho ara, segurament era prou més complicat fer-ho aleshores, després de la victòria militar franquista i quan el feixisme cam-pava triomfalment per tot Europa. Resta el fet que, anys a venir, aquesta oportunitat mancada és un dels passius que afectarà més feixugament la credibilitat de l'Església i com-prometrà la seva missió religiosa.

Grosso modo, cal distingir almenys dues postguerres.³ El doctor Cartaña i el seu pontificat de gairebé trenta anys representaria la primera etapa; el doctor Jubany, després cardenal, encarnaria la segona. Cal dir d'entrada que ni l'un ni l'altre no foren franquistes. Tampoc no foren, és clar, anti-franquistes. El primer pontificat transcorregué en una èpo-ca on les tensions eclesiàstiques amb l'autoritat civil foren mínimes, per no dir inexistents. El segon pontificat fou declaradament conflictiu. Erraríem si suposàvem que l'aug-ment de conflictivitat expressava posicionaments polítics eclesiàstics diversos. La conflictivitat es degué bàsicament al fet que la societat i l'Església canviaven, mentre el règim franquista, en essència, era immutable. El règim procurà adaptar-se, però no canvià mai: va mantenir i exercir el poder amb porra de ferro, i de quina manera!

D'altra banda, les dues postguerres que nosaltres distin-giríem són menys cronològiques que no pas psicològiques. Fins a la fi del període franquista i àdhuc més enllà hi va

³ És molt útil per a l'enquadrament i la relació quasi exhaustiva dels fets, el que ha escrit Josep CLARA sobre la diòcesi gironina en l'obra col·lectiva *L'Església cata-lana durant el franquisme (1939-1975)*, vol. II, Editorial Claret 2005, 11-107.

haver en el cristianisme gironí actituds i posicionaments netament vinculats amb el desenllaç de la Guerra Civil i a favor d'aquell desenllaç, sense reserves. Però molt aviat es van fer presents i actives altres actituds. En retornar a les seves activitats, l'Església catalana, més que cap altre sector de l'Església espanyola, va mesurar amb precisió el que significava el nou règim. Era allò més contrari a l'esperit de Catalunya que es podia oferir, no solament des del punt de vista polític, sinó fins i tot des del punt de vista econòmic, social, cultural, etc. L'Església gironina, en el seu conjunt, es va anar distanciant de tot allò. Si en l'etapa de Jubany el conflicte fou obert, és perquè ja des de molt abans l'allunyament havia estat real i irreversible. És a dir, es posava de manifest en la realitat dels fets un canvi que ja feia temps que s'havia operat en els esperits. L'esdeveniment visible que partí i separà les dues etapes de la postguerra en l'àmbit eclesiàstic fou el Concili Vaticà II. Aquest concili, avui gairebé oblidat, ha estat un dels fets que més influència han tingut en la història política i social de l'Espanya contemporània. En tornarem a parlar.

Si es reduís a simples estadístiques l'acció de l'Església gironina de la primera postguerra, trobaríem un actiu i un passiu molt contrastats. En l'actiu de l'Església hi ha, per començar, la reconstrucció de tots els llocs de culte destruïts per la flamarada revolucionària del 1936. Dos-cents artistes col·laboraren en la restauració material dels temples devastats, entre ells escultors tan coneguts com Clarà, Marès, Rebull i Fita. Entre 1940 i 1963 es van predicar 256 missions a les parròquies, incloses les de la capital diocesana. Es van fer actes multitudinaris amb motiu de les aparicions

de Fàtima, amb peregrinacions, arribades i festes populars en honor d'aquesta advocació mariana a tots els indrets del bisbat. També foren esdeveniments d'abast diocesà les solemnes coronacions de la Mare de Déu de la Misericòrdia de Canet de Mar el 1942, de la Mare de Déu del Collell el 1953, i de la Mare de Déu del Vilar el 1955. Totes les processons que es feien abans de la guerra foren restablertes, no cal dir. A Girona ciutat això tenia una incidència curiosa. Cada any, quan se celebrava el sorteig de l'ordre en què havien de competir els equips de futbol de la divisió en què estava enquadrat el Girona F.C., els dirigents d'aquesta entitat feien les gestions oportunes perquè el diumenge abans del Ram no hi hagués partit a la ciutat, on a primera hora de la tarda se celebrava als carrers un viacrucis multitudinari que feia el mateix recorregut de les processons solemnes. No podríem parlar ara amb l'extensió deguda de les escoles regentades per ordes religiosos especialitzats en pedagogia, de les escoles regentades per monges, de la influència eclesiàstica directa en les escoles públiques, catòliques per definició. En la reconstrucció material, la contribució dels governs franquistes a través del programa de *regiones devastadas*, funcionà amb normalitat. L'Església diocesana desplegà un gran ventall d'activitats, amb llibertat omnímoda i, a més, sense cap mena d'oposició ni competència. Els primers anys de la postguerra, Girona reprengué l'aspecte de ciutat levítica que havia tingut al final del segle XIX i a principis del XX, quan els esdeveniments religiosos marcaven amb una cadència massissa el ritme de la vida social.

Val a dir, també, que aquells primers anys l'Església es movia en un panorama on, a part de l'exèrcit i els seus *alar-*

des de cada diumenge, amb la desfilada de rigor, no hi havia gairebé res més. Extingida la vida política democràtica, suprimits els sindicats, domesticada i ensinistrada la premsa, el desert era total. En aquella època, per més obligar-vos, l'Estat duia a sobre tots els estigmes de la penúria, de l'arcaisme, de la desorganització, de la manca absoluta de mitjans per a afrontar els problemes d'una societat moderna i dinàmica. Hem de pensar en el problema de les carreteres i del transport d'aquells anys? L'Església moblava un panorama trist. Passades les primeres hores de por i terror, que havien omplert les esglésies de gom a gom, la pràctica religiosa tornava a un estat molt semblant al d'abans de la guerra.

El bisbe Cartaña havia estat en la seva etapa republicana un home molt entregat al moviment d'Acció Catòlica. Després de la guerra, el moviment enquadrà els antics fejo-cistes i s'obrí a les possibilitats que donava el nou ordre. D'Acció Catòlica en sortiren les poques iniciatives sòlides que va dur a terme l'església diocesana aquells anys; l'Escola Professional del 1948, ràpidament absorbida per l'Estat; el mensual *Vida Catòlica*, expressió del moviment, i el reguitzell de publicacions parroquials que aixoplugà: *Vida Parroquial* a Figueres, *Llum i Guia* a Cassà, *Horizontes* a Banyoles, *Estela* a Calella de la Costa, *Símbolo* a Sant Feliu de Guíxols, *Recull* a Blanes, *Misión* a Olot, *Ressò* a Santa Coloma de Farners. Els anys seixanta el bisbat participà en l'aventura de *Cavall Fort*. I a Figueres tingué ràdio pròpia: Radio Popular.

Però Acció Catòlica va tenir dos mals insuperables: una certa indefinició d'objectius i un estil d'espiritualitat mas-

sa calcat del model aleshores imperant en el clergat. Era un moviment de mobilització de masses que no aprofità el ressò que va tenir d'entrada en el món laic. Mentre en altres llocs d'Europa, amb postguerres molt diferents, els catòlics s'havien mobilitzat per a crear partits democràtics, per a influir en la premsa, en el món intel·lectual, en el món de la conflictivitat social, aquí Acció Catòlica es reduí al foment d'una espiritualitat sense lligams amb cap realitat temporal participativa, purament de convicció personal, amb dosis fortíssimes de clericalisme, paternalisme, docilitat i exercicis espirituals ignasians. Acció Catòlica tenia quatre branques, l'enunciat de les quals és ben indicatiu de la indefinició d'objectius de la qual hem parlat: Homes, Dones, Nois, Noies. Acció Catòlica morí –ningú no la va matar– a mesura que des de dintre fou minada pels partidaris de tendències noves, per la necessitat de promoure àmbits especialitzats d'apostolat i per la implantació de formes de viure la vida cristiana que venien de fora: Opus Dei, equips de matrimoni, HOAC i JOC, Cursets de Cristianitat, grups d'oració, més endavant Càritas, la Fraternitat Cristiana de Malalts, la Junta Diocesana de Peregrinacions, el MIJAC, el MUEC, Justícia i Pau, l'Escoltisme catòlic i les múltiples iniciatives generals i locals que desvetllà el fenomen sense precedents del turisme, a partir dels anys cinquanta.⁴

La immigració massiva que es donà a tot Catalunya, amb els enormes problemes d'habitatge, educació, higiene i salut que comportava, fou un altre revulsiu que remogué la cons-

⁴ Josep M. MARQUÈS ha dedicat un estudi molt documentat a aquest procés: *Vida i mort de l'Acció Catòlica gironina (1940-1963)*, dins «Miscel·lània Lluís Esteva. Estudis del Baix Empordà», 2006, 185-208.

ciència catòlica. El 1950 el bisbe Cartaïa creava el Patronat de la Santa Creu, que fins al 1991 construï i assignà 2.800 habitatges. Foren erigides, a més 15 parròquies de nova planta. El món diocesà canviava de fesomia a gran escala, afrontant problemes per als quals calia buscar uns remeis no assajats fins aleshores.

També hi ha punts negres en el pontificat de Cartaïa. Deixà escapar cap a Madrid ms. Evarist Feliu, sacerdot de gran prestigi a la diòcesi. És veritat que en la seva actuació com a capellà de la presó durant l'època més dura de la repressió demostrà una falta de tacte inesperada en un sacerdot de la seva talla. Sabrem mai si Cartaïa fou sensible a les crítiques que rebé aleshores mossèn Feliu? Un altre punt negre, punt de vista personal, consisteix en haver deixat fugir de Girona l'any 1950 els religiosos jesuïtes, la qual cosa comportava desmantellar la Congregació Mariana, puntal de l'apostolat entre els joves.

Una contemplació seca i abstracta, reduïda a xifres, de l'activitat diocesana de la postguerra podria donar la impressió d'una gran represa. Si és innegable que es treballà fort, també ho és que els èxits no van pas sorprendre l'empresa. L'església es trobà de seguida davant la realitat pura i simple: la societat es descristianitzava d'una manera silenciosa, però ferma; les estructures polítiques en presència no asseguraven res en ordre a mantenir l'oficialisme catòlic; tot s'havia de reprendre des del començament.

Aquest fou el moment de posar el cap a refredar i de fer balanç. De mirar enrere, de recuperar la memòria, de rellegir Carles Cardó, de reivindicar Torras i Bages i el cardenal Vidal i Barraquer, de pensar que l'església catalana havia

de jugar un rol específic en el seu país. L'esperit de les celebracions de la coronació de la Mare de Déu de Montserrat, l'any 1947, havia volgut animar a la recuperació d'un cert aire catalanista i de reconciliació nacional; però no es podia parlar de reconciliació efectiva amb les presons plenes de gent condemnada per motius polítics i amb tota l'antiga classe dirigent a l'exili.

Molts sectors catòlics que s'obrien a formes noves d'apostolat també seguien amb interès l'evolució de l'Església fora de la catòlica Espanya. En el més pregon de la immobilitat del règim franquista, quan l'Església i el règim signaren el Concordat del 1953, quan la hostilitat precedent dels aliats occidentals es convertí en tolerància del darrer règim feixista a Europa, foren clarament perceptibles els primers moviments de canvi en l'església de la postguerra. L'allunyament passiu a l'esguard del règim es consolidà i començà el camí que portaria l'església diocesana cap a l'època conciliar, cap a l'època de la Transició i cap a l'època de la globalització, que és la nostra.

Els primers símptomes d'un aire nou en el si de l'església gironina es manifestaren en forma de fidelitat a la llengua catalana. El clergat secular, amb el bisbe al davant, conservà la llengua en la predicació i en l'administració dels sagraments. No es pot dir el mateix en el món de l'ensenyament catòlic, confiat a ordes religiosos que foren menys sensibles al problema, encara que no foren directament hostils a l'ús de la llengua en les activitats no docents. Com sigui, l'església gironina no es descatalanitzà. Va mantenir les mateixes posicions oficials que havia mantingut durant la Dictadura de Primo de Rivera. No voldria suggerir mai

que l'actitud positiva del clergat envers la llengua catalana fos una decisió política. No, fou estrictament pastoral. Però algunes coces contra el català, etzibades per aduldors professionals del règim, foren molt eficaces per a manifestar a tothom el fons polític de la qüestió. L'Església treballava amb el català, perquè no podia ésser de cap altra manera. I fou en aquest moment que en l'Església, gràcies a les fornades de sacerdots joves, el catalanisme penetrà i fou assumit com una actitud normal, no lligada a cap formació política concreta i com una plataforma reivindicativa de caire general, circumscrita a l'àmbit dels drets de les minories ètniques que la doctrina de l'Església sempre havia avalat. No hi hagué adoctrinament de ningú, ni personal ni de grup. Parapetada darrera les llibertats relatives que li reconeixia el Concordat, l'Església pogué exercir discretament un dret polític fonamental, que és l'exercici del sentit del ridícul.

En una societat absolutament controlada, on el català i les seves manifestacions públiques eren vistes amb mals ulls per tot el *stablishment* franquista, hom s'adonà de seguida que les institucions eclesiàstiques oferien espais no controlats per al teatre, per al cine fòrum més endavant, per a activitats d'animació que es podien dur a terme en català: casals d'estiu, setmanes de joventut, aplecs, excursions i pelegrinatges. La mateixa premsa no oficial diocesana es catalanitzà progressivament i ràpida, al mateix moment que s'obria a preocupacions que anaven més enllà de la mobilització del catòlic envers la pietat, l'espiritualitat i la mística. El fet és que en la dècada dels anys cinquanta el més dinàmic de l'Església diocesana adoptava el català en les seves manifestacions habituals i assumia amb normalitat

estricta que el catal3 de Fabra, el catal3 oficial de l'Institut d'Estudis Catalans i de les institucions eclesi3stiques catalanes que l'havien fet servir abans de la guerra. L'Església continuava emprant el castell3 en tots els actes oficials, molts sermons solemnes eren predicats en la llengua imposada, per3 els esperits es movien en una altra direcci3, clara i precisa. Les autoritats franquistes no tingueren m3s remei que acceptar els fets.

Els s3mptomes de la incomoditat eclesi3stica davant el r3gim es van veure impulsats pels nous aires que van començar a circular per l'Església en temps de Joan XXIII (1958-1962). Bo i restant un papa amb totes les de la llei, les seves tend3ncies ecum3niques, les seves enc3ciques, la llibertat amb qu3 s'adreç3 a tots els homes de bona voluntat i no nom3 als adherents del catolicisme van significar una renovaci3 que el r3gim franquista no va poder pair. La massa cat3lica espanyola, adherida al r3gim perqu3 deia que era cat3lic, va començar a comprendre que l'expressi3 pol3tico-nacional del catolicisme hisp3nic era anacr3nica. I aqu3 es produ3 la gran fractura que el r3gim ja no va poder superar. La dictadura havia estat maquillada gr3cies al concurs d'una esgl3sia espantada i submisa. Quan l'esgl3sia feu comprendre que aquest rol no era el que li tocava, la dictadura perd3 el seu suport doctrinal principal, una de les legitimacions ideol3giques m3s fortes a qu3 havia apel·lat. La cosa fou totalment clara quan Joan XXIII convoc3, prepar3 i obr3 la primera sessi3 del Concili Vatic3 II. El bisbe Cartaña havia dit que aquell concili el portarien els bisbes centreeuropeus. Fou tanmateix clarivident, si amb aix3 es referia al fet que l'Espanya cat3lica hi tindria un pes modest i que l'Esgl3-

sia universal, reunida en Concili, passaria del catolicisme oficial franquista. No puc resistir la temptació d'estampar aquí l'observació que va fer el doctor Albert Vidal, canonge, davant les novetats papals i conciliars d'aquells anys: «Aquest concili ha acabat donant la raó als catalanistes i als comunistes». És a dir, a tot allò que el franquisme havia combatut i seguiria combatent fins al final. La percepció del canvi que s'estava operant no podia ésser més justa.

A partir del pontificat de Pau VI, el franquisme es veié aculat, perquè, essent cardenal, Montini havia demanat l'indult per al militant comunista Grimau, que fou afusellat, i aleshores el futur papa havia estat objecte d'una campanya de premsa escrita amb els recursos dels sentiments més baixos. Les iniciatives de Pau VI trobaren el terreny abonat en una Església que s'havia rejuenit, que havia superat les generacions cremades de la guerra i de la postguerra immediata i que ja començava a experimentar les seves crisis específiques.

Perquè la segona postguerra eclesiàstica ja feia temps que caminava. Mort el 1963, Cartaïà havia estat succeït per Narcís Jubany i Arnau el 1964. Era l'auxiliar que havia demanat Cartaïà al final de la seva vida i el bisbe en qui ell havia delegat la seva assistència al Concili; en un mot, era el seu candidat per a la successió. En aquells moments, el clergat gironí es dividí clarament en dos bàndols: els qui es mogueren per a obtenir un bisbe més continuista i els qui optaren per Jubany. Aquest havia estat l'impulsor al Concili del diaconat permanent, era un bon canonista i era català. Se sabia també que era un governant decidit, un home que no es deixava manipular.

A mesura que les noves fornades de sacerdots s'havien ocupat de les tasques d'apostolat més modern, més dinàmic i més especialitzat, tasques que els acostaven als problemes reals de la gent, es va anar fent gros el divorci amb les generacions de capellans més grans, als quals l'edat passava factura no solament en l'aspecte físic, sinó i sobretot perquè els costava d'adaptar-se a un món que no havien previst en absolut. De la postguerra ençà, hi havia hagut un progrés econòmic real, el diner corria, el turisme empenyia, l'aiguabarreig amb formes de vida que s'imposaven a l'Europa occidental canviava les mentalitats, els costums i l'orientació mental de la gent. L'accés a l'educació es generalitzà en la classe mitjana. Els joves d'aquestes classes es desmarcaren de pressa del règim de Franco i de tot el que comportava, i aparegué la contestació.

Ja ho hem dit abans: a Espanya tot canviava, fins l'Església, en canvi el règim era idèntic a si mateix. Malgrat que Jubany era un bisbe que no volia ficar-se en política, les rèmores del règim el consideraren una bèstia negra. Jubany fou execrat per la part més recalcitrant del clergat vell i fou tingut per tebi i ambigu per la part més jove i dinàmica. Es trobà literalment entre dos focs. La prova fou molt dura. En marxar cap a Barcelona, entre d'altres comentaris, va dir que a Girona no hi deixava cap amic. Ell sabia molt bé que alguns dels seus pitjors adversaris els havia trobat en aquesta diòcesi.

Els capellans joves s'integraven en una societat que començava a bullir. Bullien els sindicats, els partits, les plataformes reivindicatives, els grups que ací i allà buscaven espais per a poder respirar, bullien alguns centres parro-

quals. Canalitzar energies plurals, que tendien a desbocar-se per la pròpia empenta, fou una tasca feixuga. Voldria evocar aquí, ni que sigui sense citar noms, el record de tants rectors grans, de tants eslesiàstics de les generacions cremades de la guerra que van comprendre l'esperit del que passava, que van admetre que les orientacions del concili s'avenien malament amb pràctiques rònegues i superades, i que van acollir els capellans joves amb il·lusió. La realitat pastoral els demostrava que la societat evolucionava cap a formes de vida que s'acabarien homologant amb les que tenien vigència a tot Europa, per bé i per mal. Les formes de l'apostolat s'havien de repensar i, en aquest sentit, la connivència oficial de l'Església amb el règim franquista pesava com una llosa.

Jubany va entrar a Girona sabent que se n'esperava que liderés el futur de la diòcesi. El futur sempre és obert. Hi havia qui el temia, esperant que sobrevingués el pitjor: la girada de la truita. Hi havia qui acceptava amb serenor que el futur comportaria canvis forts i que l'església espanyola arrossegava elements i estructures definitivament mortes. Com era possible que a les Corts franquistes hi haguessin procuradors bisbes?

Un dels punts sensibles de la vida eclesiàstica diocesana fou, aquells anys, el Seminari. Dirigit durant molts anys pel doctor Damià Estela, el Seminari fou un laboratori d'idees i d'experiències. El doctor Estela era un catòlic centreeuropeu, fidel, intel·ligent, afaitat i amb el cap moblat d'idees. No li feia por la vida moderna, els aspectes més baixos i delirants de la vida moderna; li feia por la mediocritat, la mitja tinta, la covardia, la falta de tensió moral, el

joc brut; en una paraula, la baixesa humana. Amb m3 esquerra, amb tacte i no sense 3sser fins i tot ferotgement criticat, convertí el Seminari en una mena d'oasi catal3, on convidava a perseguir l'excel·l3ncia, a cultivar els valors humans, el sentit del treball, de la responsabilitat, de la maduresa humana, com a base indispensable per a unes virtuts sacerdotals eficaces. Suposo que considerar3 una gr3cia de D3u que al final de la seva exist3ncia l'Església se sab3s donar un papa com Pau VI, amant del di3leg, de les formes fines i civilitzades de plantejar i de solucionar els problemes, intel·ligent i infinitament pacient. Estela fou un eclesi3stic del tremp, si no de la projecci3, de l'abat Escar-r3, a qui admirava profundament i de qui sempre seguí la traject3ria amb inter3s. Malgrat que era un intel·lectual de raça, sempre rest3 obert a les urg3ncies de la pastoral. Particip3 en accions reivindicatives del m3n obrer, seguí amb passió la implantaci3 dels moviments nous d'evangelitzaci3, es distanci3 del que no li semblava oportú, per3 sense trencar mai els ponts amb els seus oponents. Evidentment era un home fixtat, un eclesi3stic no desitjat en ternes episcopals, temut com a catalanista. Ell ho sabia i sabia millor que ningú el perqu3. Quan Jubany, a l'inici del seu pontificat, li insinu3 alguna cosa referent a les seves possibilitats d'haver accedit a l'episcopat, el doctor Estela li deman3 amb educaci3 i amb fermesa que d'aquell assumpte no li'n parl3s mai m3s. Va deixar clar que tenia assumit de temps que ell no podia 3sser bisbe segons la forma prevista en el Concordat, perqu3 aquella forma ell no la podia acceptar. Fou tan fidel a l'Església com crític i lúcid en les qüestions crucials.

El doctor Estela marcà profundament el Seminari. Quan es produïren les primeres secularitzacions i les vocacions baixaren, és a dir, quan els senyals del futur empobriment d'efectius es van fer clares, el doctor Estela i el clergat més responsable en va patir molt. Però els canvis no els induïren a canviar les idees ni les actituds. El doctor Estela va seguir amb un interès de noi tot el que passava a l'Església i al país. Els darrers anys de la seva vida, malgrat les decepcions, les dificultats i el cansament dels més esforçats, ell continuà analitzant tot el que passava amb una fe abrahàmica i fent la part corresponent a tots els errors humans que havia constatat en la pràctica eclesiàstica. Un dels trets més fascinants de la seva personalitat és que sabia enumerar molt bé els pecats del seu estament sense dir mai el nom dels pecadors. A més d'intel·ligent i honrat, fou profundament elegant.

Una gran part del clergat que formà el doctor Estela es distingí en l'etapa Jubany per la resolució amb què van exterioritzar la ruptura amb el règim. Molts eclesiàstics van fer servir la llibertat que els concedia el Concordat per a denunciar situacions injustes, abusos, crueltats, vexacions i arbitrietats; a més, demanaven que aquella llibertat es fes extensiva a tota la societat. Quan s'escriguí amb detall la història de l'antifranquisme català, els historiadors hi trobaran molts capellans, tots els qui foren multats, denunciats i insultats pel règim. El darrer franquisme es mostrà molt bel·licós contra el clergat «progressista», que assimilaven als seus pitjors enemics, els comunistes. Franco va témer sempre els enemics organitzats, fossin maçons, comunistes o, ai las, eclesiàstics.

El 1966 una publicació tan pacífica com el *Full parroquial* va tenir la virtut d'encendre els militars, a causa d'alguns comentaris que hi van poder llegir sobre el període de la *mili*, comentaris que resumien el que tothom deia i pensava: que era una pèrdua de temps, que molts nois s'hi aviciaven, que alguns hi perdien la fe. Els militars s'indignaren. La cosa arribà a Franco personalment. El bisbe Jubany defensà el capellà que havia estat l'autor de l'escrit, preguntant al governador militar si els seus col·laboradors no s'equivocaven mai. Al cap d'un temps, el governador militar va exterioritzar el seu mal humor anant-se'n de la processó de Corpus quan no tocava, amb companyia, banda i música. El mateix any 1966 vuit capellans van redactar una lletra a favor del Sindicat Democràtic d'Estudiants i pronunciant-se sobre el nomenament de Marcelo González com a bisbe de Barcelona en plena campanya de *Volem bisbes catalans*. El 1969 caigué una multa sobre el *Full parroquial* per una glossa sobre la significació patriòtica del patronatge de la Mare de Déu de Montserrat. Al cap de poc, mossèn Modest Prats era multat perquè havia denunciat en un sermó detencions d'estudiants i tortures. Quan l'any 1970 més de 300 gironins es van pronunciar obertament per l'amnistia, 28 capellans signaren el manifest. La perspectiva dels anys obliga a reconèixer que aquella Església diocesana tenia molt poca retirada amb la que havia emergit de la tempesta del 1936-1939. Era un món totalment diferent.

Entre 1959 i 1990 la diòcesi va perdre un 15% de capellans per causa de secularització. Els col·legis religiosos també perderen vocacions; alguns hagueren de tancar, d'altres van sobreviure i es convertiren en col·legis privats, de titu-

laritat religiosa, de fet amb un contingent de professors laics més o menys important. Sobrevenia una crisi seriosa, que Jubany capejà com pogué, amb la sensació que la situació li fugia de les mans. Hi havia el perill d'una ruptura interna irreversible. Això ho pogué evitar. L'entrada en una situació d'una certa precarietat, en la qual s'havien acabat, si mai n'hi havia hagut, les flors i violes, això no ho va poder evitar. En aquell moment l'església va pagar molt cara la badada de la pastoral col·lectiva del temps de la guerra i el bany maria del primer franquisme. Les secularitzacions fou cosa de les noves generacions, massa pressionades sota l'ofec d'un franquisme moribund i absurd, sempre terrible, i per l'actitud prudent d'una església que no estava disposada a fer servir la dinamita. No es podia demanar als eclesiàstics que lideressin la revolta, és clar, però aquí hi va haver un buit causat molt astutament pel règim. Franco va impedir que els seus aliats naturals, la dreta i els catòlics, s'organitzessin políticament. La jerarquia va caure des del primer moment en aquesta trampa. En no haver volgut ni sabut inspirar res al marge de Franco, en el moment que la societat començava a bullir, l'Església es trobava oficialment sola en unes trinxeres perilloses. El 1962, quan l'oposició antifranquista espanyola es reuní a Munic, l'Església no hi tenia ningú que jugués oficiosament en nom seu. El parer de l'Església en la matèria era notòriament dividit. I els pocs partits d'inspiració democratacristiana, que aleshores tot just s'organitzaven, evitaren de presentar-se com el braç secular d'una església que s'havia compromès a fons amb el franquisme.

I així es va arribar al moment de la transició. Mentrestant, hom va poder constatar l'aparició d'un anticlericalis-

me de dretes, format gairebé exclusivament per gent forana, anticlericalisme d'una tosquedat rematada, subespècie vandàlica i violent. Algun cop s'autoanomenaren *guerrillers de Cristo Rey*, eren organitzats i eficaços, en la mesura que gaudien de la protecció indispensable. Un escamot embrutà i deturpà les pintures que per iniciativa del rector, Nicolau Moncunill, havien de decorar l'absis de l'església de Palau-sator, i en les quals Lluís Bosch Martí s'hi expressava amb un realisme social explícit. La iniciativa artística acabà amb l'emblanquinat de l'absis. L'escamot es dispersà –venien de fora– i fou deixat en pau.

El pontificat de Jaume Camprodon, iniciat el 1973, continuà i mantingué les línies del pontificat anterior. El franquisme morent seguí en el seu immobilisme. Quan el nou bibe es pronuncià l'any 1973 per la llibertat de reunió, arran de la celebració de la primera sessió de l'Assemblea de Catalunya en una església de Barcelona, hi hagué conflicte amb l'autoritat governativa. Joaquim Domingo també fou multat per haver protestat contra la mort d'un obrer que participava en una manifestació a Sant Adrià del Besós. Finalment el 1975, el bisbe es pronuncià públicament a favor de l'amnistia, la reconciliació i contra la pena de mort, arran de les condemnes contra militants d'ETA i del FRAP d'aquell any. L'autoritat prohibí la difusió de la seva homilia en la premsa i en la ràdio.

No és possible d'analitzar ara a fons tots els elements que concorregueren en el fet que l'església diocesana mantingués l'any 1975 l'actitud que hauria estat la bona el 1936 i el 1939. Quan l'església, per boca del seu bisbe, es pronunciava obertament per la pau, la reconciliació, la igual-

tat de drets, el respecte per la vida i, en definitiva, per una vida democràtica real, entenia que complia el seu deure pas-toral cristià i humà. Era una rectificació en rodó del que no s'havia sabut fer el 1939. El viratge implicava un canvi, i els canvis històrics són entremesclats de dolor.

Hi ha hagut un dolor humà callat d'aquelles generacions de capellans i laics que havien fet pinya amb el franquisme i que, de cop, van veure com el seu món s'ensorrava, fins i tot a cops de bàcul.

Hi ha hagut un dolor molt llarg d'aquelles generacions compromeses amb el canvi que han hagut d'endurar la pèrdua d'efectius, i han sofert en primera fila la deserció de masses de jovent, avui atretes per tota mena de sol·licitacions.

Hi ha hagut dolor en el desconcert que ha viscut la diòcesi, gràcies a les successives reorganitzacions d'estructures i organigrames de funcionament, en contrast amb l'estabilitat, per no dir el marasme, anterior al pontificat de Narcís Jubany.

Per sobre de totes les incomoditats que han afectat la vida de l'església diocesana, el bisbat va entrar en el moment fecund de la transició amb les idees clares. No era una força compacta, perquè el trasbals havia estat gran. Però l'Església salvà els obstacles de la transició cap a la democràcia amb dignitat. La supressió del Concordat i la seva substitució per uns acords entre la Santa Seu i l'Estat no van significar cap trauma. L'Església reclamava la llibertat d'existir i actuar dins un estat lliure i democràtic. El nacionalcatolicisme fou arraconat i es posaren les bases d'una separació amb entesa pactada i a pactar. Sembla una fórmula atractiva, no pas fàcil ni exempta de tensions, a anys llum de la situació anterior.

Una ullada tan r3pida com aquesta a la vida de l'Església gironina de la postguerra acaba en una sorpresa: Es tracta de la mateixa Església? I, si és així, quins han estat els factors d'un canvi tan pronunciat?

La resposta potser la trobarem fent el camí a l'inrevés. Preguntem-nos per què l'Església del que hem anomenat «segona postguerra» actuava de la manera que actuava.

Una vegada més, cal evocar aquí la importància enorme del Concili Vaticà II i de tot el que significà. A Girona, com a la resta de Catalunya i d'Espanya, el Concili fou precedit per una preparació llarga. Hom va descobrir els altres episcopats, les altres esglésies, sensibilitats catòliques molt diferents de l'espanyola, ja no diguem de la franquista. La preparació del Concili fou una etapa d'animitació religiosa reeixida. A Catalunya editorials catòliques com Estela i Terra Nova van difondre idees, programes i fins pregàries d'un tipus nou, europeu, compromès, amb un llenguatge molt més ric, amb un rerefons d'idees complexes i atractives. Editorials de tot Espanya van difondre les idees i programes de la teologia europea del moment. Hi hagué una renovació de pensament molt intensa, mai no vista. Resultava que des del catolicisme hom podia pujar al carro d'una cosa que a Europa era viva. El catolicisme català connectà de seguida amb algunes de les tensions i problemàtiques que es vivien també en altres catolicismes, en alguns llocs amb una càrrega teològica més forta, en d'altres menys. És a dir, l'Església es posava al dia atjada per la seva pròpia activitat, en el marc d'un dels esdeveniments eclesials més importants que pot viure una generació de fidels.

A mesura que el Concili prosperà i arribà a la seva conclusió, es féu evident que hi hauria un abans i un després. No sense dolor, és clar, ni tensió, ni conversió. El Concili significà a casa nostra la mort del catolicisme d'estat i oficialista, fou la liquidació de les restes del carlisme, de l'aliança del tron i l'altar, de la creu i l'espasa. Al bisbat de Girona, Cartaïa encarregà al doctor Josep Calzada i Oliveras un cicle de conferències sobre el que seria el Concili. Calzada era el millor teòleg que tenia aleshores el bisbat, un home format amb els dominics de Salamanca, professor de teologia al Seminari, gran professor, val a dir-ho. Calzada era també un home complex, molt temperamental, per no dir sentimental, addicte a alguns amics franquistes. Calzada va fer el que va poder. Però aviat va ésser evident que no entendria la doctrina de l'Església que s'imposaria en aquell Concili. El drama de l'Església gironina preconiliar s'exemplifica molt bé en el desencís del teòleg Calzada. Venint d'on venia, ell creia de bona fe que l'objectiu del treball teològic consistia en aclarir definitivament el sentit d'allò que Sant Tomàs no havia acabat de treballar o d'exposar. Era un gran cap teològic, amb una orientació errada. Es trobà sol, acabat, en via morta. L'Església tirava per camins que mai no comprengué i que va interpretar, en el millor dels casos, com a pèrdues de temps. Es deprimí i va patir una crisi personal que el portà a suïcidar-se, ja en temps del bisbe Camprodon. Va deixar escrit que se sentia enganyat per l'Església i que no volia ésser sebollit com a capellà catòlic. El bisbe Camprodon va fer respectar escrupolosament aquestes voluntats.

Al marge d'aspectes i decisions personals impenetra- bles, el suïcidi del professor de teologia dogmàtica del Semi-

nari de Girona és un fet objectiu d'una contundència aclaparadora. Una Església no pot deixar de sentir-se interpel·lada per un cop de puny tan dur. Però què es pot dir?

Jo he pensat a vegades que el mal del doctor Calzada fou que el seu poderós cap teològic mai no va trobar l'objecte adequat on aplicar-se. Si hagués tingut per mestre qual-sevol dels grans teòlegs de l'època preconciliar, què no hauria pogut fer el doctor Calzada? Es va moure sempre dins el neotomisme hispànic, en una mena d'arqueologia de la teologia, no en els corrents vius i fluents que poden vivificar aquesta disciplina. El tomisme del seu temps donava per poca cosa, encara que ell sabés treure'n partit. Sobretot donava per no llegir teològicament la seva època, amb tots els horrors i els dolors de cada dia, de cada guerra, de cada bogeria. Era una teologia desencarnada, abstracta, purament tècnica, decorativa, amb molts aspectes interessants, però allunyada de la realitat i de la sensibilitat cultural de la nostra època. Calzada fou un bon teòleg, però no pas de la seva època ni per a la seva època. En el moment del Concili, això se li va fer evident. No va veure quin podia ésser el seu lloc en aquell Concili, en la teologia que hi triomfava, en els temes pels quals el Concili s'interessà. Va dimitir de les càtedres que regentava, es va recloure en el seu món cada dia menys real, fins a la crisi final, que sens dubte fou esqueixada i trista.

He volgut acabar amb aquest record amarg, perquè em sembla que exemplifica un aspecte que ha fallat força en l'Església diocesana, com a conseqüència de dimissions o omissions més altes. Jo em mantindré sempre fidel al criteri que la millor pràctica encara és una bona teoria. El dèfi-

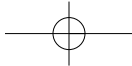
cit de coneixement és fatal. Si en altres èpoques ja molt i molt llunyanes l'Església havia estat capdavantera a promoure la ciència i l'estudi organitzat a gran escala –les universitats–, en la nostra època, que vol dir els darrers dos-cents anys, l'Església ha tingut una actitud molt més retreta envers la ciència. Se'n coneixen les causes. Les causes són que l'Església badava. I quan es bada, malament. Les crisis de l'Església en la societat contemporània han estat bàsicament crisis d'idees, de falta de bones idees i de projectes ben pensats i treballats per a dur a terme. L'Església sempre ha tingut i tindrà dificultats. El que calen són bones idees per a resoldre-les.

D'idees n'hi ha moltes. Però moltes moren al mateix moment que neixen, perquè no són bones. Encertar les bones idees, les que poden durar, és el més difícil en l'agenda d'un home de govern. No costaria gaire de fer una llista d'idees expressades per eclesiàstics, papes inclosos, que han tingut la vida efímera. Rectificar és de savis, i és una activitat a la qual l'home millor del món ha de dedicar anys de la seva vida. Però de tant en tant bé cal encertar-ne alguna. Ara bé, les bones idees emergeixen quan hi ha debat i quan el debat és molt participat. Vet aquí un punt dèbil en la vida eclesiàstica. Com s'organitza el debat dins l'Església? Pius XII parlava de la necessitat d'un opinió pública dins l'Església, i no es devia referir a la mera transmissió d'una opinió autoritzada. Pau VI parlà més clarament de diàleg. El problema és sobre la taula, i de la seva solució en depèn el pas a l'Església de demà, a l'Església que viurà en un món globalitzat, amb moltes oportunitats i amb molta competència.

Idees, debat d'idees, discussi3n positiva, com a signe de vitalitat i per a revitalitzar-se, podria 3sser un programa hist3ricament atractiu. La nostra petita Església gironina ha experimentat en un lapse de temps molt petit que el que un dia semblava clar, evident i providencial esdevenia ambigu, discutible i molest. Ha estat una experi3ncia negativa de tipus relativista? En tot cas, ha estat un advertiment. Una altra vegada, potser hom no deixar3 els dissidents –els Vidal i Barraquer, els Card3– a la cuneta.

Els col·lectius, les institucions, els pobles moren quan deixen de con3ixer-se, quan es perd la mem3ria, quan l'oblit ho arrasa tot. La vida humana civilitzada, portadora d'algun valor digne d'aquest nom, es basa en el cultiu de la mem3ria, en el treball sobre la pr3pia tradici3n. Voldria que aquestes p3gines fossin una incitaci3n a no defallir en l'exig3ncia de con3ixer-nos. Encara que en aquest cam3 del propi coneixement tinguem sorpreses no sempre agradables, con3ixer-se a si mateix 3s un b3 en tota l'extensi3n del terme.

Aquest b3 el desitjo sense cap reserva a la meua Església diocesana de Girona.

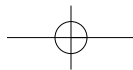
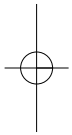
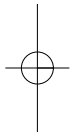

Genís Barnosell

LA VIDA QUOTIDIANA
La construcció política i religiosa
de l'espai urbà quotidià a la Girona
del primer franquisme (1939-1945)¹

¹ Aquest text forma part del projecte d'investigació HAR2008-04833 finançat pel MICINN.

En els darrers 50 anys, per posar una data, la historiografia ha dedicat molts treballs a temes que, de manera intuïtiva, podem considerar de “vida quotidiana”. Allunyant-se de la història dels grans personatges, s’ha fet història del treball, de la festa, de les mentalitats, de l’oci, i un llarg etcètera. Un aspecte important d’aquesta vida quotidiana és l’espai físic en el qual es produeix. Com argumente més endavant, aquest espai físic no és neutre sinó que està condicionat per les relacions de poder, tant des d’una perspectiva física com simbòlica. El text analitza com el règim franquista va voler, després de l’atzagaiada revolucionària, reconstruir simbòlicament la ciutat de Girona a través dels noms dels carrers, de les obres públiques, dels temples, i de la periòdica mobilització dels seus fidels –en una tasca en la qual la vessant religiosa era fonamental. Des d’aquesta perspectiva, el franquisme prenia el carrer que la revolució havia volgut fer seu.

La ciutat

Girona era una petita ciutat de menys de 30.000 habitants –23.518 habitants el 1940–, però que havia tingut un creixement prou notable al llarg de la primera meitat del segle (sempre comptant segons el terme municipal anterior a les annexions de la segona meitat del segle xx). Efectivament, si observem l’evolució demogràfica gironina entre 1900 i 1950 podem veure com els 26.168 habitants de 1950 quasi doblaven els 15.787 de 1900.

2 Censos de població espanyols de 1900 a 1950. Es poden consultar a www.ine.es.

Població de Girona, segons els censos			
Any	de fet	de dret	% de creixement anual de la població de dret
1900	15.787	15.668	
1910	17.045	17.416	1,06
1920	17.691	17.614	0,11
1930	21.845	22.242	2,36
1940	29.632	23.518	0,56
1950	28.915	26.168	1,07

Els moments de major creixement havien estat, primer, les dècades de 1900-1910 i de 1920-1930, i després, la de 1940-1950, en què la ciutat va començar a recuperar-se de l'atonía demogràfica que imprimeix la Guerra Civil a la dècada de 1930-1940. El creixement demogràfic anterior a la Guerra havia estat prou considerable, però, en tot cas, inferior al registrat a tot Catalunya (3,54% anual). Certament, si comptéssim els transeünts, el creixement demogràfic posterior a la Guerra seria molt superior –en el cens de 1940 hi apareixien 5.390 transeünts masculins i 1.435 de femenins, i encara 2.486 i 620, respectivament, en el de 1950. Aquests transeünts, que van minvant, exageren sens dubte el potencial demogràfic gironí però, d'altra banda, eren ben reals –pels seus efectes sobre l'economia i la societat gironina–, ja que eren reclutes, batallons de treballadors o empresonats.

La Girona de 1920 sobrepassava de llarg els límits de la ciutat medieval –la ciutat històrica tenia una densitat de població molt major de la que havia tingut fins aleshores–

i arribava, per dir-ho d'alguna manera, al carrer de la Creu i al riu Güell –si bé entre aquest riu i la línia de FFCC que venia de Barcelona hi quedaven enormes espais buits. Quaranta anys més tard, aquests límits s'havien sobrepassat àmpliament i Girona s'estenia pel pla en direcció a Fornells i a Salt. També és cert, tanmateix, que més enllà de les Casernes, Girona era una ciutat d'urbanització discontinua, en què els edificis avançaven per la carretera de Barcelona i per la Rutlla enmig dels camps que encara predominaven.³

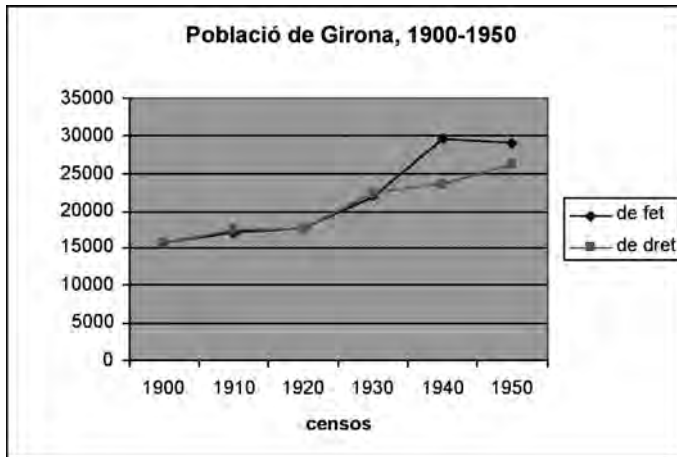
Les condicions de vida

Totes les investigacions sobre el primer franquisme, tant en el conjunt d'Espanya com a Catalunya han destacat les molt dures condicions de vida a què es va veure sotmesa la majoria de la població. En el conjunt d'Espanya, entre 1939 i 1945 els preus van créixer molt més de pressa que els salaris, de manera que, segons dades oficials franquistes, els salaris haurien perdut, vers 1945, entre el 30 i el 40% de la seva capacitat adquisitiva –amb un mínim el 1942 en el qual, segons algunes fonts, aquesta disminució hauria arribat a vora el 60%– tot això, malgrat que el salari mitjà espanyol de 1946 era el doble del de 1936.⁴ Una estimació per al conjunt de l'Estat del poder adquisitiu d'una família obre-

³ Plano de Gerona revisado por el Ayuntamiento, Alberto Martín editor, Barcelona, 1910-20 (Institut Cartogràfic de Catalunya); CETFA, Gerona, 1958, fotografia aèria vertical (ICC) (<http://www.icc.cat>).

⁴ Carme MOLINERO / Pere YSÀS, "*Patria, Justicia y Pan*". *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*, Barcelona, La Magrana, 1985:192-198.

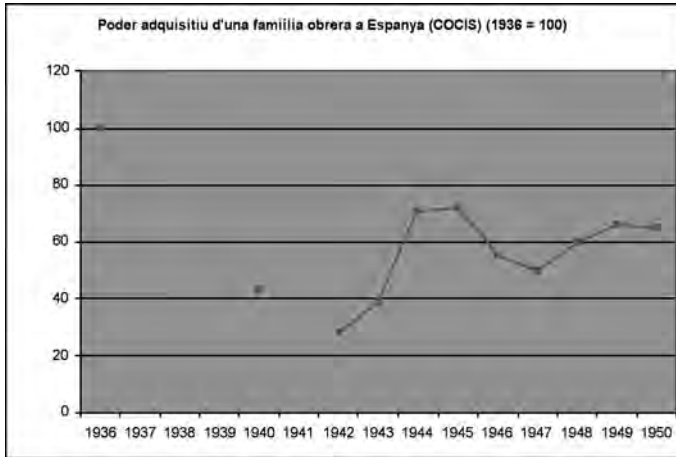
ra, que té en compte tant possibles remuneracions extraordinàries com els preus del mercat negre al qual calia acudir per les mancances dels mercats oficials, mostra aquestes dades any per any:⁵

En el cas gironí, les dades oficials mostren, com arreu, una clara tendència a l'alça, de manera que entre 1936 i 1950 els preus s'haurien multiplicat per cinc.⁶ Molt probablement, els salaris no van poder seguir aquesta corba ascendent i la majoria de la població, per tant, va perdre poder adquisitiu.

⁵ Carme MOLINERO / Pere YSÀS, "*Patria, Justicia y Pan*"..., p.196.

⁶ *Anuario 1943, Anuario 1944-1945, Anuario 1946-1947, Anuario 1948, Anuario 1950, Anuario 1951*, consultats a <http://www.ine.es> (es refereix a preus mitjans de les capitals; la mitjana espanyola és la mitjana de les capitals de província).

Tanmateix, avaluar el nivell real de la pèrdua de poder adquisitiu és molt complicat, ja que les estadístiques oficials recullen els preus taxats dels productes sotmesos a racionament, que no es corresponien amb els preus reals del mercat negre. I tanmateix, els productes adquirits al mercat negre –l'estraperlo– sovint eren fonamentals. A Barcelona, per exemple, els aliments distribuïts no solien cobrir més del 30% del consum. Les estimacions disponibles mostren preus del mercat negre molt més elevats que els oficials i productes sovint d'escassa qualitat. Els preus en el mercat negre podien ser el doble o el triple dels oficials, i arribar a ser, en casos més excepcionals, fins a quatre o cinc vegades més alts. Així, en una situació que es va allargar fins a mitjan dècada dels cinquanta, el mercat negre va beneficiar a alguns –per exemple a productors mitjans i

grans i a comerciants, amb mitjans per emmagatzemar i comercialitzar els productes i amb contactes polítics per a garantir-se la impunitat—, mentre que perjudicava a la majoria.⁷

La reconstrucció de postguerra

Ara bé, si la realitat quotidiana econòmica fou d'una evident penúria en tots aquests anys, i si la repressió fou també una constant, això no implica que tots aquests fets fossin interpretats per tots els gironins de la mateixa manera. Efectivament, és molt clar que les noves autoritats franquistes van assajar de reconstruir la ciutat de Girona, tant físicament com simbòlicament, a imatge del seu projecte, i van canviar els noms dels carrers, aixecar monuments o restaurar la situació de privilegi de les institucions que donaven suport al nou règim. Però aquesta tasca no va ser entesa com a quelcom negatiu per tots els gironins. Com ha destacat Josep Clara, a mitjan anys quaranta el règim franquista considerava que a la demarcació de Girona els caps de casa es repartien més o menys a parts iguals entre “addictes”, “contraris” i “indiferents”, amb lleuger avantatge pels primers (28.286, 26.189 i 25.550, respectivament). Per descomptat, contraris i indiferents superaven els addictes, però això no treu que el règim podia

⁷ Carme MOLINERO / Pere YSÀS, “*Patria, Justicia y Pan*”..., pp.175-183 i 268; Carlos Barciela, “Las investigaciones sobre el mercado negro de productos agrarios en la postguerra: situación actual y perspectivas”, *Revista de Historia Económica*, III/3, 1985; Carlos BARCIELA / Aurelio GARCÍA, “Un análisis crítico de las series estadísticas de los precios del trigo entre 1937 y 1980”, *Agricultura y Sociedad*, 29, 1984.

comptar amb un suport social prou important; els declaradament contraris eren una minoria i, a més, molt pocs d'aquests podrien o voldrien passar a l'oposició activa.⁸ La ciutat fou reconstruïda, en primer lloc, físicament. Efectivament, al llarg de la Guerra havia sofert diversos bombardeigs, concretament (si tenim en compte el terme municipal actual) el 5 d'abril i el 30 de juny de 1937, el 14 i el 20 d'abril de 1938 i, quan la ciutat ja estava a punt de caure en mans dels franquistes, el 27, 28 i 29 de gener i l'1 de febrer de 1939. Les zones més afectades van ser el carrer del Carme i els seus voltants; la zona compresa entre carretera de Barcelona, Rutlla, Palau i Lorenzana; la carretera de Santa Eugènia; el Mercadal, i el Barri Vell, entre el carrer Mercaders i la catedral –va rebre un impacte que hi causà un forat de tres metres de diàmetre en una volta i va provocar uns 58 morts. El nombre d'edificis afectats al municipi gironí d'aleshores fou d'uns 118.⁹ L'exèrcit republicà en retirada, a més, provocà unes quantes destruccions més: el pont de l'Aigua a Sarrià de Ter, establiments del carrer Nou, la fàbrica Gròber o el Banc Hispano Colonial.¹⁰ Així, en els anys posteriors a la Guerra, i amb certa lentitud, es reconstruí la ciutat, a vegades amb el treball de presoners republicans, com fou el cas del pont de Sarrià.

⁸ Josep CLARA, *La primera oposició al franquisme. Els grups clandestins a la demarcació de Girona (1939-1950)*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2002.

⁹ Josep CLARA, "Girona sota les bombes (1936-1939)", *Revista de Girona*, 105, 1983; Josep M. Solé / Joan Villarroya, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.

¹⁰ Jaume FABRE, "Cinquanta anys de l'èxode dels fugitius del franquisme", *Revista de Girona*, 132, 1989.

Tanmateix, aquí voldria parlar de la reconstrucció simbòlica de la ciutat, de com el nou poder ordenà la ciutat per ajustar-la a la seva visió del món. Elements essencials d'aquesta tasca foren el canvi de noms de determinats carrers, la construcció de monuments i, en general, la difusió de la iconografia i el simbolisme del règim. Efectivament, l'espai urbà, el carrer, no és un àmbit neutre, sinó que històricament qui ha tingut capacitat de fer-ho ha modelat l'espai a la seva conveniència, ha imposat punts de referència que esdevenen identificadors, dotant-los de força simbòlica, de capacitat salvífica o de recordatori de fets rellevants. En aquests espais públics, d'altra banda, es permeten o promouen, o es persegueixen o prohibeixen unes o altres activitats. Especialment, es persegueixen aquelles activitats que es veuen com a contràries al poder o als seus símbols mentre que es promouen aquelles que els difonen, sovint en forma ritualitzada, ja siguin processons o actes militars o civils, com ara desfilades. A través d'aquesta acció, l'espai de la vida quotidiana esdevé carregat de significat i, en definitiva, pretén identificar a la comunitat amb el poder. D'aquí l'inherent caràcter també simbòlic de molts moviments socials que discuteixen al poder la seva organització i ús de l'espai. Aquesta tasca de politització i/o sacralització de l'espai té també una vessant privada, des del moment que la casa apareix presidida per símbols polítics i/o religiosos. Tant l'acció legal de la República com, després, l'acció revolucionària violenta volgueren destruir l'espai tradicional de significats i, especialment, volgueren aplicar un "projecte d'alliberament de l'espai de presències sacralitzadores" que afectà tant temples i imatges situades al carrer com, des-

prés, objectes privats com crucifixos, estampes religioses o altars familiars.¹¹

Un dels objectius fonamentals del primer franquisme va ser, per tant, la destrucció de l'espai públic que havia començat a construir-se amb la revolució i substituir-lo per un altre de nou en el qual prevalguessin les icones de l'Església i del nou règim. Així, entre 1939 i 1945, el nou Ajuntament substituï els noms dels carrers que havien canviat de nom durant la República, d'aquells que tenien noms de personatges o fets de mal avenir amb el nou règim, i algun altre de tradicional, i va imposar noms de personatges o fets afins al règim.

Canvis en el nomenclàtor de Girona¹²	
<i>Guerra Civil</i>	<i>Franquisme</i>
Fco. Ascaso [anarquista mort el 20/7/1936]	Carrer Nou
Dídac Tarradell [membre del POUM]	Plaça Marquès de Camps
Avel·lí Lloriente [milicià de la CNT]	Carril

11 Temma KAPLAN, *Civic Rituals and patterns of resistance in Barcelona, 1890-1939*, Cambridge University Press, 1984; Manuel DELGADO, *La ira sagrada. Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*, Editorial Humanidades, 1992; Manuel DELGADO, *Luces iconoclastas. Anticlericalismo, blasfemia y martirio de imágenes*, Ariel, 2002; Manuel DELGADO, coordinador, *Carrer, festa i revolea. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona (1951-2000)*, Generalitat de Catalunya, 2003.

12 Josep CLARA, *Girona sota el franquisme*, Ajuntament de Girona / Diputació de Girona, 1991.

Progrés	Primo de Rivera [dictador]
Rambla de la Llibertat	Avinguda del Generalíssim
Abeuradors	José Calvo Sotelo [polític dretà assassinat el 13/7/1936]
Plaça de la Constitució	Plaça d'Espanya
Rambla de Pi i Margall	Rambla de José Antonio [Falange]
Doctor Rizal	4 de Febrer [presa de Girona]
Ferrándiz i Bellés [militars afusellats durant la Restauració per una sublevació republicana]	Pujada de les Pedreres
Galán i García Hernández [militars afusellats el 1930 per una sublevació republicana]	San Francisco
Pau Casals	San Francisco
Doctor Robert [polític catalanista, alcalde de BCN]	Pare Claret [fundador dels claretians, confessor d'Isabel II]
Àngel Guimerà	Batalla de Codo [batalla de la Guerra Civil]
Prat de la Riba	Príncep [“en recuerdo del título (...) de los primogénitos de los reyes”]
Remences	Iberia [regiment que participà en els setge de 1809]

Un repàs al diari *El Pirineo*, el primer diari del règim publicat a Girona mostra com totes les actuacions urbanístiques que es desenvoluparen en aquells anys tenien també una vessant simbòlica.¹³ La “inauguració” del Museu de Sant Pere de Galligants havia de demostrar l’interès per la cultura de Girona, però també havia de “demostrar que en la Nueva España, se reconstruyen ávidamente todos los elementos irradiadores de cultura y arte, contrastando este dinamismo con la caótica apatía del período anterior, que no hizo más que cerrarlos, dispersarlos y, lo que es más lamentable, destruirlos muchas veces”.¹⁴ La construcció del nou “Puente del Caudillo”, que enllaçava el Pont Major i Sarrià de Ter, i que havia estat destruït per l’exèrcit republicà en la seva retirada, a banda de la seva innegable vessant pràctica, havia de demostrar, altra vegada, que “en la España de Franco se construye más deprisa [de lo] que el enemigo destruyó”. Però, a més, el pont era també un gran monument simbòlic: “llevará cuatro Escudos de España, metalizados, por la parte exterior de los torreones de arranque de los arcos elípticos de 29 metros de luz. En el interior habrá cuatro relieves de dos metros de anchura por 1,50 metros de altura, que recordarán cuatro gestas de nuestro heroico Ejército en la reciente guerra de liberación: Alto de los Leones de Castilla, Ruinas del Alcázar, Santa María de la Cabeza y Catedral de Oviedo”. Fou inaugurat amb

¹³ Per a la qüestió de la creació d’un nou imaginari popular per part del franquisme a les zones rurals del nord català és imprescindible Jordi FONT, *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l’àmbit rural nord-català*, Diputació de Girona, 2001.

¹⁴ *El Pirineo*, 89 (3/8/1939).

gran pompa el 4 de febrer de 1940 en el marc de la commemoració del primer aniversari de la presa de Girona per l'exèrcit de Franco. Fou beneït pel bisbe, en presència de les autoritats de la regió militar, de les autoritats provincials i del ministre d'obres públiques, i fou presentat com una obra de "fusió" en un "abrazo al servicio de la Patria" d'aquells que havien estat enemics. Així, en referència als treballadors forçats que havien construït el pont, s'afirmà que "pretendemos que ellos mismos se admiren de su propio esfuerzo. Redimidos por el trabajo e incorporados al espíritu de la Nueva España, estos hombres volverán a sus hogares".¹⁵ El setembre de 1940 s'inaugurava Radio España Gerona, una emissora que seria "inspirada [...] por los altos ideales que animan a la España del Caudillo". La instal·lació de les seves antenes fou culminada per una gran bandera d'Espanya. Aquest fet, "aparentemente tan sencillo tiene sin duda alguna el más alto significado [...]. Esta bandera en lo alto de nuestras antenas parece indicarnos de una manera inconfundible el único objetivo de nuestras aspiraciones. Todo por España y para España".¹⁶ El juny de 1942 el capità general de la regió inaugurava el pont Alférez Huarte, en homenatge al militar que perdé la vida en les inundacions de 1940 realitzant tasques d'ajuda a la població civil. El pont, una vegada més, havia de demostrar l'enorme tasca de "reconstrucción nacional" que s'estaria portant a terme a Espanya

¹⁵ *El Pirineo*, 198, 14/12/1939, 240 (5/2/1940). Sobre el tema del treball forçat a la postguerra: Josep CLARA, *Esclaus i peons de la Nueva España. Els batallons de treballadors a Catalunya (1939-1942)*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2007.

¹⁶ *El Pirineo*, 411 (11/9/1940).

i, ahora, mostrar “la hermandad existente hoy entre el Ejército y el elemento civil” de la ciutat –per descomptat “Inmortal ciudad de Gerona”.¹⁷

El mateix mes, en fi, s’inaugurava la “Cruz de los Caídos” davant de l’edifici de Correus. Autoritats eclesiàstiques i de Falange, “ex-cautivos”, i un “enorme contingente de público” es concentraven al lloc. Després d’una missa, el discurs, retransmès per Radio España Gerona, fou del tot aclaridor: “Ya está en pie, altiva e implacable, nuestra Cruz de los Caídos [...] imantando el recuerdo de los que se nos fueron para siempre [...]. Venid pues camaradas de la Falange Catalana, a este enjuto y vertical santuario azul que hemos brindado a los cielos de España. Aquí están los muertos de la Falange que es como decir los muertos de España entera [...]. Venid cualquier día y a cualquier hora [...]. Besad las piedras y pensad en el por qué de su muerte. Para eso está aquí en pié, altiva e implacable nuestra Cruz de los Caídos”. Segons el diari del règim, tot seguit s’interpretaren els himnes del Movimiento i l’himne “nacional”, que van ser “coreados en medio del mayor entusiasmo por miles de gargantas”. Els crits de “Franco, Franco” i de “Viva España” foren tot seguit “delirantemente contestados por la multitud [...] en un incesante clamor de entusiasmo”.¹⁸

És evident que es tractava de reconstruir simbòlicament un espai que recordés a tota la població els principis del nou règim. No n’hi havia prou de perseguir als “rojos” que

¹⁷ *El Pirineo*, 827 (5/6/1942).

¹⁸ *El Pirineo*, 829 (8/6/1942).

podien continuar amagats al país –*El Pirineo* dóna en aquests mesos notícies constants de detencions, sobretot a Barcelona– ni n’hi havia prou amb enquadrar a la població en les noves organitzacions del règim. En la mesura que aquest era o aspirava a ser un règim totalitari, el que es pretenia era educar la població amb les seves idees en qualsevol aspecte de la vida, i, per tant, l’espai urbà, l’espai de gran part de la vida quotidiana, n’era una vessant indefugible.

La religiositat retornada

Un altre vessant fonamental del nou règim fou la restauració catòlica que es portà a terme una vegada Girona fou conquerida per les tropes de Franco.¹⁹ No hi ha cap dubte que en el discurs del règim la religió catòlica hi tenia una importància decisiva. Des del primer dia, *El Pirineo* insisteix que la guerra s’ha fet “por Dios y por España”, que la guerra ha estat una croada, que els morts són màrtirs, i que la societat espanyola no es pot entendre sense la religió catòlica. Aquí interessa destacar, tanmateix, una altra qüestió: la tasca concreta de reconstrucció catòlica que es dugué a terme tot just conquerida la ciutat i que contraposà tothora el “odio antireligioso desencadenado en España durante la dominación marxista” amb la “libertad religiosa”²⁰ que aca-

19 Per a una visió de conjunt de l’Església gironina vegeu el text de Jaume de Puig. Aquí només es tenen en compte aspectes relacionats amb la construcció de l’espai públic i la seva incidència en la vida quotidiana. Vegi’s també Josep CLARA, “Crònica del bisbat de Girona” a VVAA, *L’Església catalana durant el franquisme, 1939-1975. Apunts per a una història*, Claret, 2005, vol. II i VVAA, *Església, societat i poder a Girona (segles XVI-XX)*, Ajuntament de Girona, 2007.
20 *El Pirineo*, 1 (17/4/1939).

bava d'instaurar el règim –que, com és conegut, volia dir la llibertat i l'obligació de practicar la religió catòlica tal com l'entenia la jerarquia eclesiàstica i militar que dominava el nou estat.

La descripció que de l'estat de la religió sota la República en féu el franquisme no entengué de matisos. Des de la seva perspectiva, tot havia estat un desastre total i absolut, i el laïcisme defensat en els primers temps no havia estat sinó l'avantsala de la persecució posterior. Recordem que durant la Guerra Civil foren assassinats a tota la diòcesi de Girona, segons xifres proporcionades per Josep Clara, 195 sacerdots, 74 religiosos, 3 seminaristes i 520 seglars. El culte religiós fou suspès a la ciutat el 20 de juliol de 1936 i no fou restaurat fins a l'entrada de les tropes franquistes. L'Església sofrí també detencions diverses i treballs forçats. I molts temples foren assaltats i cremats, totalment o en part, com l'excol·legiata de Sant Feliu, assaltada el 20 de juliol, que sofrí la crema dels mobles de la rectoria i de l'església, alguns llibres de l'arxiu parroquial, i diverses imatges i objectes de culte –fins a 75 casulles i 30 calzes, per exemple, segons l'informe del rector. Continuant amb l'exemple de Sant Feliu, la propaganda franquista mai no reconegué que, mercès a la Generalitat, se salvà bona part del seu patrimoni més valuós, però és evident que un saqueig com aquest, que inclogué l'obertura del sepulcre de Sant Narcís i la posterior desaparició per sempre de les restes, i la conversió de l'església en magatzem, caserna i refugi, i la rectoria en casa de lloguer, no podia ser interpretada per l'Església d'aleshores com res més que un assalt frontal i en tota regla que abocava a la desintegració del patrimoni eclesiàstic i a la

supressió del culte.²¹ Hi ha pocs dubtes, a més, que la persecució religiosa va ser viscuda com una autèntica catàstrofe per a sectors molt significatius de la població.²²

La tasca de reconstrucció catòlica intentà atorgar a la religió un paper central en la vida quotidiana dels gironins. Un primer pas fou la recuperació immediata del culte. *El Pirineo* ho expressava molt bé en el seu primer número. Manifestava, primer, la gratitud al Caudillo per haver fet possible “llegar a la normalidad religiosa que hace pocas semanas quedó aquí instaurada”. I en segon lloc, manifestava la seva “alegría al sentirnos nuevamente cobijados bajo la bóveda de nuestros templos, horriblemente torturados, es cierto, y vernos otra vez reunidos y unidos fraternalmente los que profesamos las mismas creencias, a la luz del día, por calles y plazas”. El text indica molt clarament dues vessants fonamentals d’aquesta restauració de què parlem.

En primer lloc, es va procedir a l’obertura immediata dels temples i l’engaçament i reconstrucció dels que havien

21 Josep CLARA, “L’ex-col·legiata de Sant Feliu i la Guerra Civil”, *Revista de Girona*, 97, 1981; Josep CLARA, “El Capítol de la catedral de Girona i la Guerra Civil”, *Revista de Girona*, 183, 1997; Joan BUSQUETS, “La persecució religiosa al bisbat de Girona”, *Revista de Girona*, 116, 1986; Francesc RIURÓ, “La lluita per la salvaguarda del patrimoni artístic”, *Revista de Girona*, 116, 1986; Joan BUSQUETS, “La destrucció d’esglésies a la ciutat de Girona el 1936 i les seves excepcions”, dins *La Guerra Civil a les comarques gironines*, Cercle d’Estudis Històrics i socials, 1986; Joaquim M. PUIGVERT, “Salvar el patrimoni artístic en temps de guerra. L’exemple de la ciutat de Girona (1936-1939)”, dins VVAA, *Segona República i Guerra Civil a Girona (1936-1939)*, Ajuntament de Girona, 2008; A. MANENT i J. REVENTÓS, *L’Església clandestina a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1984.

22 Per posar un exemple, es pot veure la intensa vida religiosa d’una família de classe mitjana a Pere SOLÀ, “Catolicisme i vida quotidiana a la Girona del primer nou-cents”, a VVAA, *Església i societat a la Girona contemporània*, Cercle d’Estudis Històrics i Socials, 1993.

resultat malmesos entre 1936 i 1939 (com ja havia passat amb Sant Feliu, la Catedral –malmesa també pels bombardejos franquistes– i gairebé totes les esglésies de la ciutat).²³ Així, l'octubre de 1939 s'inaugurava un nou temple, vinculat als claretians: “en esos momentos en que muchas iglesias de Gerona tienen cerradas sus puertas o están desmanteladas, la apertura de una nueva Iglesia es un acontecimiento que ha de alegrar a todos los buenos católicos” perquè “una iglesia es siempre un centro de atracción espiritual y a la vez un centro de expansión de santas y salvadoras enseñanzas”.²⁴ El juliol de 1941, “en el templo propio que la Virgen del Carmen tiene en Gerona adquiere la festividad [de la verge del Carme] especial significación ya que en estos días tiene lugar la inauguración y reposición del altar mayor después de las bárbaras destrucciones a que se entregaron los rojos haciendo desaparecer el hermoso retablo barroco que servía de trono a la imagen de María”.²⁵ Aquesta tasca comptava amb el suport i la col·laboració econòmica de les mateixes autoritats (en el cas que acabem d'esmentar, la imatge de l'altar que s'inaugurava havia estat una donació del Governador Civil) i sovint amb importants subvencions. En altres casos es van poder recuperar imatges o objectes de culte que s'havien perdut, que havien estat amagats o que havien estat extrets de les esglésies per una o altra raó.²⁶ Però alhora l'Església va intentar –amb un èxit que ara no puc avaluar– d'implicar a la totalitat de la comunitat cris-

23 Joan BUSQUETS, “La destrucció d'esglésies...”

24 *El Pirineo*, 145 (9/10/1939).

25 *El Pirineo*, 521 (15/7/1941).

26 Per exemple una imatge de Crist de Sant Feliu: *El Pirineo*, 2 (18/4/1939).

tiana en la reconstrucció dels temples. Així se succeïren les crides als fidels en les quals es destacava la pobresa de les esglésies i la necessitat de fer aportacions, en diners o en materials diversos, per tal de reconstruir-les o arreglar-les. En el segon número d'*El Pirineo*, per exemple, ahora que es feia una crida a fer aportacions en “metálico o en especie (ropas, sedas, etc.)” s’hi afegia que “nos place desde estas líneas dar las gracias más efusivas a todas aquellas personas que han enviado ya preciosos donativos”. Al segon número es demanaven “telas de seda o de hilo, utilizables para la confección de casullas, capas pluviales, albas, roquetes, etc.” ja que “nuestra parroquia, con la devastación ha quedado faltada de toda clase de ornamentos y otros objetos indispensables para el culto”.²⁷ Per descomptat, l’intent de retornar els temples a la situació de 1936 no sempre va reeixir. Entre les pèrdues especialment destacades hi va haver les despulles de Sant Narcís. El seu cas va motivar alguns dels textos més durs i més florits dels que estem repassant: “hay el hecho abominable de la pública profanación del cuerpo santo, y su retorno no quitará ni una tilde de gravedad de lo que se perpetró, verdadero atentado no sólo a una reliquia que la Iglesia nos manda respetar y venerar, sino a la conciencia católica de la ciudad y al sagrado depósito de su gloriosa tradición”.²⁸

Però més enllà dels temples, el que es tractava era de conquerir la totalitat dels espais públics sacralitzant el territori per fer evident la presència de l’Església, reforçar el

²⁷ *El Pirineo*, 2 (18/4/1939), 3 (19/4/1939). Altres exemples: 14 (2/5/1939), 15 (3/5/1939).

²⁸ *El Pirineo*, 4 (20/4/1939).

paper dels fidels i “recatolitzar” el conjunt de la societat. En aquesta tasca s’hi pot comptar el restabliment dels crucifixos als edificis escolars i d’ensenyament en general.²⁹ S’hi pot comptar l’esforç per associar l’Església amb la identitat gironina, com hem vist en el cas de Sant Narcís, i per recuperar i revitalitzar tradicions religioses considerades populars, com ara la benedicció per Sant Pere màrtir de branques d’olivera per protegir els camps de les pedregades, les pregàries públiques per allunyar igualment les inclemències meteorològiques dels camps, o la “tradicional costumbre en esta tierra” que era besar l’anell dels sacerdots quan se’ls trobava pel carrer.³⁰ S’hi pot comptar la imposició de la moral catòlica al carrer a través de qualsevol mitjà com les multes per renegar en públic.³¹ I, en fi, s’hi pot comptar el clar caràcter religiós que s’imprimia a qualsevol dels actes del règim, com ja hem vist en la inauguració dels ponts, i la fusió de religiositat i política que es produïa en els monuments als caiguts i als actes de “memoria de los Mártires por Dios y por España”. En aquest sentit, ja hem vist la inauguració de la creu als caiguts i s’hi pot afegir el gran acte que va tenir lloc l’abril de 1939. Un acte religiós –capella ardent, missa, enterrament–, amb assistència d’autoritats i exèrcit, posat clarament al servei del règim: “el fúnebre cortejo, ha desfilado por las más cétricas vías de la ciudad hasta llegar a la Plaza de Bern, donde se despidió el duelo desfilando brazo en alto, ante las Autoridades, el enorme gentío, tropa y milicias. La banda de músi-

²⁹ *El Pirineo*, 5 (21/4/1939), 19 (8/5/1939).

³⁰ *El Pirineo*, 11 (28/4/1939), 17 (5/5/1939), 19 (8/5/1939).

³¹ *El Pirineo*, 4 (20/4/1939).

ca entonó el Himno Nacional, terminado el cual el Gobernador Militar, general Abriat, dio el triple grito de Mártires por Dios y por España, Arriba España! Viva España!”³²

Conclusions: mobilitzant la població

Com hem vist en el cas de la Cruz de los Caídos, el diari del Movimiento s’esforçava per deixar clar que aquesta mena d’actes o de realitzacions del règim comptaven amb el suport de la població, i aquesta és una constant en tota mena de notícies semblants. La mobilització dels habitants de Girona havia de demostrar que el suport de la ciutat a Franco era prou ampli, malgrat que, com hem vist, el mateix règim desconfiava i no poc de la majoria. Així, aquestes “gentades” que més o menys de grat o per força emplenaven periòdicament els carrers eren un element més de la reconstrucció simbòlica de la ciutat (i no tenim perquè dubtar que, en part, aquest suport era real). Davant la insistentència dels “rojos” que eren ells els que representaven al “poble”, el règim s’esforçava per demostrar-se i per demostrar a tothom que comptava amb el suport d’àmplies capes de la població, de fet, que comptava amb el suport de la majoria. En aquest intent unia, almenys, dues tradicions molt clares: d’una banda la del carlisme –moviment del qual s’ha pogut dir que si bé potser no va esdevenir un partit de masses modern sí que va ser molt clarament un “partit amb masses” – i, de l’altra, la del feixisme, que s’enfrontava al comunisme també a partir de la mobilització revolu-

³² *El Pirineo*, 11 (28/4/1939).

cionària de les masses. Com s'havia fet abans a Alemanya, la “mobilisation et l'embrigadement des individus, au-delà des limites de classes et d'ordres, mais surtout la conquête physique et ostentatoire de la vie publique sur le terrain jusqu'ici occupé par l'adversaire” esdevingueren objectius fonamentals.³³ De la fugaç “Revolució Nacional Sindicalista” present al pensament falangista, n'hi ha a *El Pirineo* algunes mostres, si bé també es destacava la diversitat de tradicions que representava el Caudillo. Però deixant de banda aquesta qüestió és molt clar que el primer franquisme gironí va voler completar la reconstrucció simbòlica de la ciutat amb la presència activa de la població al carrer en demostracions de suport al règim. Es tractava, de fet, de puntejar la vida quotidiana no només amb la pertinença a una o altra de les institucions del règim –si bé Josep Clara ens ha advertit sobre l'escàs abast social de la Falange gironina– sinó d'exterioritzar públicament el suport al règim en una mena de mobilització permanent.

És molt significatiu, en aquest sentit, el ritme de mobilitzacions de “masses” sostingut per les autoritats franquistes de Girona. Per descomptat, hi havia les festes estrictament religioses del calendari litúrgic i la celebració setmanal de l'eucaristia –que tenien, en aquest context, un significat polític ineludible. A aquestes s'hi afegiren els homenatges als “caiguts” i “màrtirs”, i les “inauguracions” de temples i d'obres civils. I, a partir de 1940, la commemoració de la presa de la ciutat, que permetia fer titulars com aquest:

33 Alf LÜDTKE, “Où est passé la ‘braise ardente’? Expériences ouvrières et fascisme allemand, a Alf Lüdtkke, dir. *Histoire du quotidien*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1994, p. 212.

“con expresión rotunda, Gerona afirmó ayer con su agradecimiento, fe inquebrantable en España y en el Caudillo que labra su grandeza” i que, com sempre, “el pueblo gerundense se asoció entusiastamente a los actos”.³⁴ Aquesta mena d’actes es podien reforçar de tant en tant amb algun acte excepcional. El més clar d’aquests actes fou la vinguda de Franco a Girona, el 29 de gener de 1942, en la qual es van repetir l’engalanament de la ciutat, desfilades, tedèum a la catedral, discursos de les autoritats i adhesions: “jamás Jefe de Estado había sido, especialmente en Cataluña, homenajeado con tanto fervor y cariño, ni había recibido nunca pruebas tan patentes de fidelidad a su obra y a su persona”, i –unint una vegada més el franquisme a la que es considerava la veritable tradició gironina– “la Gerona de los Sitios, en una jornada que entra en la historia por el pórtico del honor, ha expresado hoy al Caudillo de España su fe y su gratitud”.³⁵

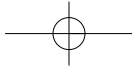
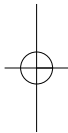
En resum, sobre una petita ciutat de províncies amb dures condicions de vida, el primer franquisme assajà de reconstruir simbòlicament la ciutat com a part del seu projecte de control de la població –tasca per a la qual gaudí d’un suport social prou destacable. *El Pirineo* ho expressà molt bé, en referir-se a la qüestió religiosa, però en una afirmació que es pot estendre perfectament al conjunt de les idees polítiques, socials i morals. La revolució, afirmava, havia portat a “la devastación, la depredación en templos y casas religiosas”. Però, continuava, “hay otra devastación menos per-

³⁴ *El Pirineo*, 240 (5/2/1940), 492 (5/2/1941), 732 (5/2/1942).

³⁵ *El Pirineo*, 727 (29/1/1942) i 728 (30/1/1942).

ceptible pero tal vez más radical y desde el momento peor que la de las cosas materiales. Es la devastación que el enemigo de la fe realizó en las almas”.³⁶ Un nou espai físic per al desenvolupament de la vida quotidiana havia de ser una condició necessària per a la “cicatrització” de tal “herida colectiva”.

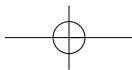
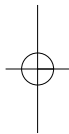
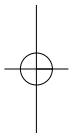
³⁶ *El Pirineo*, 3 (19/4/1939).

Gerard Bagué

**QUI VA DENUNCIAR L'AVI?
(crònica calidoscòpica de
la repressió franquista a Girona)**

Qui va denunciar el meu avi? La pregunta, gens retòrica, que em faig avui aquí, evidentment ja se l'havien fet el meu avi, al cel sia, i molt més tard, també la meva mare. Que una pregunta així tingui la força de passar d'una generació a l'altra, de despertar no només la meva curiositat sinó també un durador afany de reparar una injustícia, de descobrir quina mala fe o quina rancúnia s'amagava darrere aquella acusació, és senyal que les ferides de la Guerra Civil no cicatritzen pas així com així. Perquè el meu avi, com ja deureu suposar si us parlo dels primers anys de la repressió franquista, no era pas un lladre, ni un criminal, ni tan sols un líder polític ni sindical. El meu avi, en Jaume Hugas i Manuela era el sastre del número 113 del carrer del Carme de Girona. Era militant d'Esquerra Republicana de Catalunya i cada diumenge anava al ball del Centre Republicà, que tenia la seu al mateix carrer.

El dolor i la por que va causar la confrontació del 36 i la consegüent repressió és difícil d'oblidar. Malfiances i injustícies, odis i venjances, amistats traïdes. És un dolor heretat de pares a fills i que fins i tot arriba als néts; un dolor que pot prendre forma de pregunta: qui va denunciar l'avi?

Quan les tropes de Franco s'acostaven a Girona i proliferaven els bombardejos sobre la població civil, molts veïns de la ciutat van decidir buscar refugi en pobles i boscos de les rodalies. El meu avi, en companyia de la seva dona –embarassada de la meva mare– i de la seva filla petita, la Maria Rosa, van estar uns dies amagats en una masia de Cassà de la Selva, on compartien un soterrani fosc i humit amb una colla de desconeguts tan espantats com ells. Els rojos, en retirada, van comparèixer a la casa preguntant si

hi havia homes. Potser buscaven reforços o tal vegada desertors. Afortunadament, l'amo de la casa havia amagat els homes al pallier i, jugant-se la vida, va mentir als soldats republicans: només hi havia dones i criatures, els va dir.

L'avi, tot i resistir-se fins al darrer moment, va fer cas als qui li deien que no es cregués la promesa franquista de “pan, justícia y perdón” i va emprendre el camí de l'exili. Va arribar fins a la Vajol, però quan va veure tota aquella riuada de gent afamada i desesperada es va espantar. Segurament va comprendre en aquell moment totes les renúncies que suposava emprendre el camí de l'exili i les penallitats que l'esperaven a l'altre costat de la frontera. Llavors, va decidir tornar. La meva tia diu que era un home “flac d'esperit” i que la va encertar tornant, perquè, amb la seva malaltia pulmonar, no hagués durat ni quatre dies en aquells campaments improvisats de presoners que es van construir a les platges de la Catalunya Nord.

Entre aquella marea de fugitius vençuts hi havia un altre veí de Girona que, a diferència del meu avi, va tenir prou por o prou coratge per creuar la ratlla: el metge, escriptor i polític Laureà Dalmau i Pla. També s'hi havia resistit molt: acabava de veure morir un fill de 17 anys per una malaltia que ell no havia pogut guarir i havia perdut les ganes de lluitar. “Estava molt trist, no tenia ànims per a res”, recorda la seva filla Laura. El doctor Dalmau també repetia que ell no havia fet mai mal a ningú. Però havia estat diputat per Girona representant a ERC a les eleccions al Parlament català de 1932, i havia estat director de l'Hospital de Girona durant la Guerra Civil. I això, pel nou ordre de terror instaurat pels vencedors, era un crim execrable. Tothom li deia

que el matarien si es quedava. Un seu amic, el doctor Trias Pujol, el va convèncer. Molts dels que fugien de Barcelona feien parada a la casa senyorial del doctor Dalmau, al carrer Carreres Peralta: a deixar les maletes, a menjar o a dormir una mica. Ell coneixia bona part de la intel·lectualitat catalana. L'esposa i les filles del doctor Dalmau s'havien refugiat dels bombardejos en un mas que tenien a Palamós. Quan les tropes de Franco van entrar a Girona, la tia de la Laura Dalmau va avisar la seva mare que tornessin a Girona de seguida perquè corrien el risc de perdre la casa. Durant els primers dies de l'arribada de les tropes franquistes, que anaven acompanyades d'un seguici de persones afins al règim, calia posar una inscripció als balcons i entrades de les cases per tal que no fossin ocupades pels nouvinguts: "Esta casa está habitada por su propietario. Viva Franco". Laura Dalmau recorda que els veïns feixistes arrencaven el cartell de casa seva i que la seva tia s'ocupava de posar-lo una i altra vegada. Quan van tornar a casa, la van trobar parcialment ocupada per un suposat noble asturià al qual anomenaven el Duque del Infantado. La casa del metge, segurament per la seva grandària i noblesa, havia estat escollida per classificar i interrogar els homes de la ciutat. Molts gironins en edat de lluitar eren cridats a donar explicacions sobre la seva afinitat al franquisme i el seu paper a la Guerra.

La família del sastre Hugas també havia decidit tornar a la casa del carrer del Carme quan es van acabar els bombardejos i les tropes de Franco ja controlaven la ciutat. La seva sorpresa va ser trobar l'habitatge buit: ni matalassos, ni llençols, ni coberteria, ni cristalleria. Tot havia volat. Van suposar que calia culpar-ne els soldats republicans en des-

bandada, però s'equivocaven. Una amiga els va explicar que la veïna del pis de dalt s'ho havia endut tot assegurant que com que els seus estadants eren rojos i havien fugit, calia aprofitar tot el que havien deixat. La meua àvia, una aragonesa geniüda i tossuda, va pujar a reclamar les seves coses. “Nosaltres no hem fet mal a ningú i no marxarem”, li va dir l'àvia. Però la resposta de la veïna va suposar un primer avís i una premonició dels temps difícils que s'acostaven. Li va dir que no li tornaria res. Ni un mocador –va precisar. I a més, va afegir, calia que vigiléss perquè sabia perfectament que el seu home era republicà i el podia denunciar. L'àvia va descobrir llavors que no es podia refiar de ningú i que calia anar amb peus de plom.

Serà molt revelador que, enmig dels testimonis directes de la repressió franquista, s'intercalin alguns fragments de notícies que, contemporàniament als fets que es relaten, publicava el diari de la ciutat al servei del nou règim: *El Pirineo*. Vet aquí la primera:

“COMISARÍA DE VIGILANCIA. Actividad de la policía. El personal afecto a esta Comisaría, viene desplegando una intensa actividad que se traduce en importantes detenciones de elementos que han tenido participación destacada en los reprobables delitos cometidos durante la dominación rojo-separatista, en nuestra ciudad: Durante las últimas 24 horas ha efectuado las siguientes detenciones: Francisco Lechón Ortiz, de 31 años, casado, natural de Badajoz, vecino del Vehinat de Salt. Este individuo era destacado elemento de la CNT en Gerona. Pesan sobre él gravísimos cargos, considerándosele autor de la muerte de varias personas de derechas de esta ciudad asesinadas en los primeros meses

del Movimiento. Crescenciano Ortega Olonso, compañero de fechorías del anterior, y Brígida Girbal Fontanella, de 42 años, casada, con domicilio en esta ciudad, calle del Norte, número 5, 2ª, contra la cual han sido presentadas varias denuncias acusándola de haber denunciado durante el periodo rojo a varias personas de derechas que fueron perseguidas y encarceladas.”

En aquesta crònica calidoscòpica de la repressió franquista hi intervenen dos personatges més. Tots dos van ser cridats a files i, després de lluitar amb les tropes republicanes, van caure presoners de l'exèrcit revoltat de Franco. Al futur pintor i llavors operari de fàbrica Isidre Vicens, veí de Montfullà, fill de mare vídua i amb tres germans, el van cridar per anar a la guerra el 1937, amb només 18 anys. El van detenir en el fracassat intent de l'exèrcit republicà de reconquerir Terol, a principis del 38. Va estar a punt de deixar-hi la pell, però va tenir la sort o la prudència d'evitar un niu de metralladores que anava acumulant els cadàvers de tots aquells que gosaven travessar una muntanya que els convertia en un blanc massa fàcil. Va sentir els trets passar molt a prop, però cap no el va tocar. Tot i això, els republicans el van considerar oficialment mort entre aquell munt de cosos durant 19 mesos, circumstància que va permetre a la seva família cobrar una pensió del Ministeri de Defensa. En realitat, havia estat detingut pels franquistes i tancat al camp de presoners de Deusto.

Joaquim Estrach, que va acabar fent de mestre a l'acadèmia Coquard de Girona, és un altre dels protagonistes d'aquesta crònica. També va conèixer el camp de presoners de Deusto després de ser detingut a les Borges Blanques.

Va tenir força més sort que Isidre Vicens. Després de quatre mesos i mig, va poder sortir del camp gràcies a les gestions d'un capellà amic de la família, perquè a casa seva eren molt catòlics. Però no va pas quedar lliure per a la vida civil. Després de la Guerra, com a molts altres gironins, li va tocar fer una llarga "mili".

El Pirineo: "Bienvenidos: Han llegado a esta ciudad, procedentes de poblaciones sometidas hasta hace poco al dominio rojo, nuestros amigos los Agentes de Vigilancia de primera clase Juan Marcos Gómez y don José López Pascual, que tan buen recuerdo dejaron en nuestra ciudad por su honradez profesional y su actuación patriótica. En los primeros meses del Movimiento fueron objeto de persecución y detenidos durante algún tiempo como represalia por los muchos e importantes servicios prestados a la Patria en las luctuosas jornadas del 6 de octubre y en los meses que precedieron al Alzamiento Nacional".

Als pocs dies d'haver tornat a Girona i obrir al públic el seu establiment, dos guàrdies civils es van presentar d'improvís a la sastreria, van emmanillar el meu avi i se'l van endur sense cap explicació. El temor a una denúncia s'havia fet realitat. En Jaume Hugas va ser engarjolat a la sinistreta presó habilitada al seminari de la ciutat. L'àvia va moure cel i terra per intentar alliberar-lo. Explicava a tothom que en Jaume Hugas era un bon home, i posava com a exemple el risc que va córrer per ajudar una família de dretes. L'àvia recordava que els rojos van matar un sastre del carrer Nou de Girona i li van confiscar tots els estris. Llavors, van cridar el sastre del carrer del Carme perquè valorés el material de la sastreria. L'avi es va adonar que a la

botiga hi havia una coberteria del plata i robes de confecció de gran valor. D'amagat dels republicans, va anar a picar a la porta de la vídua, que vivia a la mateixa escala, i va permetre que la família tragués d'amagat els estris de més valor. Alguns dels amics del Centre Republicà que van conèixer l'arriscada acció de l'avi, li ho van recriminar i el van advertir que se l'havia jugat. Els familiars d'aquell sastre es van oferir, després de la victòria de Franco, per testificar en favor de l'avi si el seu cas arribava a judici.

A la presó de Girona aniria a parar també el pintor Isidre Vicens. De moment, però, el destí li tenia reservat un periple infernal travessant l'Espanya miserable i famolenc de la postguerra, on experimentaria la salvatgia de la repressió. Des del camp de Deusto va ser traslladat a Bilbao, on el van fer pujar a un vagó de bestiar atapeït de detinguts. "Vam estar quatre dies tancats en un vagó que avançava molt lentament. Només teníem una finestreta petita i ens ofegàvem. Sort que vam aconseguir arrencar una fusta per deixar passar l'aire i fer les necessitats. No vam menjar res. Era com els transports de jueus que he vist a les pel·lícules", explica Vicens. Aquell tren el va deixar a Còrdova. Va acabar en un batalló de treballadors al poble de Churriana, a pocs quilòmetres de Màlaga. La seva feina consistia a excavar el terreny i anar apujant el nivell del que es convertiria en l'aeroport de la ciutat, que avui encara s'utilitza. "Ens aixecàvem de fosc per ser a punt de treballar amb la primera llum. Formàvem grups de quatre. Dos picaven el terreny i els altres dos omplien les vagonetes i les empenyien fins a dalt de la rampa. Era una feina duríssima, un càstig terrible. Cada grup havia de fer 33 vagonetes al dia.

Els que no complien o infringien alguna norma eren castigats d'una manera molt cruel. Els carregaven a l'esquena un enorme sac de paper ple de calç. Un guàrdia els feia caminar constantment amunt i avall. Amb la suor del seu cos, el paper s'anava foradant i la calç cremava l'esquena del presoner. A molts no els feien aturar fins que queien rendits a terra. Però recordo que hi havia alguns bascos tan forts i valents que van aconseguir que abans caigués el soldat que els vigilava.”

Pel camp corrien històries terribles. Tothom temia un tipus sinistre, sempre vestit de seda, a qui anomenaven “el ingeniero”. Presumia de ser el mecànic del Plus Ultra i tots el tenien per un homosexual masoquista. Deien que s'excitava pegant amb un fuet els presoners despullats.

L'Isidre Vicens va tenir ofertes de fuga per abandonar el camp. Ja feia temps que s'adonava que hi desapareixia gent. Llavors ignorava si es tractava de fugues o afusellaments. Sí que recorda que, malgrat que de tant en tant algú desapareixia, no hi havia cap mena de represàlies. La proposta de fuga li va venir d'un exseminarista de Bilbao que treballava a les oficines: ell l'acompanyaria a trobar un pescador que el portaria a l'Algèria francesa a bord d'una barca. Vicens no tenia els diners que li demanaven, però si els hagués tingut segurament tampoc no hagués emprès una operació tan arriscada i d'incert resultat. L'Isidre Vicens va passar 19 mesos en aquell batalló.

El Pirineo: “Por agentes de esta Comisaría de Vigilancia se practicó una inspección ocular en un campo, propiedad de Joaquin Nouvilas, situado en el monte conocido con el nombre de “Montilivi”, dando como resultado el hallaz-

go de tres bobines de pel·lícula cinematogràfica impressionada, rotulades con el títol “Frente rojo”, que contiene escenas documentales de la dominación marxista”.

Mentre Isidre Vicens era al camp de Deusto, el doctor Laureà Dalmau havia trobat un paratge acollidor, molt a prop de la frontera, on deixava passar els dies llegint i escrivint. El poblet de les Illes, al municipi de Morellàs, al Vallespir, era veritablement un indret que semblava resguardarlo dels mals vents de la història. Un lloc on estava sa i estalvi. Un cosí de Perpinyà l’havia anat a reclamar i l’havia aconseguit arrencar del flux de refugiats que creuaven la frontera. Després d’uns dies a casa de la família, va decidir allotjar-se de manera permanent en un hostal d’aquest poblet idíl·lic de la Catalunya Nord, on va aconseguir subsistir oferint els seus serveis assistencials, després d’obtenir el permís del metge titular de la zona. El poble s’havia fet famós al segle XIX com a base de l’actuació de trabucaires. Els veïns, agraïts i contents de tenir un doctor tan a l’abast, li pagaven les cures amb pollastres, pernils o verdures que li servien per pagar l’hostal. Els pocs gendarmes i policies que corrien per aquelles muntanyes feien els ulls grossos i mai no van importunar-lo.

Al cap d’uns mesos, la dona i les filles de Laureà Dalmau van entossudir-se a fer una visita al pare. Primer, però, calia el salconduit. A *El Pirineo* ja n’havien publicat la normativa: “*Toda persona mayor de 16 años que necesite salir de la localidad donde habita, para trasladarse a otra de España, solicitará verbalmente autorización para ello en la Comisaría de Investigación y Vigilancia del Distrito [...]. Costará 50 céntimos por gastos de expedición y será rein-*

tegrada con una póliza de una peseta de “subsidio por combatientes” [...]. En los despachos de los billetes de ferrocarriles y líneas de autobuses se exigirá al viajero la exhibición de la autorización.”

Només els van donar permís per anar fins a Figueres, però els calia l'aval de dues persones. I aquí van començar els problemes. La dona de Dalmau va acudir a un director de banc que li devia un favor. Primer va acceptar, però quan tenia el paper al davant, l'home es va espantar. “No li signaré perquè tinc poc que em puguin matar”, li va dir. Va obtenir un resposta semblant d'una altra persona notable a qui el doctor Dalmau havia ajudat en el passat. Al final, van acabar signant el document dues bones persones a qui el doctor Dalmau havia tractat com a metge i que la seva filla, Laura Dalmau, considera avui uns veritables herois anònims: el carboner del costat de casa seva i el dentista de la família.

El Pirineo: “Detenidas por intentar pasar la frontera. Por haber intentado pasar la frontera sin la documentación necesaria han sido detenidas ingresando en la cárcel de esta ciudad Rosa Lavilla Callejo, Carmen Anasas Vergas, Concepción Casas Gil, María Cantallops Doria, Rosa Torres Juncà [...]”. Hi ha 15 noms de dones més.

Desenes de dones eren detingudes cada setmana a la frontera. El viatge de la família Dalmau –la mare i les dues filles– no estava exempt de riscos. Van anar amb tren fins a Figueres i una exminyona d'Agullana, el poble del pare, les va anar a buscar per ajudar-les a travessar la ratlla. “La seguíem a una certa distància i ens va dir que si sentíem que enraonava ens tiréssim a terra de seguida. Ella es dedicava al con-

traban i tothom la coneixia. Encara ara recordo l'alegria que vam sentir quan vam arribar al cim i la dona que ens guiava va dir: "Ja som a França!". Tot va anar b3 i vam poder veure el pare. Vam repetir aquest viatge unes quatre o cinc vegades. Al final, els carrabiners ens saludaven. Sabien on an3vem i no s'hi ficaven", recorda Laura Dalmau.

Isidre Vicens ja havia començat el llarg i tortu3s viatge que l'havia de portar a la pres3 de Girona. Dos gu3rdies civils l'havien anat a buscar al camp de presoners i l'havien dut a la pres3 de M3laga. Els sis mesos que va passar en aquest indret s3n els que li van deixar m3s mal record. No els donaven prou menjar i els que no tenien fam3lia a prop, tenien mala peça al teler. Dormien al ras en un pati interior. Des d'aquell indret veien, a m3s de set quil3metres de dist3ncia, unes muntanyetes de terra i argila: eren les fosses comunes on anaven enterrant els afusellats. Vicens recorda molts afusellaments que no es jutjaven, que es feien a dit per voluntat d'una dona a qui anomenaven la Rosa de la calle Larios. Aquesta senyora de M3laga entrava a la pres3 acompanyada dels capitostos de la instal·laci3, es passejava entre els detinguts i triava a dit els que havien d'afusellar. Tu, tu i tu. Hi havia una cel·la on tancaven cada vespre els condemnats a mort del mat3 seg3ent. N'hi havia que cantaven, n'hi havia que ploraven i d'altres que es quedaven muts. Tamb3 n'hi havia m3s d'un que trobava algun m3tode per su3cidar-se abans que arrib3s l'hora de passar per les armes. Vicens feia alguns dibuixos dels presos, per3 la gent s'amagava.

El meu avi, el sastre, no vivia pas una situaci3 gaire millor a la pres3 de Girona. Els afusellaments se succeïen

mentre a ell ningú l'informava de l'acusació ni del possible càstig. Les gestions de l'àvia per intentar treure'l de la presó no donaven cap resultat. L'àvia li portava el menjar cada dia en una carmanyola que tenia una nansa fluixa que es podia treure. A l'interior d'aquesta nansa s'hi amagaven petites notes de paper on s'hi reflectien el desànim i la por. L'àvia li donava esperança. L'avi, en canvi, feia notes breus i terribles on apuntava: "Aquesta matinada n'han matat tres". O bé: "Potser demà em tocarà a mi". L'avi els explicava escenes terribles, com la d'un noi molt jove que havia estat condemnat a mort i cridava que no volia morir. Un home vell es va acostar als funcionaris que l'arrossegaven i els va dir: "La meua vida per la d'ell". La resposta d'un militar seria difícil d'oblidar: "Usted a callar, que ya lo matarán cuando le toque". Anys més tard, a través d'un company de cel·la, van saber que l'avi es passava el dia plorant, incapaç de suportar el règim de terror de la presó. La família d'en Jaume Hugas era molt conscient del que podia passar-li perquè vivien moltes matinades el terror dels afusellaments. El camió que transportava els condemnats a mort passava just per davant de casa seva, per la sastreria-casa del carrer del Carme. Des del llit estant, sentien a vegades els cànctics dels homes que anaven a matar al cementiri. "Un dia hi passarà en Jaume", repetia l'àvia. Però, de moment, la novetat no va ser l'afusellament de l'avi, sinó el seu trasllat al Castell de Sant Ferran de Figueres.

De la presó de Màlaga, Isidre Vicens va anar a Alcázar de San Juan i també va estar-se uns dies a la presó madrilenya de Yserias. Va fer estades breus en diverses presons i, en alguns casos, va haver de dormir amb homes que

havien estat condemnats a mort. Els presos viatjaven aquells primers mesos del nou règim amunt i avall del país, cap a l'indret on havien estat denunciats, amb la vigilància estricta dels guàrdies civils. No ho feien en combois independents sinó en trens atapeïts de tota mena de gent, barrejats amb pagesos, dones i criatures. Tothom se'ls mirava: anaven emmanillats per parelles, immobilitzats de peus i mans. No es podien ni rascar. En un d'aquests trens va tenir lloc un succés commovedor que va donar força a Isidre Vicens. Assegudes al seient del seu davant, viatjaven una gitana acompanyada de la seva filla. Les dues dones se'l miraven amb tristesa i, en un moment donat, la mare es va treure del cistell dues sardines de llauna i les hi va posar a la boca. Mai havia assaborit res de més bo. A més, a la següent parada, la filla va baixar a l'estació per anar-li a buscar un cafè. No és estrany que els gitanos, que van ser víctimes d'una ferotge persecució per part del franquisme, se sentissin solidaris amb els presoners. Tot i això, era poc corrent que algú s'atrevis a ajudar públicament un detingut.

La meva tia recorda el dia que va pensar que era la darrera vegada que veia el seu pare. En Jaume Hugas els va fer arribar la notícia que, des del castell de Sant Ferran, el traslladaven cap al sud, a un camp de presoners, possiblement a Horta, i que el tren pararia un moment a l'estació de Girona per tal que pogués saludar la família. A mitjanit, en una estació desolada, la meva àvia i la meva tia van esperar l'arribada del tren. Efectivament, quan el comboi va aturar-se, l'avi, tot sol, va baixar d'un vagó. La seva filla va tenir dubtes de si aquell home esprimatxat, cremat pel sol i amb el cabell rapat grollerament era realment el seu pare. "Vam

tenir el temps just d'abraçar-nos, fer-nos quatre petons. El tren va pitar i va marxar de seguida". Cap altre pres va baixar d'aquell tren. Allò semblava un bon senyal. Algú li tenia alguna deferència. Sembla que l'avi, arreglant l'uniforme d'algun militar, havia aconseguit obtenir un tracte més humà. Això les va animar.

El Pirineo: "Una detención: Ha sido detenida por la policía, Dolores Sanfeliu Pisón, de 34 años, viuda, pupila de una casa de mala nota de esta ciudad, que durante el periodo rojo sostuvo relaciones con un patrullero de Mataró, llamado Manuel Valés Jiménez, que actualmente se encuentra en Francia, sujeto de pésimos antecedentes, autor de innumerables robos y saqueos e incendios de iglesias. La detenida había recibido de aquel individuo muchos regalos, consistentes en alhajas y objetos que luego vendía. En su poder ha sido encontrada una pulsera de metal dorado, de la misma procedencia. Ha pasado a disposición del Auditor de Guerra".

Isidre Vicens va arribar finalment a la presó de Girona a principi de febrer de l'any 1940. Després de les vicissituds que havia viscut, l'arribada a Girona, malgrat que el règim de terror d'aquella presó no era diferent del de les altres que havia trepitjat, va ser per a ell com un descans. Durant els primers temps, les dones ocupaven una sala especial del seminari, però després van ser traslladades al convent de les Adoratrius, on es va superar la xifra de 1.400 recluses l'any 1940. La presó d'homes va ocupar les instal·lacions eclesiàstiques fins al gener del 1942, any en què es va traslladar al convent de les monges clarisses de Salt. Isidre Vicens recorda que a la presó hi havia una secció de teatre que representava obres que triaven els germans Maristes. Eren gene-

ralment comèdies, com *El soldado San Marcial*. Aquestes obres servien per allunyar els presos de les cabòries i la iniciativa d'una nova representació sorgia habitualment després d'algun afusellament que marcava profundament la comunitat carcerària. El director de la presó, segons comentaven els mateixos presos, es drogava per donar-se ànims el dia que s'havia d'afusellar algú. Era un home que presumia de poeta i que no suportava la violència. Mai no anava a buscar els condemnats. Isidre Vicens no oblidarà mai el silenci del matí següent a les execucions, quan al pati no se sentia ni el vol d'una mosca. Aquell silenci no era una manera de protestar: era una tristesa absoluta, el desànim que ho amarava tot. Llavors, al cap de dos o tres dies, Antonio Salinas, el director entre els anys 1941 i 1947, proposava començar a assajar una obra de teatre. Hi havia a la presó tres capellans que hi acudien de tant en tant. A un l'anomenaven mossèn Cibada, perquè només hi compareixia a l'hora de dinar, per inflar-se de ranxo. Un altre, Evarist Feliu, presenciava els afusellaments i a vegades tornava de bon matí a la presó amb la sotana tacada de sang per dir una missa a la qual no acudia ningú. Vicens recorda perfectament que la presó va arribar a tenir 3.000 persones. És més, diu Vicens, que van detenir expressament un pobre desgraciat només per poder-lo registrar i arribar a aquesta xifra rodona.

Les condemnes a mort no sortien publicades a *El Pirineo*, però eren conegudes per tothom. Els condemnats eren conduïts en un camió Chevrolet, amb un escalonet per a pujar-hi. Com que no podia maniobrar pels carrers massa estrets del Barri Vell, el vehicle s'esperava al carrer que surt de la plaça de l'Oli i comunica amb les escalinates de Sant

Martí Sacosta. En aquest indret, moltes matinades tenien lloc escenes dramàtiques. Crits esfereïdors que trencaven la placidesa de la nit. Algun veí esmenta també els cànctics marcialss dels soldats, als quals també calia insuflar ànims per disparar sobre aquells pobres desgraciats. La premsa silenciava els afusellaments perquè en tenia ordres explícites.

El pati del seminari on hi havia els presos era molt a prop de la casa dels Dalmau. Laura Dalmau recorda que l'aire portava els crits dels presos fins a la seva habitació. "De bon matí sentia crits i cànctics. Anaven a buscar els que havien de matar en un camió, com si fossin xaiets. Des del llit, jo resseguia mentalment el seu recorregut: ara surten, ara baixen les escales, ara pugen al camió..."

A vegades, Laura Dalmau anava al cementiri a portar flors a la tomba del seu germà i recorda que no els deixaven entrar amb el gos perquè tenien por que desenterrés els cadàvers dels afusellats, que només estaven tapats per una capa de terra molt prima, en espera dels nous cadàvers. "A l'entrada, algunes vegades vèiem també trossos de cervell". Resulta sorprenent que aquest detall dels trossos de cervell, sigui repetit per altres testimonis. A la sastreria de Jaume Hugas, mentre ell continuava empresonat, havien de suportar la visita d'una dona xerraire i poc entenimentada que anava habitualment a presenciar els afusellaments i després n'escampava detalls escabrosos: "Pobreticos, cómo los matan. Todos los cerebros por el suelo", els explicava.

Hi havia més gironins que anaven a presenciar els afusellaments. Ho feien des de l'altra banda del riu Onyar, on hi havia una mena de talaia que formava la via del carrilet de Sant Feliu, l'actual Via Verda que passa pel Parc Cien-

tífic i Tecnològic de la Universitat de Girona, i que tenia una bona perspectiva sobre el cementiri. Així, tota la ciutat coneixia l'existència d'aquests afusellaments. Els noms de les persones que havien estat afusellades de matinada, sobretot dels més coneguts, corrien com la pólvora entre els gironins quan sortia el sol. Tot i això, no eren pocs els familiars de les víctimes se n'assabentaven quan, al matí següent, anaven a la presó a portar-los la carmanyola de menjar i el funcionari els deia que ja se'n podien tornar, que el seu fill o marit ja no era allà.

Els consells de guerra que van actuar a la demarcació de Girona van dictar un total de 514 penes de mort entre 1939 i 1945. El major nombre d'afusellats va tenir lloc durant l'any 1939, any en què van ser executades 369 persones. Un estudi sobre les penes dictades a Girona estima que les més dures –la condemna a mort i la reclusió perpètua– van ser les més habituals. Juntes, sumen un 46% de totes les penes dictades.

Les execucions capitals constituïen la màxima expressió de la brutalitat del règim, però la màquina repressiva actuava de manera implacable en molts altres àmbits. Molts funcionaris públics i treballadors del sector privat van sofrir la depuració, i van ser obligats a abandonar les seves feines. Alguns es van veure abocats gairebé a la indignència –sempre marcats per l'etiqueta de rojos– i d'altres van haver d'acceptar feines molt menys qualificades. Moltes d'aquestes depuracions obeïen a la Llei de responsabilitats polítiques o a la de repressió de la maçoneria i del comunisme. Una tercera part dels mestres gironins van ser castigats per un o altre motiu.

El Pirineo: “(...) que ninguna de las almas de los niños españoles esté expuesta a ser formada por un maestro que tenga ni siquiera una cantidad microscópica de *rojismo*”.

A l’Ajuntament de Girona, gairebé una quarta part dels funcionaris que van presentar la documentació obligatòria van ser sancionats, una xifra que encara va ser més elevada a la Diputació.

Joaquim Estrach, un cop va acabar les milícies obligatòries, després de passar les penalitats de la Guerra i la detenció en un camp de presoners, era dels que tenia una quantitat més que microscòpica de “rojismo” i no podia aspirar a una plaça de mestre a l’educació oficial. Va tenir la sort de trobar feina a l’acadèmia Coquard, una escola privada que va començar a funcionar després de la Guerra en un pis del carrer del Nord de Girona i que aviat es traslladaria al carrer Auriga. L’acadèmia, que de seguida va guanyar fama, va començar amb els alumnes d’algunes famílies de la burgesia gironina: els Teixidor, els Muñoz, els Pla. Estrach explica que era una escola “una mica laica”, que feien el mínim de religió i de “formación del espíritu nacional”: només per cobrir l’expedient. “Dedicàvem els dissabtes a fer la classe dels llibres obligatoris del franquisme; com aquell qui es pren la píndola”, explica Estrach. A l’acadèmia tenien l’etiqueta de “desafectos al régimen”. El permís de l’escola s’havia de renovar cada setembre i per això sempre treballaven amb l’ai al cor. A can Coquard no hi havia, com a tantes altres escoles, al costat del pupitre del professor, la cadira buida de l’estudiant caigut, amb el cartellet que deia “el estudiante caído por Dios y por la Patria”.

La repressió franquista va comportar també la confiscació d'un gran nombre d'habitatges, locals i indústries. Una de les confiscacions més conegudes va ser la de la impremta de Darius Rahola, editor i propietari del diari *L'Autonomista*. No deixa de ser xocant que el primer número d'*El Pirineo*, que s'aprofitava de les instal·lacions i la maquinària de la impremta confiscada, inclogués la següent nota: "Ante la necesidad de no demorar un día más la publicación de nuestro diario, lo iniciamos hoy, no vencidas aún todas las dificultades que nos plantea la destrucción por la barbarie roja de los elementos materiales de que hemos de servirnos para la confección del mismo".

Més enllà d'aquests embargaments legalitzats oficialment pel règim, hi havia tot un seguit de pressions, corrupcions i amenaces que es movien a l'ombra per tal de beneficiar una sèrie de personatges que buscaven l'ascens social sota la cobertura del règim: excombatents, falangistes, militars, vídues de combatents, etcètera.

El Pirineo: "COMISARÍA DE VIGILANCIA: Multas y detenciones por jugar a los prohibidos: La policía sorprendió en el Café Barris, de esta ciudad, a unos individuos que jugaban al julepe a los que nuestra primera autoridad gubernativa ha impuesto una multa de 25 pesetas a cada uno. El propietario del establecimiento, Juan Barris Callicó y otro de los jugadores sorprendidos, Pedro Agustí Albó, han ingresado en la cárcel. La policía se hizo cargo de la cantidad de 901 pesetas que había en las mesas".

L'avi de Laura Dalmau havia fundat el Cafè Norat sota les voltes de la Rambla i en morir l'havia heretat la seva mare, l'esposa del doctor Dalmau. Durant la Guerra, el cafè

va fer les funcions d'hospital. Amb l'arribada dels franquistes, un estanquer gironí va anar a parlar amb la mare de Laura Dalmau amb la intenció de llogar el cafè. Quan la mestressa, que amb el marit amagat a França no tenia cap mitjà de subsistència, li va dir que el llogaria a qui n'oferís un bon preu, l'home va contestar: "Senyora Dalmau, jo vull guanyar-me la vida amb aquest cafè i no m'importa l'altra gent ni m'importa vostè. Jo sóc excombatent i puc triar. Per tant, me'l quedaré i li pagaré el que em sembli". I així va ser.

La dona del doctor Dalmau i les seves filles van conèixer la misèria i la gana durant la postguerra. A vegades, podien menjar gràcies a les dones de pagès de Palamós que anaven a veure els seus familiars empresonats a Girona i passaven per casa dels Dalmau per reposar i deixar-hi alguns aliments. També els homes del règim que ocupaven la casa els donaven de tant en tant algunes de les seves provisions. Laura Dalmau recorda que no sortia gairebé mai. No anava al cinema ni al ball. Estudiava molt, gairebé d'una manera obsessiva, per treure sempre les matrícules d'honor que li permetien continuar estudiant i aconseguir el títol de Magisteri sense haver de pagar-ne les matrícules.

El silenci i la por eren el pa de cada dia. Molts testimonis d'aquells anys de repressió són avui incapaços de recordar noms, dates; els costa seguir el fil de la narració, però sí que són capaços de descriure aquella por opressiva i paralitzant que no es podien treure de sobre i que els ha marcat per sempre més.

"La por és el que més recordo. La por era la màquina que feia viure a tothom", explica Laura Dalmau. Hi havia un grup de noies falangistes que, després de la Guerra, es

van acostumar a visitar, dia sí dia també, la casa del doctor Dalmau per demanar llençols, tovalloles i roba de llar a la seva esposa. Li deien: “Com que el seu marit és fora i ja no tornarà, segur que té moltes coses que no li fan servei”. Eren una colla de noies que ella coneixia i que s’aprofitaven de la seva por per humiliar-la i robar-li coses. També era per a elles com una mena de diversió malèvola. La cobdícia d’aquelles noies va arribar fins al punt que els homes del règim que ocupaven una part de la casa es van trobar un dia sense llençols. Un d’aquests homes, de cognom Suárez, va dir a l’esposa del doctor Dalmau que l’avisés quan tornessin aquelles noies. A la següent visita, el senyor Suárez els va dir: “No tornin a venir perquè potser no en sortiran i, si en surten, serà per anar a la presó”. Laura Dalmau recorda que en aquells anys hi havia gent que s’aprofitava de la debilitat dels altres, sobretot dels que tenien l’etiqueta de roig, però també algunes persones honestes que els ajudaven.

La que seria l’esposa de Joaquim Estrach, Maria Panella, explica que durant els primers temps de la dictadura, quan es trobava amigues franquistes pel carrer, mirava d’evitar-les i fins i tot canviava de vorera. “Era per por, només per por. Tothom sabia qui era del règim i qui no”, explica Panella. Quan en Franco va entrar a Girona, Panella feia el batxiller i el director de l’Institut la va cridar juntament amb dues companyes més que eren considerades “desafectes”. Els va dir que les admetia a les classes, tot i ser les culpables dels nois que havien mort la nit de Roses. A l’entrada de l’Institut hi havien penjat un quadre amb els noms dels joves que els republicans van afusellar a Roses com a represàlia pel bombardeig del poble que va

fer l'exèrcit de Franco. Eren "els nois" als quals s'havia referit el director.

Maria Panella recorda també molt vivament que quan anava passejant tranquil·lament per la Rambla de Girona, a vegades començava a sonar l'himne espanyol per megafonia i s'havia d'aturar i aixecar el braç. També recorda que, uns anys més tard, quan feia de mestra a l'acadèmia Coquard, la van denunciar perquè va explicar que el franquisme havia prohibit ballar sardanes.

El Pirineo: "La Autoridad Vigilante. La enseñanza primaria en la provincia. [...] Se recuerda la obligación de enseñar en la lengua oficial y la prohibición de utilizar otros libros que los escritos en lengua castellana y aprobados por el Ministerio de Educación Nacional."

El doctor Laureà Dalmau va deixar el poblet de les Illes per anar a fer de metge d'una comunitat de quàquers de Perpinyà. Els quàquers eren una comunitat religiosa fundada a Anglaterra a mitjan segle XVII que es caracteritza per un refús dels sagraments i de la jerarquia i un seguiment de la llum interior. Dalmau s'hi va adaptar molt bé, fins al punt que quan va decidir retornar del seu exili, l'any 1948, va deixar la plaça al seu fill. Laureà Dalmau va tornar a Girona amb una salut molt precària i profundament afectat per l'experiència de l'exili i la mort del seu fill.

La memòria és capriciosa. A vegades, els records i els traumes d'aquells anys es materialitzen en objectes concrets. La meva tia recorda com si fos ara un preciós impermeable de color verd. El té gravat a la memòria. Era un impermeable que va desaparèixer de casa seva quan la veïna de dalt, aprofitant que eren fora per resguardar-se dels bom-

bardejos, els va buidar la casa. Uns mesos més tard, va veure una nena de la seva escola –la neboda de la veïna– que duia posat aquest mateix impermeable. Recorda que va tornar a casa indignada i li va dir a la seva mare que aquella nena era una lladre. Mai no oblidarà tampoc la resposta de la mare, una resposta que es va repetir molts altres cops: “Calla i no diguis res”.

“Jo crec que tinc por de quedar-me sola a casa pels traumes que vaig passar durant aquells anys. Recordo el papa repetint-nos: no dieu res del que es parla a casa. A les nits, sembla que encara el veig, amb l’orella enganxada a Ràdio Pirenaica, a un volum ben baix perquè no el poguessin sentir els veïns”, explica Maria Rosa Hugas.

Després de quatre o cinc mesos de presó, el meu avi va ser alliberat. Com tants altres que van passar per la presó, mai no el van jutjar ni va saber de què l’acusaven. Sembla que una persona propera al bisbe de Girona va fer gestions en favor seu que van donar bons resultats. Segurament també hi devia pesar el seu tarannà pacífic i espantadís, i la seva destresa a l’hora de confeccionar i arreglar uniformes militars.

Va sortir de la presó sense saber qui l’havia denunciat i va morir, afortunadament molts anys més tard, amb tres possibles sospitosos al cap. Podien haver-lo denunciat els veïns de dalt que li van buidar la casa, certament. Però també hauria pogut ser un guàrdia civil fatxenda que li havia quedat a deure un uniforme i que es va ofendre molt el dia que va gosar reclamar-li els diners. Hi ha encara un tercer sospitós. Mentre l’avi era a la presó, un bon home de la falange –també n’hi havia algun, deia l’àvia– que vivia al seu car-

rer es va oferir per anar a fer gestions per tal d'esbrinar quins càrrecs pesaven contra ell i qui l'havia denunciat. "No me'n sé avenir que un home com en Jaume sigui a la presó", va confessar aquest falangista. Al cap d'uns dies va tornar per dir-li a l'àvia unes paraules enigmàtiques que no va voler acabar d'aclarir: "El seu denunciant és qui menys es pensa, és algú a qui vostès tracten com amic sense que ho sigui. No li diré pas el nom perquè seria un disgust massa gros per vostè, que està embarassada". L'avi va sospitar sempre d'una família molt propera, però mai no en va tenir la prova.

Isidre Vicens també va acabar sortint de la presó, però al cap de més de tres anys, quan el centre penitenciari ja s'havia traslladat a Salt. Tampoc no va ser mai jutjat ni li van dir de què l'acusaven. Molts anys més tard, ja en l'actual monarquia constitucional, l'historiador Josep Clara li va lliurar un informe on se'l considerava "individuo de la CNT, de la FAI, de la UGT, voluntario al frente y de mala conducta por no ir a misa. Peligrosísimo para el régimen". Quan va sortir, el març de 1943, encara el van fer presentar perquè li tocava fer el servei militar. Va tenir la sort que a la Caixa de Reclutes li van dir que els constava com a mort. Un cop va haver sortit de la presó, va estar gairebé un any malalt; es va tancar a casa i només s'alimentava de patates bullides. Després, es va refer i va començar a tirar endavant, amb empena i decisió, la seva vocació pictòrica.

Però Vicens havia quedat marcat pels seus anys de presó —era un roig declarat— i l'any 1946 va ser acusat d'atemptar contra un tren que va descarrilar prop del seu poble. Va estar tres mesos empresonat per un sabotatge que sembla que ni tan sols va existir, perquè tot sembla indicar que el

tren va descarrilar per culpa d'unes travesses podrides. Però el règim necessitava culpables i Vicens sempre era un candidat disponible. Sense tenir això molt present no es podria entendre que, el 1947, encara el tornessin a agafar, acusat aquesta vegada de llegir propaganda anarquista. Llavors passaria 19 mesos més a la presó. Mai no es podria treure del damunt l'etiqueta de sospitós permanent. Fins i tot a les acaballes del franquisme, va haver de suportar un cridaner reportatge del diari *Tele-Exprés* que recuperava la història del sabotatge i on es deixava entreveure que era sospitós. Vicens explica que aquest reportatge, quan ja havia aconseguit deixar enrere els anys de la repressió i refer totalment la seva vida, li va fet tant de mal com els anys de presó.

La peripècia biogràfica del pintor Isidre Vicens suscita dues preguntes essencials. Per què un home inofensiu i afable centrava l'obcecació del règim i l'odi d'alguns veïns que sembla que el van denunciar diverses vegades? I l'altra pregunta, que ja veurem que no s'explica sense la primera: com s'entén que Vicens hagi pogut suportar més de set anys d'injustes penalitats i privació de llibertat sense fer-se mala sang, sense tornar-se venjatiu, sense guardar ni una espurna de rancúnia contra tots aquells que li van fer tant de mal?

“Al poble, no podien acceptar que jo no em convertís en pagès, que no hagués portat la vida senzilla que m'estava reservada. No podien acceptar que jo fes teatre i em convertís en pintor. Molts nois de Montfullà tenien com a esbarjo anar al barri de les pepes de Girona. A mi i els meus germans no ens hi van veure mai. Nosaltres ens interessàvem més per la cultura. Teníem un estil diferent, que no vam

abandonar mai, ni tan sols després de convertir-nos en els vençuts de la Guerra. Ens haurien volgut veure acovardits i desgraciats. I això mai. Però em sembla que encara hi ha una raó més important per explicar l'odi que ens tenien. Molta gent va perdre fills a la Guerra. Nosaltres, tots tres germans, vam tornar vius. Això era difícil d'acceptar per a molts”.

Isidre Vicens va sortir sense ressentiment de la presó i, malgrat les misèries que li havia tocat viure, amb un envejable equilibri psicològic. Vicens tenia un secret, una porta que li permetia evadir-se de la misèria moral que l'envoltava: el seu secret era la imaginació.

“Jo era un home introvertit i callat. Ja de petit, no deia mai res; i quan parlava, sempre l'espifiava. Recordo que sent un nen, em passava hores mirant al cel perquè algú m'havia dit que els vaixells que anaven a Amèrica navegaven sobre els núvols. A la presó, també feia llargs viatges. Tenia els meus caus predilectes, els llocs on m'escapava amb la imaginació. No em comunicava amb ningú. Podia estar en una sala amb 40 o 50 presoners que cridaven o es discutien i jo, des del meu “petate”, traslladar-me a milers de quilòmetres de distància. Durant aquells anys de presó em vaig fer una sèrie de reflexions que em van ajudar: la venjança no serveix per a res; l'egoisme, tampoc, i l'orgull, encara menys. Sempre vaig estar tranquil, mai no em vaig fer mala sang. I quan vaig sortir, no vaig tenir ganes d'anar contra ningú. Sí que vaig estar obsessionat amb el que m'havia passat, però no tenia ràbia a dins.”

L'avi va viure amb por tota la vida. Molts anys després de sortir de la presó, va encarregar-li un uniforme un guàr-

dia civil que l'avi va identificar com un dels que l'havia anat a detenir anys endarrere. Es va espantar i durant els dies que li confeccionava el vestit, va témer una nova detenció, va arribar a estar convençut que el tornarien a empresonar. L'àvia li deia que aquell guàrdia civil no s'assemblava en res al que el va detenir, però segurament la por li jugava males passades.

Vaig pensar que la preparació d'aquesta conferència potser em donava l'oportunitat d'aclarir el misteri de la denúncia de l'avi. Cap membre de la família no havia intentat mai, potser per temor, per desídia, per manca d'oportunitat o per desconeixement, estirar el fil d'aquesta història. Però sí que la meva mare i la meva tia treien sovint a les sobretaules dels àpats familiars el tema de la denúncia. Qui va denunciar l'avi? Així doncs, vaig anar a l'arxiu històric, on es guarda el llistat de presos i la documentació de la presó provincial de Girona. Volia trobar el dossier de l'avi. Potser en la seva documentació hi constaven els denunciants, l'explicació del seu empresonament, els càrrecs que pesaven contra ell. A la llista hi havia un Jaime Hugas, tot i que el segon cognom no coincidia. Podia tractar-se d'un error. Vaig demanar la seva documentació. Van portar-me uns documents esgrogueïts i menjats pel temps. Amb el cor accelerat, anava passant unes pàgines que s'engrunaven entre els meus dits. I també s'engrunava la possibilitat d'aclarir el misteri: aquest Jaime Hugas, acusat de diversos delictes comuns, no podia ser el meu avi.

Sempre hi ha històries que no es poden tancar, interrogants que queden oberts, com les ferides de la Guerra i la repressió.

I com que no he pogut tancar aquesta crònica de la repressió franquista amb la primícia periodística de desemascarar els denunciants del meu avi, ho faré, amb una de les notes d'*El Pirineo*.

El Pirineo: “Secretaria de la Delegación de Orden Público. Multas y detenciones. Por haber sido sorprendidas saludándose puño en alto las vecinas de esta Capital, Catalina y Dolores Verdaguer Massaguer y Montserrat Baró Rivas, en el momento de cruzarse en la calle Cort-Real, han sido sancionadas con la multa de 50 pesetas cada una.”

Bibliografia

- CLARA, Josep, *Girona sota el franquisme*, Girona, Quaderns d'Història de Girona, 1991.
- CLARA, Josep, *Girona 1939: quatre sentències de mort*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- CLARA, Josep, *El partit únic*, Girona, Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1999.
- CLARA, Josep, “Els excombatents franquistes a les comarques gironines”, dins *Revista de Girona*, 152 (1992), ps. 32-35.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria, *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985.
- VICENS, Isidre, *La pintura i els dies - Obra 1940-2005*, Girona, Casa de Cultura i Fundació Valvi, 2007.

